

ENCYCLOPÆDICA
BRITTANICA

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESDÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

INDHOLD

Jon Adams: The trials and tribulations of teaching East Norse to the British	1
Maria Arvidsson: <i>Gesta Danorum</i> på fornsvenska	5
Simonetta Battista: Hvor skal (vandre)turen gå hen? – Rejseinspiration til én, der godt kan lide at vandre, ikke mindst i Italien	11
Michael Chesnutt: Lidt om hvordan man leder et legat	17
Helle Degnbol & Christopher Sanders: Ord uden grænser	25
M. J. Driscoll: “Hinn hálærði Barón Holberg”	37
Birgit Eggert: Brittas mange navnesøstre – Om brugen og udviklingen af pigenavnet <i>Birgitta</i> i Danmark	43
Einar G. Pétursson: Athugasemdir um Kjalleklinga sögu	53
Gillian Fellows-Jensen: Everthorpe and Mandrup in Shetland	57
Karsten Friis-Jensen: Saxo Grammaticus og Vulgata	65

Asgerd Gudiksen: <i>Kops</i> genus – en værkstedsrapport	73
Guðvarður Már Gunnlaugsson: ‘Sú aflanga hola pípa’	81
Anne Mette Hansen: <i>Manicula</i>	87
Ebba Hjorth: <i>Laptaske</i>	93
Charlotte Højme: <i>Fødselsdagshilsener</i>	99
Anette Jensen: Valdemar Bennikes brug af <i>Danias</i> lydskrift	101
Bent Jørgensen: Latinske nominativsrester i ældre danske mandsnavne	109
Merete K. Jørgensen: At (op)dele det udelelige – Omlægning af redaktionspraksis ved Gammeldansk Ordbog	117
Alex Speed Kjeldsen: Endnu en gutnisk sagatekst	123
Jonna Louis-Jensen: <i>Kabbrettakjeftene</i> i Telemark anno 1489	127
Magnús Hauksson: <i>Bókmenntasöguleg staða óskilamannalýsinga</i> og tillag til stílfræði þeirra	133
Marita Akhøj Nielsen: <i>En poesibog fra omkring 1725</i>	145
Mariane Overgaard: <i>Gyðingurinn gangandi</i>	151
Elin L. Pedersen & Suzanne Reitz: <i>Fødselsdagshilsener</i>	159

Inge Lise Pedersen: Hvor gamle er de vestfynske diftonger?	161
Ragnheiður Mósesdóttir: ‘Arnarnagnæanske Haandskrifter i fotolitografiske Aftryk’	167
Simon Skovgaard: Hvad mente Isak Collijn med “redaktion”?	175
Povl Skårup: Kjortel under rytter eller Albue på sadelbue	183
Peter Springborg: Fødselsdage	187
Svavar Sigmundsson: De islandske bønnebøger	207
Veturliði G. Óskarsson: Mange – ja, tilmed en million – gode nætter	213
Susanne Vogt: Slægtsnavnet Fasti	219
Þorbjörg Helgadóttir: Det skulle vel aldrig være “sællandsk”?	225
Örn Ólafsson: Dobbelte ordstammer i Swahili	233

THE TRIALS AND TRIBULATIONS OF TEACHING EAST NORSE TO THE BRITISH

JON ADAMS

(l. 4) ...þa skal kvighu taka otamæ ok flytiæ up a bæsing ...

“Rachel, could you start translating from line four please?”

“Then the heifer shall take ... untamed ...? oh, some savages ...!
and move them to the ... hapax legomenon ...”

As this example (almost) taken from real life shows, the wonders of East Norse are sometimes lost – or improved upon? – by those students beginning their study of the language. Often the student feels him or herself to be lost in an alien world of strange vocabulary and grammar. The terminology used in the field is also unfamiliar. When Rachel was asked to explain what a hapax legomenon was, she replied that it is probably Norse for a fortress or maybe the name of a chieftain. I didn’t dare ask whether she knew what a heifer was.

Fortunately, however, Rachel is not typical of many of the excellent students who do study East Norse, that often over-looked branch of the mighty Norse tree. I had the pleasure of teaching for a number of years at the University of Hull, a time during which Britta offered invaluable advice, support and encouragement. Year in and year out the students and I would survey the usual collection

of texts – law texts, medical handbooks, St Birgitta’s revelations and other religious works, romances, chronicles and so on. Unwisely perhaps, I always introduced East Norse language and literature chronologically, beginning with the rather grammatically complex early law texts and finishing with the sixteenth-century romances. The horror-stricken students were thus confronted on Day One with terrifying concepts such as grammatical case, the use of the subjunctive, subjectless clauses as well as weak and strong nouns.

For mother-tongue English speakers, even grasping a concept such as grammatical gender can be tricky. Indeed, the distinction of gender in words – especially things rather than people – seems a ridiculous, unnecessary remnant of some barbarous stage of society and language. Things aren’t living beings, so how can they have a gender?! The fact that adjectives and nouns need to agree for gender (not to mention case, number and definiteness) serves only to prove the fact that the language is infested with primitive illogicality. Surely, if speakers were civilised enough (and here, dear reader, you may hear strains of *Land of Hope and Glory* in the background), they would just all agree to use the same word order and there would be no need to make connections between words by using these numerous and complicated endings. And why can’t a noun just be a noun anyway? Why does it have to be a masculine a-stem noun? Or a feminine $\bar{o}$ -stem? Or some other stem? What is a stem? A colleague of mine was once challenged for being sexist during a class on language history, when he described *kvinna* as a weak feminine noun.

So it seems to me, that us Britishers are faced with a “double whammy” when learning East Norse. Firstly, the unfamiliar grammar, and secondly, the abstruse terminology to describe the unfamiliar grammar. There may be no way round this. Instead, teach-

ers need to focus on the joys of East Norse: what the texts can tell us about medieval society (one need only think of “Lekarerrätten” quoted above!); the wonderful characters and descriptions we come across (the dwarf-king Laurin, Johannes the Priest’s fantastical kingdom, or St Birgitta’s description of God as a piece of cheese to name a few); and the deep insights into the human condition we can find in East Norse literature (how true! when Peder Laale writes *Thet ær siælsywnit at see hwidh raffn* – I’m not quite sure what he’s getting at, but he has certainly hit the nail on the head; and as far as nails and heads are concerned, we can learn from him that *thet ær got at somme nar een andhen holler howedet oppæ*). There is surely no better way of nurturing the subject, than to throw light into the dark mysterious corners of East Norse, to edit manuscripts with the highest degree of precision and integrity, and to publish ground-breaking research on Old Danish and Old Swedish manuscripts, texts and language. This is precisely what Britta has been doing over the years, and on behalf of my former students and myself, I would like to express our deepest gratitude and to wish her many happy returns on the occasion of her sixtieth birthday!

GESTA DANORUM PÅ FORNSVENSKA

MARIA ARVIDSSON

Namnet *Gesta Danorum* för omedelbart tankarna till Saxo Grammaticus' verk på latin om Danmarks historia. Men det finns också en text på danska om Danmarks historia som går under namnet *Gesta Danorum*, även benämnd *Gesta Danorum på danskæ*. Texten är inte en översättning av Saxos verk utan ett försök på att skriva Danmarks historia på modersmålet på grundlag av de källor man hade tillgängliga, däribland sannolikt Saxo. Texten kan karaktäriseras som en kungakronika och tar sin början i förhistorisk tid med den sägenomspunne kung Dan, som sägs ha givit namn till Danmark, och sträcker sig fram till kung Christoffer II, kung i Danmark 1320–1326 och 1330–1332 (Jørgensen 1930:13 och Olsen 1989:182 ff.).

Den danskspråkiga texten känner man från två avskrifter från 1400-talet i handskrifterna Cod. Holm. B 77 respektive Cod. Ups. C 67. De två avskrifterna har ingen direkt inbördes relation. En kopia från 1500-talet finns i Additamenta 120, 4°, i en senare språkform (Jørgensen 1930:13). I tillägg till dessa danskspråkiga avskrifter återfinns en svensk översättning av texten i Cod. Holm. D 4, som följer här nedan i en handskriftsnära version. Texten har tidigare utgivits i diplomatarisk form av J. W. Liffman och G. Stephens (1849) i förordet till deras utgåva av Ivan Lejonriddaren (Liffman och Stephens 1849:LXXIV–LXXVI).

Handskriften Cod. Holm. D 4 anses tillkommen i Vadstena kloster under 1400-talets första del, men har sannolikt använts i en sekulär miljö. Textinnehållet varierar från Eufemiavisorna till mer vetenskapliga och religiösa texter. Huvudparten av texterna är skrivna på svenska. Men även kortare texter på latin och tyska förekommer. *Gesta Danorum* eller *Aff danmarks konongom*, som den benämns i handskriftens innehållsförteckning, återfinns på blad 85v–86r och löper från kung Dan till Frodhe den tappra ('hin fræghne'). Det är dock inte orimligt att texten skulle ha fortsatt ytterligare eftersom nästan två tredjedelar av 86r är blankt liksom bladets versosida och de nästföljande tre bladen, 87r–89v, som för övrigt är de sista bladen i ett lägg. På blad 90r inleds en ny text i ett nytt lägg.

Nedanstående text följer handskriften så nära som möjligt. Jag har försökt att grafiskt återge texten som den möter läsaren när de aktuella sidorna slås upp i handskriften. Korrupta former har inte korrigerats utan markeras med "sic!" i fotnoter.

Tecken som inleder ett nytt stycke har i handskriften tecknats med en förstora versal som sträcker sig både över och under den övriga löptexten. Detta återges i min text med en förstora versal på raden. ⟨ö⟩ skrivs i handskriften som ett ⟨o⟩ med en ovanpå liggande krok som för det mesta hänger fritt utan sammanbindning med grundtecknet. Detta tecken ska dock inte sammanblandas med det i norröna handskrifter förekommande tecknet ⟨ó⟩. *er*-abbreviaturen skrivs i handskriften antingen som en ögla, sammanbundet med det föregående tecknet, eller som en krok, fritt hängande ovanför det föregående tecknet. Dessa återges i texten nedan med ett apostrofliknande tecken utformad på två sätt, i det första fallet med en rundad form, ⟨'⟩, och i det andra med en mer vinkelrät, ⟨´⟩.

Orddelning på grund av radbrytning markeras inte i handskriftstexten varför jag har lämnat dessa omarkerade, t ex 85v:9. Interpunktionen följer handskriften. Bortsett från en strykning av ett enskilt tecken på 85v:47 återfinns inga korrigeringar i texten, något som kan tyda på en noggrann avskrivare. Kommentarer rörande läsning i andra textvittnen återges i fotnoter.

Nö̃ gefta danoꝝ Fõzfte koñ war

85v

HVmble war koñ ij vpfala Hās fynir heto een snõre
 3 höften. dan. ok angul J tñn tima heet danmark
 ække danmark foꝝ thy at thꝝ hafðhe ække koñ
 Koñ aff fwerike styrðhe thꝝ Angul hūbla fon kom
 6 til ænguland ok foꝝ thy heꝝ thꝝ ængland æpꝝ hās
 nampn Humble bõðh dan sin fon at han skulle ftyra
 forʹ landū Siæland. ok mōn. ok falstʹ ok laland
 9 thæsse fyra land hafðhe ey nampn vtā the kalla
 dhis wæðhefleeff Tha gioꝝðhe dan een stadh ij
 siæland het læðhre J tñn tima vilde iutlād
 12 ok fkanõ ok fiun ok wæðhefleeff ængin vika ok
 ey skatta ok foꝝ thy ftridde marghe a tñm ok
 wunno ængin fighrʹ ok ey æro Om sidhrʹ fooꝝ
 15 kefarin til danawirke mꝝ dighir hær ok magh
 tugh¹ at ftridha vidhrʹ iuta Ok iuta fændo budh

---

¹ sic!

18 geen dan. ok han kom ok drap alt hans folk
 ok kefarin flydde m₃ mykin nõdh Tha fõzfto
 fõzdho iuta dan til een fteen het' danærliūg
 ok gafuo honū thr' konūgx nāpn. Sidhan fik
 21 han fkanõ ok fiun ok fidhan all annoz land. ok
 kalladhe all t̄hm danmark æpt' fit eghit nāpn
 Hans drótnīg het dannia ok some fighia
 24 at hon het gretta² Tha dan dõdhe. tha ioz
 dhadhīs han ij een hõgh hos lædhre Dan
 hafdhe fynir een het humble ok lodhr' ok fkiold
 27 **H**Vmble var fõzft koñ æpt' dan. han var fan
 gin ij ftriidh aff fīn brodhr'. ok lõfte fit liiff
 thr' m₃ at han gaff finū brodhr' rikith Tha
 30 lodhr' var koñ tha fozdærfuadhe han the
 bæfta mæn ij danmark var. ok foz thy dra
 po dæne honū
 33 **S**idhan var fkiold koñ dans fon godhr' ok thrif
 wiin. han tok een villebiõzn ok bant han m₃
 fina hændr' tha han var barn ok fik fina
 36 kompana at dræpa han Han drap fiælfuir
 thydhifka māna hõfdhing ok giozdhe t̄hm fidhā

---

² Om avvikelser förelåg mellan källorna kunde bägge läsningarna återges (Jørgensen 1930:13).

fkat gilla til danmark hans drótnīg het vluil
 39 **T**ha var koñ gram hās fon Gro het hans
 drótnīg. ok annoz figne. han drap fightryg
 fwerikis koñ ok fik alt hans rike. Ok koñ
 42 henrik aff faxaland flo han ok ij hæl. ok fwæ
 rin kæmpa m₃ hās siæxtan bróðhr' Sidhan
 var han siælfú dræpin aff fwibdaghr' koñ aff
 45 **G**Vthozm gram fon var tha koñ|norighe³
 ij danmark ok giozdhe vndr' norighis koñ
 fkat Æn ð hadringr' gram fom⁴ flydhe til eet
 48 landh het' pōti^m ok van thr' dynaburgh. ok
 fik koñ aff ftadhin ok han lóste fik m₃ fwa mykith
 gul fom han fyra sinnæ wogh Sidhan fooz han aff
 3 óftirrike m₃ mykin æra ok priis Ok fooz han til
 fwerikis ok drap thr' fwibdaghr' fin fadhr'bana
 ok afmūd hans fon. ok twa asmūda fōnir ok gioz
 6 dhe thr' til koñ fin thridhia broðhr' tñn fom het
 hundring' ok siælfú war han koñ ij danmark
 æpt' guthozms dódh Hardhgropa het hās drótnīg
 9 Hundrīg fik fals tidhande at hadring' var dóth

86r

³ Ordet hör till rad 44. Men det står längst till höger på rad 45, avskärmat från den övriga texten med ett bågformande streck för att indikera att det inte tillhör texten på den rad där det står skrivet.

⁴ Sannolikt fel för *son*. De två danska texterna i Cod. Holm. B 77 respektive Cod. Ups. C 67 har *søn*.

ok giozdhe ij fwerike hās ærwe dyrlika ok fatte
 mit ij hufith eet olkar fult m3 got oll. ok fwa
 12 fom han fiælfū ikænkte fwa fioll han ij olkarith
 ok drunknadhe Tha hadring' th3 fra tha
 hængde han fik op for' hundring skuld.
 15 Sidhan war' koñ frodhe hin fræghne.⁵ ællr' hardhe
 hās fon drap een draka ok tok hās liggiaða
 fæ Han wan kurland ok ryf3aland tyfwar
 18 frifland ok gærmanie land giozdhe han fik
 til vndirdana Britanie land wan han tyfwar
 ok fidhan kofnadhe han ij fiin wapn

Litteratur

- Jørgensen, Ellen. 1930. *Middelalderlig Historisk Litteratur paa Modersmaalet. Indledning og Supplement til M. Lorenzens Gammeldanske Krøniker*. STUAGNL 55. København.
- Liffman, J. W. och Stephens, George. 1849. *Herr Ivan Lejonriddaren*. SFSS 5. Stockholm.
- Lorenzen, M. 1887–1913. *Gammeldanske krøniker*. STUAGNL 18. København.
- Olsen, Olaf. (red.) 1989. *Danmarkshistorie*. Bind 5. København.
- Söderwall, K. F. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Band I. Lund.

---

⁵ Ordet kommer sannolikt från danskan (se t ex under *fräkin?* i *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*) Cod. Holm. B 77 har *frögne* och Cod. Holm. C 67 har *fregne*.

HVOR SKAL (VANDRE)TUREN GÅ HEN?

REJSEINSPIRATION TIL ÉN, DER GODT KAN LIDE AT VANDRE,

IKKE MINDST I ITALIEN

SIMONETTA BATTISTA

Den senmiddelalderlige islandske legendesamling *Reykjahólabók* (Holm perg 3 fol, ca. 1530–1540) er i flere henseender et enestående litterært produkt. Først og fremmest er den – modsat den tidligere hagiografiske litteratur på oldnordisk oversat fra latin – baseret på et nedertysk forlæg. Den nærmeste identificerede kilde er en version af *Dat Passionael*, en nedertysk oversættelse af det højtyske *Der Heiligen Leben*, som igen er baseret dels på latinske kilder som *Legenda aurea*, *Speculum historiale* og *Vitae patrum*, dels på tidligere tyske værker. *Reykjahólabók* er også omfangsmæssigt imponerende, når man tager i betragtning, at størstedelen af de 25 legender blev oversat for første gang eller på ny af Björn Þorleifsson fra Reykjahólar. Desuden er samlingen indholdsmæssigt ejendommelig, idet den også indeholder legender om moderne helgener, som kun findes oversat til islandsk i dette værk. Blandt disse “moderne” helgener er der to, hvis liv udspillede sig helt eller delvis i Italien og som jeg vil fokusere på. Det drejer sig om henholdsvis Skt. Nicolaus af Tolentino (1245–1305), en augustiner munk som levede det meste af sit liv i Tolentino, og Skt.

Rochus (1295–1327), som helligede sit liv plejen af pestsyge. I dette bidrag skal jeg kommentere den måde, hvorpå to stednavne, som bliver nævnt i de respektive sagaer, bliver gengivet i *Reykjahlólabók*.

I sin ungdom tilbragte Nicolaus af Tolentino en periode i et kloster i den lokalitet uden for byen Pesaro, som stadig er kendt som Valmanente. Opholdet fik stor betydning for Nicolaus, som under sin permanens havde en vision: han drømte om broder Peregrinus fra Osimo, som viste ham de lidelser, som sjælene blev udsat for i skærsilden, og bad ham om at holde en sjælemesse for dem. Efter dette syn, som skal sættes i forbindelse med datidens udbredelse af den katolske tro om skærsilden, blev Nicolaus berømt som fortæller for de afdødes sjæle, hvilket kan ses i nogle af de mange billeder i hans helligdom i Tolentino.

Det latinske *Vita*, som udgør den oprindelige kilde til legenden om Nicolaus af Tolentino, og som blev forfattet af broder Pietro fra Monterubbiano omkring 1326, gengiver stednavnet *Vallimanens*. Ifølge en krønike af den lokale historiker Tommaso Diplovatazio blev det lille kloster og den tilhørende kirke grundlagt i 1238 i lokaliteten Santa Maria in Sajano, *apud Valmanentem*, som lå *circiter mille passus* fra Pesaro. En mulig forklaring til stednavnets etymologi findes i de lokale kirkebøger, som omkring år 1200 registrerer eksistensen af et sumpet område med kviksand, hvor flere mennesker mistede deres liv, dvs. “de blev” i dalen. Disse mennesker blev registreret som *Manentes in vagis arenis*. Forbindelsen med døden ville også være en oplagt forudsætning for placeringen af Nicolaus’ vision netop på dette sted. Men hvordan bliver navnet gengivet i den nedertyske tekst og i den islandske oversættelse? I det nedertyske bliver navnet – efter den højtyske versions forbillede – fortolket og oversat med et syntagma, som forekommer i sin helhed som stednavn:

Darna sanden se ene in eyn closter in den wolt. dat heet Belyep in dem dale

(*Dat Passionael*, Lübeck 1942, 148vb.33)

Den islandske oversætter opfatter dog ikke hele syntagmet *Belyep in dem dale* – svarende, om end med en anden verbal form, til *Vallimanens* – som et stednavn:

þa sende formadr hans hann j eitt klavstvr sem var j einne ville morck fra avdrvm monnvm sem hiet Belyep og stod j einv dalverppe

(*Reykjahólabók*, Loth 1970, 155.7)

Her er der ikke gjort forsøg på at oversætte det første element, *Belyep*, som forbliver uændret, mens resten af syntagmet bliver omskrevet i en sætning, som forklarer beliggenheden: “som hed Belyep og lå i en lille dal”. Havde man kun den islandske tekst til rådighed, ville stedet være umuligt at finde!

En anden besynderlig gengivelse af et stednavn, også i det centrale Italien, findes i legenden om Skt. Rochus. Det pågældende sted er Acquapendente, som ofte forekommer i middelalderlige beskrivelser af pilgrimsrejser til Rom, idet det befandt sig langs den såkaldte “Via Francigena”, som førte fra Canterbury til Rom. Stedet fik afgørende betydning for Skt. Rochus, som i 1367 opholdt sig der i tre måneder for på mirakuløs vis at kurere og helbrede de pestsyge ved det lokale Skt. Gregors hospital. Her fandt vigtige episoder i hans liv sted, som berettet i den latinske *Vita Sancti Rochi*. Sagaen om Rochus i *Reykjahólabók* er – som det også er tilfældet med Nicolaus – ret trofast mod det nedertyske *Passionael*. I begge tekster bliver Acquapendente nævnt 2 gange:

Vp deme weghe horde he wo in der stat ghenomet tome hangenden water. seer swarliken de pestilencie regerede [...] Alze nu sunte Rochus de stat tome hangenden water van der krankheyt der pestilencie ghantzliken vorlozet hadde van der gnade godes ...

(*Dat Passionael*, 200vb.27, 201ra.7)

þa var honvm sagt j fra einvm stad er hiet Thome hangande vatnn [...] Enn þa sem at sanctvs Rochvs hafde leyst allann fyr nefndan stad. Thome hangande vathnn med gydz millde af sagdre sott pestilencie ...

(*Reykjahólabók*, Loth 1969, 136.26, 137.30)

Den nedertyske tekst oversætter stednavnet med syntagmet *tome hangenden water*, hvor den første del *tome* viser, at oversætteren har inkluderet præposition og pronomen/artikel *to (de)me* i selve navnet. I den islandske oversættelse bliver den første (og betydningsmæssigt mindst relevante) del bevaret uden forsøg på gengivelse, mens resten af navnet er tilpasset det islandske sprog. Björn Þorleifsson har ikke haft kendskab til den oprindelige latinske form og heller ikke til, at stednavnet fandtes i den norrøne form *Hangandaborg* 'hængende by', som dokumenteret i AM 194 8°:

Þangat ero III dagleidir or Luku, en dagfor þadan til Klerka-borgar, onnur til Hanganda-borgar. Þa ferr yfer fiáll, er Clemunt heitir, þar er kastali æ uppi, sa heitir mála mulier, þat kóllum ver illa konu, þar er versta þiod. Fyrir sunnan Clemunt er Hanganda-borg

(*Alfræði íslenzk*, Kålund 1908, 17.5–8)

Denne gengivelse af stednavnet afspejler dog ikke til fulde den oprindelige etymologi, som er relateret til de små vandfald, der fandtes i området, men den beskriver byens høje beliggenhed.

Ifølge ONPs citatsamling findes stednavnet belagt tre andre steder.

Skálholts-Annaler (AM 420 a 4°) registrerer henholdsvis for årene 832 og 842:

Vigðr Ansgarius hinn fyrsti erkibyskvp yfir Hanganda borg
(*Íslandske Annaler*, Storm 1888, 172.30)

Brend Hanganda borg (*ibid.*, 173.7)

Her er det dog klart, at det drejer sig om Hamborg, hvilket også er bekræftet af de varierende læsemåder for det første citat i andre annaler:

Ordinatio Ansgarij primi Hamaburgensis archiepiscopi (An-
nales Regii, Storm 1888, 97.24)

Vigdr Augustinus (*r. Ansgarius, ed. note*) byskup hinn fyrsti
erchibyskup yfir Hamsborg (*Flateyjarbók* III, Guðbrandur
Vigfússon & Unger 1868, 497.26)

Mírmanns saga (i AM 179 fol) nævner en Hangandiborg, som også lå i Italien. Her er det dog umuligt at henføre den angivne latinske form til et bestemt sted:

Hann var af þeirre borg er heiter Leopandens [*ms. Leopⁿ dens; var. Leopardens, AM 181 g fol 7ra.38*], enn Nordmenn kalla Hãngandi borg (Slay 1977, 77.2)

Som det ofte er tilfældet ved oversættelsen af *proprier*, er der åbenbart sket en blanding af formerne og en forvirring omkring den første del af kompositummet *Acquapendente*. Heldigvis ved vi – dog ikke takket Björns oversættelse – hvor byen ligger.

LIDT OM HVORDAN MAN LEDER ET LEGAT

MICHAEL CHESNUTT

Kære Britta,

Du kan i medfør af Vor Herres løbende mandskabstilpasning – for slet ikke at tale om et par andre, mere jordbundne aktørers bestræbelser i samme retning – næppe undgå et af de nærmeste år at blive alderspræsident på Den Arnamagnæanske Samling. Dermed vil du pådrage dig hvad du mindst af alt efterstræber i tilværelsen, nemlig en form for partilederrolle. Både du og jeg tilhører det, som man lettere foragteligt plejer at betegne som “den gamle skole”,¹ og det er altså min undskyldning for i dagens anledning at minde dig om et par evigt tilbagevendende, administrative problemstillinger.

---

¹ Jeg citerer for mit eget vedkommende Gillian Fellows-Jensens karakteristik af mig som “a gentleman of the old school with a keen if not exaggerated sense of tradition” (Kastanje-Mikkel and other shots in the dark, i: Grace-notes played for Michael Chesnutt, privatdistribueret skrift, Amager [dvs. København] 2002, s. [21] ff, her [21]). Dette er den eneste gang, jeg under min 36-årige tilknytning til Københavns Universitet kan erindre nogen sinde at være blevet smigret på skrift, men det skal tages i betragtning, at forfatteren er af anden etnisk baggrund end dansk og hendes mening derfor muligvis mindre repræsentativ; på den anden side er hun udgået fra det norrøne fagmiljø ved University College London, så udsagnet kan også være ironisk ment.

En grundlæggende ting, som jeg ikke behøver at fortælle dig, er at samlingens stifter, assessor Arne Magnusson, døde den 7. januar 1730. Der skulle imidlertid henrulle 30 år, før der under 18. januar 1760 udstedtes en kgl. "Confirmation paa en Fundatz over afgangne Professoris Arnæ Magnæi, og Hustrues Legatum ved Kiöbenhauns Universitæt til de Danske og Norske Historiers Oplysning og Forbedring".² Man kunne fristes til at mene, at der allerede her ses et symptom på den kedelige sendrægtighed, som periodevis har præget legatets virksomhed. Det skal dog have i erindring, at de første 20 år gik med at ordne mellemværendet med Rentekammeret vedrørende jordebogssagen. Det hele blev åbenbart besværliggjort af det anstrengte forhold mellem Arne Magnussons gode ven og eksekutor testamenti, Hans Gram, og islænderen Jón Marteinsson, som var andenstipendiar i nogle få år fra 1742, indtil han blev afløst først af Gísli Snorrason og Björn Markússon (begge stipendiarer 1745–1747) og derefter af naturvidenskabsmanden og digteren Eggert Ólafsson (stipendiar 1747–1766, bistået 1750–1760 af yderligere en naturvidenskabeligt interesseret stipendiar, den senere landfysikus på Island Bjarni Pálsson). Finnur Jónsson (AMLevned I:1, s. 194 ff) dømte Jón Marteinsson ude som "en ikke ubegavet mand og ret arbejdsdygtig", men samtidig en person, "der i moralsk henseende synes at have været lidet mønsterværdig". At han var en urostifter, der formastede sig til at kritisere legatstyrelsen (dels over for Konsistorium efter Grams død i 1748, dels over for regeringen i et klagememorial ind-

---

² Trykt i, og her overalt citeret fra, Árni Magnússons levned og skrifter udgivet af kommissionen for det Arnamagnæanske legat [ved Finnur Jónsson, forkortet: AMLevned], København 1930, I:2, kap. X; om fundatsens tilblivelse se de to forudgående kapitler.

givet så sent som i foråret 1756), er dokumenteret og har naturligvis virket frastødende på den selvoptagne og noget autoritært indstillede FJ. Hvorvidt hans indsigelser kan have haft noget objektivt på sig, er en legathistorisk problemstilling, der venter på at blive ordentlig belyst. To af hinanden uafhængige forhold synes umiddelbart at bekræfte, at der vitterlig var uorden i sagerne; for det første udeblivelsen af den af Gram planlagte udgave af *Knýtlinga saga*, som førstestipendiaren Jón Ólafsson fra Grunnavík spildte en del kræfter på,³ og for det andet den omstændighed, at de ansvarlige eforer tillod de to naturvidenskabsfolk, Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson, at tage hjem til Island i fem år 1752–1757, ikke for at fremme legatets sag, men for – som Jón Marteinsson dog kunne sige det – at foretage “lystrejser på Island, for at lede der i asken og finde slet intet” (citeret efter AMLevned, uden at der her skal antydes nogen analogi med anvendelsen af universitetets tjenesterejsekonto i starten af det 21. årh.).

Man kan også kun trække på smilebåndet, når man i en ultimo 1750'erne affattet, temmelig slukøret skrivelse fra Konsistorium læser, at de ansvarlige for legatets drift så sandelig havde “tænkt på” at udgive *Knýtlinga saga* og andre værker. Én ting er at lægge planer, noget andet at forsvinde til udlandet i lang tid med eller uden løn, noget helt tredje at skride til handling; i den henseende har den herskende universitetsånd nok ikke væsentlig forandret sig i de sidste 250 år.

Men efter den første tids ineffektivitet og vilkårligheder oprandt – som det syntes – en ny dag. Som sagt udstedte kongen 1760 den

---

³ Jf. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík (Safn fræðafelagsins V)*, Kaupmannahöfn 1926, s. 218 ff.

længe ventede fundats, og 12 år senere på initiativ af etatsråd B. W. Luxdorph forordnedes en “samlet og bestandig Commission”, hvori nogle fremtrædende eksterne repræsentanter (herunder Luxdorph selv) indtrådte med henblik på at tvinge eforerne til at vedtage en publikationsplan. Allerede året efter udkom *Kristni saga* og i 1775 *Gunnlaugs saga Ormstungu*, førstnævnte med latinsk oversættelse af Luxdorph, sidstnævnte tilrettelagt af et andet eksternt kommissionsmedlem, islænderen Jón Eiríksson (se *AMLevned I:1*, s. 203 ff). Hermed var den kurs lagt, hvorefter de Arnamagnæanske publikationer gerne forestås af udefrakommende lærde, medens stipendiarerne og deres historiske efterkommere, amanuenserne ved Det Arnamagnæanske Institut – i dag de norrønt orienterede universitetslektorer ved Nordisk Forskningsinstitut – kigger på fra sidelinjerne. Denne tendens har i flere omgange været vendt, dog ikke således, at der kan tales om en jævnt opadstigende produktionskurve.

Finnur Jónsson gjorde hvad han kunne for at forsvare legatstyrelsens resultater frem til ca. 1930: “når der i et par tidsrum ikke viste sig offenkendte frugter af det arbejde, der gjordes i biblioteket⁴ for og på (!) legatets vegne, kommer det [...] af forskellige, forståelige grunde og hindringer, man ikke var herre over”. På den anden side måtte han erkende, at til tidernes ugunst fjøede sig “ialfald visse medarbejders efterlædighed og sendrægtighed” (*AMLevned I:1*, s. 217–218). Hypereffektiv som han selv var, har FJ i slutningen af en lang karriere haft råd til denne overbærenhed (og har som medlem af Kommissionen selvfølgelig været nødt til at vise den udadtil). Ud over den opsætsige Jón Marteinsson har han kun udtaget Guðmundur Magnússon (førstestipendiar 1776–1798) til uvenlig behandling, sikkert fordi

---

⁴ Der menes Universitetsbiblioteket, hvor samlingen var anbragt indtil 1950'erne.

den gode Guðmundur – som en sjælden, måske enestående undtagelse – fik en formel advarsel for pligtforsømmelse, men tydeligvis også fordi han stod i skyggen af den samtidige Jón Jónsson (andenstipendiar 1779–1797; “den mest kritiske og forstandigste af alle de videnskabelige arbejdere” i perioden), hvis oversættelse af Njáls saga prises af FJ i høje toner (AMLevned I:1, s. 208–209, 226).

“Tiderne” er altså at betragte som havende været mere ugunstige for nogle end for andre, men Københavns Universitet har da heller aldrig gjort sig bemærket for overdrevent objektiv personbedømmelse. Heldigvis for Guðmundur Magnússon har legatstyrelsen været bundet af en bestemmelse i fundatsen, der gjorde stipendierne tidsbegrænsede, idet det i § 12 foreskrives, at

ingen, som i sine Unge og Friske Dage haver paa lang Tiid viist særdeles Flittighed, og gjort betydelig Tieniste ved dette Arbejde, [maae] derfra paa sin Alderdom forskydes, saalænge han endnu vil, og kand gjøre nogen Slags Hielp derved [...],

hvortil der i § 13 betænksomt føjes:

Skulle de [stipendiarene] selv godvilligen forlange fra Stipendio at entleediges, eller og, imedens de oppebære samme, ved Döden afgaae, da udbetales 3de Maaneders Stipendium over Tiden til Reise Penge for dem, som tage Afskeed, og til de Afdödes Begravelse.

I Arnamagnæansk sammenhæng er uopsigelighed og det gyldne håndtryk således hævdvundne administrative begreber. Men samtidig med, at Guðmundur Magnússon har nydt godt af § 12 (og forhåbentlig 13), har han givetvis også lidt under det hierarkiske tryk, der udøvedes af Kommissionens tunge drenge – bl. a. Jón Eiríksson

og sekretæren, gehejmearkivar Grímur Thorkelin – i medfør af ånden, om ikke nødvendigvis bogstavet, i fundatsens § 18:

Omendskiöndt Ephori ingenlunde ere forbundne til, Selv herudi at arbejde, saa dog, i Fald nogen af dem godvilligen paa-tager sig et eller andet [...] at udgive, forstaaer det sig selv, at sligt, hvorved Stiftelsen vinder saa meget større Anseelse, fremfor noget andet i Trykken bör udkomme.

Gad vide om det er i nævnte ånd, at man helt op til vore dage har investeret så betydelige kræfter i at korrigere og befordre udefrakommende, akademiske standspersoners arbejder på bekostning af sine egne?

Anderledes egalitære synspunkter anlægger fundatsen på den daglige, kollegiale omgangsform, f. eks. § 8 om bibliotekarens pligt til,

naar det af hannem forlanges, [at] være tilstæde at aabne for Stipendiariis, endog paa de Tider, naar Bibliotheqvet ellers pleyer at være tillukt, paa det at Dennem ingen Hinder eller Ophold i Deres Arbeide, formedelst hans Fraværelse, skal foraarsages, dog at sligt ikke paaستاes uden Nødvendighed, og paa alt for ubeleilige Tiider, men at den ene i saa Fald, saavidt mueligt, retter sig efter den andens Leilighed.

Der gives også tydelige anvisninger på, hvad slags tekster der bør komme i betragtning ved legatets udgivelsesplanlægning (§ 17):

Til den offentlige Bekiendtgjörelse ved Trykken udvælges først de troeværdigste, beste og nyttigste Skrifter, og dernæst de, som ere af ringere Værdie: men hvad som maatte befindes at være til største Deelen Fabelagtig, efter mange gamle

Scribenteres Maade, og saaledes ei til synderlig Nytte, deraf alleene uddrages, hvis i Almindelighed kunde tiene til at oplyse de gamle Leges, Mores, Ritus et Consuetudines etc:

Ingen plads her til større bindrækker med senmiddelalderlige vrøvlehistorier, endsige fornaldarsagaer eller papistiske legender! Fratrucket den forældede historicitetsbetragtning er det dog immervæk et fornuftigt prioriteringsoplæg, så længe hovedparten af de klassiske sagaer ikke er blevet kritisk behandlet. Og vi ved jo, at der i hvert fald i nyere tid har været en udpræget tendens til at vige uden om disse, de “bedste og nyttigste”, tekster fordi deres overlevering er så omfattende og kompleks, at de udfordrer de flestes arbejdsevne og tålmodighed.

Her, kære kollega, har du fået lidt om produktivitetskrav, personalepolitik og andet i den universitetsbureaukratiske genre. Ikke alene som et minde om gamle dage, men som stof til eftertanke i den usikre fremtid, som de indledningsvis omtalte, højere magter har beredt jer.

ORD UDEN GRÆNSER

HELLE DEGNBOL & CHRISTOPHER SANDERS

Redaktionskomitéen har diskret bedt bidragyderne til denne lærde publikation om – for at fødselaren ikke skulle blive ked af det – at befatte sig med østnordiske (dansk/svenske) materier, også selv om vi derved måtte vove os ud, hvor vi ikke kan bunde.

Hvert år på sin fødselsdag giver Britta kage, og det er ikke en hvilken som helst kage, så hvad kan et par “vestnordiske” (norsk/islandske) leksikografer, der gerne vil glæde Britta, gøre andet end kigge i eget spisekammer, Ordbog over det norrøne prosasprog (herefter: ordbogen).

Her gemmer der sig faktisk mere østnordisk, muligens nedertysk (hvilket til dels er ét og det samme) guf, end man måske umiddelbart ville antage. Mon det kunne være noget for Britta?

Syntaks

Ser man på den færdigbagte (publicerede og trykte) del af ordbogen, vil man overalt i ordbogsartiklerne lægge mærke til noget, der kan beskrives som en slags knækglasur. Inden for skarpe klammer (i de såkaldte konstruktionseksempler) tegnes sprogets konturer op, idet det her, på baggrund af omhyggelig analyse, vises, med hvilke

sætningsled i hvilke kasus hvert ord (spec. verbum) inden for hver betydning er forbundet. Kort sagt: her vises ordenes syntaks.

Her finder man som forventet grammatikkens akkusativ, genitiv og dativ, men ser man nærmere efter, afsløres også en, vist nok ret forbavsende varieret brug af præpositions konstruktioner – så hvis ikke vi vidste det før, ved vi nu og kan belægge med eksempler, at det norrøne sprog ikke er det “rene” bøjningssprog.

Hvor grammatik og syntaksbeskrivelse har en tendens til at betragte norrønt som et kasussprog, viser den analyse, der ligger til grund for ordbogens artikler, noget andet og mere: en livlig syntaks med rigelig brug af præpositions konstruktioner.

Det norrøne sprog ligner altså syntaktisk lidt mere de nordiske (skandinaviske) nabosprog, som vi taler dem nu, end både klassiske beskrivelser og nutidens “klassiske” islandske sprog lader ane; i vores dages islandsk er noget af glasuren tilsyneladende faldet af igen, måske nogen (i reformiver?) ligefrem har skrabet den af.

Den, der skelner mellem rent og urent, klassisk og uklassisk, vil måske lidt vel hurtigt gribe til den nemme løsning at sætte skarpt skel mellem indenlandsk og udenlandsk, og herfra er skridtet desværre kort til at skelne mellem “rigtigt” og “forkert”. Det kan vi nævne eksempler på, men det vil vi ikke gøre i et festskrift. Her vil vi i al gemytlighed sige, at med hensyn til udenlandsk indflydelse er der selvfølgelig noget om snakken. Forholdene er bare slet ikke ordentligt kortlagt endnu.

Sproget har været spændstigt og særdeles modtageligt fra begyndelsen af, da ordene skulle bogfæstes. Det ses af de første prosaiske sprogmindesmærker, hvor udenlandsk stof håndteres både sikkert og kreativt i smidige oversættelser; men syntaksen er lidet undersøgt.

En ligefrem strukturel løsagtighed præger henimod middelalderens slutning sproget, der naturligvis ikke er upåvirket af samhandel og samvær med det øvrige Norden og dermed Tyskland; men om dette sprog hører man mest overfladiske domme eller slet ingenting, og der savnes egentlige syntaktiske undersøgelser.

Vi ser frem til, at forskere drager nytte af analysen og bruger ordbogen til ikke blot ordmæssige, men også syntaktiske studier. Takket være de til hvert eksempel knyttede oplysninger om datering og proveniens vil forskerne på et sikrere grundlag kunne undersøge grammatiske og syntaktiske udviklinger, og med så rigt et materiale er det nemmere at få svar på spørgsmål som: hvad er gammelt, hvad er nyt? hvad er opstået i menneskers leg med sproget inden for visse geografiske grænser? hvor meget kan være inspireret udefra? hvad er bragt ind gennem bøger, dokumenter, handelsvarer, kirkelige handlinger, juridiske handlinger, snak? og hvad er bevisligt dumpet ned som fremmed gods fra andre sprogenklaver?

Ord

Går vi fra glasuren til kagerne selv, ordene, er det hele forholdsvis nemmere. Hvor syntaksen med lidt besvær (analysen) måtte opspores og klarlægges, træder eksempler på fremmedgods i ordforrådet tydeligt frem uden større ekstraarbejde. Her har forskningen også allerede taget fat, det er bare at fortsætte.

I en ordbog, der dækker mange århundreder og alle genrer, udgør ordene en broget forsamling, og det ses, hvorledes nordmænd og islændere temmelig håndfast har inkorporeret udenlandske ord enten som fremmedord (ikke indarbejdet i sproget) eller låneord (indarbejdet i sproget). Ordbogen dækker islandsk op til reformationen

og norsk til 1370–1400, og når vi nærmer os slutningen af de tvende perioder, påkalder låneordene sig særlig interesse. Og i den sene middelalder har vestnordisk og østnordisk i vokabularet bevisligt nærmet sig hinanden.

I nærværende opsats vil vi gå ind på blot et lille område, nemlig ord der begynder med *bí-* eller *be-* (herefter alle normaliseret: *bí-*).

Hvis vi ser bort fra *bístokkr*, hvor *bí* er et lille dyr, og ordene *bílífi* (hermed også *bílífr*) og *bílæti*, i første omgang mul. indlånt fra angelsaksisk/oldsaksisk, det sidste, *bílæti*, af usikker oprindelse (næppe *bí-*forled), så har vi i ordbogen følgende 51 ord af nedertysk oprindelse med forleddet *bí-* (bolleformerne kun belagt med *be-*):

bídreifelsi, ⁰bídrífa, ¹bífala, ²bífala, bífalanarmaðr, bífaling, bífalingarbréf, bífalning, bífalningarbréf, bígera, bígering, ¹bígirna, ²bígirna, bíhaga, bíhalda, bíhendiligheit, (ó)bíhendiligr, bíhenta, (ó)bíhindraðr, bíhjalpliga, bíhjalpligr, bíhof, bíkenna, bíkvæmiliga, bíkvæmiligr, bíkvæmligr, (ó)bíkvæmr, bíleggja, bírykta, bísigla, biskatta, bískeðinn, ⁰bískeðligheit, bískerma, bískermari, bískermelsi, bískermelsisbréf, ⁰bískermelsismaðr, bískerming, bíspotta, bístand, bístanda, ⁰bístilla, bítala, (ó)bítalaðr, bítaling, (kostnaðar)bítalingr, ¹bívara, ²bívara, bívísa, bívísing

Disse ord har vi lyst til at vise Britta som et repræsentativt udpluk af låneord i vestnordisk; de kan, med alle deres belæg, berige studiet af østnordisk.

Ingen af de 51 ord er at finde i Fritznors ordbog (1886–1896). Supplement til Fritznor (Hødnebo 1972) tager 21 af ordene op med henvisning til sene norske forekomster, men Norrøn ordbok (1975) dropper dem igen som værende mellemnorske og ikke gammelnorske. Sandt nok vil disse 21 ord belagt i norske diplomer efter 1350

finde deres rette plads i den mellemnorske ordbog, som er i støbeskeen i Oslo og som vi ser frem til, men de er også alle sammen belagt i islandsk, hører altså godt hjemme i en norrøn ordbog, og det gælder samtlige 51 bí-ord. Her ligger altså lidt af en guldgrube, hvad enten man vil studere nationalsprog eller fællessprog.

bí-ordene med deres nedertyske rødder (cf. Schiller & Lübbens ordbog) er nok hovedsagelig kommet ind i norrønt gennem dansk. Veturliði Óskarsson, der med en venligt ment overdrivelse kan siges at være opfostret af fødselar og ordbog tilsammen, behandler 32 af de 51 anførte ord i sit arbejde “Middelnedertyske låneord i islandsk diplomsprog frem til år 1500”, udgivet i det arnamagnæanske bibliotek i 2003. (Og Chr. Westergård-Nielsen har 19 af ordene i sine låneordsstudier i 1500-tallets trykte islandske litteratur, udgivet i samme bibliotek 1946). Veturliði konkluderer, at næsten alle nedertyske ord i det *islandske* sprog er gået via dansk sprog, i første omgang som det gjorde sig gældende inden for centraladministration, kirke og handel i Norge, senere direkte fra dansk; ordene kom ad skriftens vej eller gennem direkte kontakt med udlændinge (cf. s. 347–352). Logisk nok kan også *norske* kilder supplere østnordisk sproghistorie, idet vi her finder glosser optaget fra tysk i den tids dansk, som det blev talt i Norge. Lån via svensk og direkte lån fra tysk kan naturligvis heller ikke modbevises.

Lidt anderledes formuleret har disse ord, der nu manifesterer sig i islandske og norske kilder, sands. næsten alle været en del af det fælles skandinaviske ordforråd. Mange ord finder vi ved opslag i Kalkars Ordbog til det ældre danske sprog og Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket (begge med supplement), og flere ord findes endnu i vore dages dansk og svensk, skønt ikke altid med samme betydning.

Ikke alle ord findes hos Kalkar, men så må seddelsamlingen ved Gammeldansk Ordbog konsulteres; her er der flere og ældre eksempler end i Kalkars ordbog (tak til GO og Merete K. Jørgensen). Her dukkede under en hastig gennemgang de fleste af de efterlyste ord op, men nu tiltrak det vores opmærksomhed, at de ældste forekomster af østnordiske (opr. nedertyske) ord undertiden synes at være at finde i de vestnordiske kilder. Det er sådan et par gamle tvebakker, vi her til en begyndelse (udi den vest-østnordiske ordudlevering) og for sjovs skyld vil "give tilbage" til Britta.

Materialet fremlægges med alle mulige forbehold. Det er fx. et usikkerhedsmoment, at de forskellige ordbogsværker sandsynligvis håndhæver forskellige og, alt efter omstændighederne, varierende bedømmelseskriterier, når det gælder dateringen af et citat, der kun er bevaret i kopi; og vi har måttet se bort fra det mere nuancerede billede, der ville vise sig ved et gennemført studium af det enkelte ords forskellige betydninger og brug.

Da dansk har været hovedindfaldsvejen, ses islandske og norske citater med deres dateringer først og fremmest i forhold til ældste danske belæg. Men for interessens skyld anføres i et skema også svenske forekomster. Her er materialet særlig foreløbigt, idet kun Söderwalls ældste tidsfæstede eksempler nævnes – vi har ikke opsøgt dateringer for hans udaterede citater. De svenske belæg er oftest ældre end de ældste danske, men der skal ikke her gisnes om mulige lån direkte fra svensk til norsk (til islandsk) – uden dansk som mellemed.

Eksempler

Følgende tre ord, *bístanda*, *bírykta* og *bískeðligheit*, er belagt i islandske kilder, der regnes for 20–130 år ældre end tilsynel. første danske forekomst:

bístanda

isl. c1350: *Stj AM 227 fol 22rb*⁴¹ (*bibeloversættelse ~ Isidors Etymologi-æe*)

Þat dyr (*enbjørning/næsehorn*) *bistendr* (*holder stand over for*) iafn uel sterkum filum ... (*cf. var. uid stendr Stj¹ 69*³⁶)

isl. c1375–1400: *DínDr 44*¹⁹ (*Dínuss saga drambláta*)

uilldi ek ... profa ydra list ok kunnattu uar ok þers uon at kuennlig nattura mætti ecki bistanda yduarri uiel ok uitzsku

~ *da. 1480: Karl Magnus' krønike (cf. – med anden bet. – da. diplom 1404: kanc.; GldDipl. 1r.II.215; om denne kilde se ndf.)*

bírykta, berykta

isl. c1400: *DI II* (*[c1321–1400]>*AM 354*) 509²³ (*edsformular*)

ok þa sem storum malefnum ero borner æda beryktader. scal ek ei vnder mik dragha. til þenozto

~ *da. diplom 1443: Kbh.; kanc.; KbhSt.IV; KøbstL.III.95,11*

°*bískeðligheit, beskeðligheit*

isl. (?) 1430: *DI IV* (1430: *Bps B II 3*) 414²⁵ (*præsteed*)

Suo længi sæm han er mer hialpligr ... oc fýrsagdre kirkiu trur fadær oc værndaræ æfter radæ forsion visdomæ oc bæskædligheit (*forstandighed*) mæira parts capituli næfnrar kirkiu a holum ...

~ *da. c1450: Post 105.2 (Den skånske postil fra Bekkaskogh)*

Dette sidste islandske (?) citat skal have en kommentar med på vejen, inden vi går over til de relativt gamle norske belæg på dansk/tyske ord. Vi finder det i biskop Jón Vilhjálmssons kopibog, som er skrevet af en kendt, men for filologer lidt kompliceret, skriver ved navn Jón Egilsson. Det komplekse består i, at Jón Egilsson sandsynligvis var af norsk herkomst, således at hans potentiale til vidnesbyrd om tilstedeværelsen af dansk/norske låneord *indoptaget* i islandsk er lidt svækket – men det anfægter ikke værdien af hans personlige ordforråd som støttemateriale ang. tysk-influeret dansk/norsk.

Følgende tre ord, *bíhalda*, *²bívára* og *bíhof*, er belagt i norske kilder, der regnes for sølle 1–13 år ældre end ældste danske belæg. Kun ældste norske belæg bringes. Samme ords ældste islandske belæg anføres også:

bíhalda

no. 1376: DN^{III} 308¹⁸

ef þeir vilia þa iord bíhalda

isl. 1440: DI IV ([1440]: Bps B II 3) 613³⁷

... ath hann meghi niota ok bíhallda ...

~ *da. diplom 1388 > vid. 1389; DiplDan.4r.III.338*

²bívára, bevara

no. 1378: DN^I 338³⁰

fulkomliga firir biodhom ver hueriom manne sik þer nokot med bevara (*at befatte sig dermed*), vttan war bryti i Alnaros

isl. *1450 > 1543: DI V (*1450 > tr 1543) 68⁸

Jtem forbiodum vier ollum monnum aa islandi ... at upp bera skatt eda skylldur. sakferli eda landskyllder edur sig nockud biuara med vorum vmbodum. kongs iordum eda peningum nema ...

~ da. diplom 1379: Lund; kanc.; LundeB.; DiplDan.4r.I.474,6

cf. ⁴bivara

no. 1390: DN^{III} 366³

nu saker þers ath wer vilium bade biuara (*tage vare på*) vara saal ok þeira sem oss vnder skipader eru ... þa gervm wer þeim þrefallda aminning ath þeir lata af þersu syndalighu lifverne sem fyrr segher

isl. c1450–1500: MarE 1014³⁵ (*Mariu saga*)

ek uil biuara (*beskytte*) han fyrir syn hins ohreina anda

bíhof (el. **bíhóf**)

no. 1392: DN^{VI} 379³¹

þa skal þæn sæm mistrodhar værdhar swæria ... at han ækki j annan stadh kþoypte en aa retto torghe ællæghar late samstundes fowtanom kaupet firir swa mykit sæm han þæt kþoypte ok honom þarfuatzst þær af till konongs behof (*behov*)

isl. 1440: IslDipl (1440)343⁶

þui giorum vii hann ollungis kuittan ok akæru lausan ... fyrer fyr sagda peninga ok þionosto j allan mata sem honum er bezst til bihof (*som det er ham bedst tilpas*)

~ da. diplom 1404: kanc.; GldDipl.1r.II.218 (*Margrete den førstes instruks for Erik af Pommerns rejse til Norge*)

Nu skal vi jo ikke stille an til en konkurrence mellem de nordiske sprog om, hvilket sprog først opviser et tysk låneord, snarere vil vi demonstrere samhörighed. Samspillet inden for Norden og Nord-europa kan med udbytte studeres nærmere, når ordforrådet føres sammen, og at hele materialet vil blive beriget ved at anskues samlet, er der ikke tvivl om. Denne mulighed vil forhåbentlig blive konkret udmøntet i et databasesamarbejde mellem nordiske middelalder-

nty. (S&L)	norrr. (ONP)	da. (GO)	da. (Kalkar)	sv. (Söderwall)
bestân	bistanda isl. c1350 og c1375–1400	bestande/besta (sm. bet.) 1480 (cf. anden bet. 1404)	bestande/bestå def. 5 1593	bestanda (sm. bet.) 1357
beruchten	bírykta isl. *c1321–1400 > c1400	berykte 1443	berygte 1479	berykta 1415
beschêdelik + heit	bískeðligheit isl.(?) 1430	beskethelikhet ca. 1450	beskedelighed 1550	beskedhelikhet 1383
beholden, behalden	bíhalda no. 1376 isl. 1440	behalde *1388 > 1389	beholde 1495	behalda *1336 > nyare afskrift
bewerren	²bívara no. 1378 isl. *1450 > 1543	bevare 1379 = Kalkar ex. (bet./homograffer ikke adskilt)	²bevare 1379	²bevara 1383
bewaren	cf. ¹bívara no. 1390 isl. c1450–1500		¹bevare 1550	¹bevara *1345 > nyare afskrift
behôf	bíhof no. 1392 isl. 1440	behov 1404	behov 1495	behof 1400

ordbøger og -samlinger (potentielt udvidet til de moderne sprog), cf. www.menota.org “Nordiske middelalderordbøger (NMO)”.

Inden det kommer så vidt, ville vi bare fra vestnordisk hold “give tilbage” til Britta et par gode gamle belæg på ord uden grænser.

Hjertelig til lykke!

“HINN HÁLÆRDI BARÓN HOLBERG”

M. J. DRISCOLL

Som jeg andetsteds har peget på var den islandske præst og digter Jón Oddsson Hjaltalín (1749–1835) både opmærksom på og dybt påvirket af den intellektuelle debat i oplysningstidens Danmark, ikke mindst som den viste sig i Ludvig Holbergs historiske, moralske og filosofiske værker.¹ Størstedelen af oplysningerne om såvel Islam som Zoroastrianisme i proto-romanen *Fimmbraðra saga*,² som Hallgrímur Jónsson *djákni* og Einar Bjarnason á Mælifelli tilskriver Jón, er hentet fra Holbergs *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, sær Orientaliske og Indianske, sammenlignede Historier og Bedrifter efter Plutarchi Maade* (København, 1739). *Sagan af Skanderbeg*, som også er tilskrevet Jón, er en nøje oversættelse af kapitlet om den albanske nationalhelt i *Heltehistorierne*.³ Af referencer i et af Jóns mange

---

¹ Se især *The unwashed children of Eve: The production, dissemination and reception of popular literature in post-Reformation Iceland* (London, 1997), s. 128–132, 207–239. Jeg har ikke fundet noget der tyder på at Jón havde kendskab til de mange komedier som Holberg i eftertiden nok mest er blevet kendt for.

² *Fimmbraðra saga* er udkommet i *Fjórar sögur frá hendi Jóns Oddssonar Hjaltalín* (Reykjavík, 2006).

³ Se min artikel “Skanderbeg: An Albanian hero in Icelandic clothing”, *Learning and understanding in the Old Norse world: Essays in honour of Margaret Clunies Ross*, ed. Judy Quinn, Kate Heslop & Tarrin Wills, *Medieval Texts and Cultures of Northern Europe*, XVIII (Turnhout, 2007), s. 421–446.

samlingshåndskrifter er det også tydeligt at han kendte Holbergs *Almindelig Kirke-Historie fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformation* (København, 1738), hvis forfatter han omtaler som “hinn hálarði Barón Holberg”.

Det er klart at Jón også kendte til i hvert fald én af Holbergs mange *Epistler*, nemlig nr 242, da der findes en præcis oversættelse af den i samlingshåndskriftet Lbs 638 8vo:

Svo skrifar hinn Lærði Athenæus: Hiero kóngur y Cyrcusa liet A(r)chimedem Smid byggia éytt skip sem hafdi 20 Radir ára, allt seimt med eyr sáúm og vóg hvør nagli 4 merkur á hvøria sýdu voru 30 salir og 4 sængr y hvørjum. Enn y Kapteins verelsinu voru 15 hvýlurúm og 3 Bord stofur; á skipinu | voru 8ta Turnar, og 6 menn y hvørium, Loksins var alt skipid umgyrdt med Járnmúr. Pholomeus Philopætor, kóngur y Ægyptalandi, lét og byggia éytt skip, á því voru 4000 Rodrarmenn og 3000 Soldatar.⁴

Den originale danske tekst lyder således:

[...] Blant de store og prægtige Skibe, som udi de gamle Historier omtales, er mærkværdigt det, som den *Syracusanske Konge Hiero* [...] lod bygge. Det beskrives af *Athenæo* saaledes: Skibet havde 20 Rader af Aarer, og var paa alle Steder fæstet med store Kobber-Nagler, hvoraf enhver vejede over 2 Pund. [...] Paa det middelste *Gallerie* var paa begge Sider Værelser og Sale 30 udi Tallet, og udi et hvert af dem saaes 4. Senge, og udi *Capitainens* 15 Senge og 3 Spiise-Stuer [...]. Man saae der 8. Taarne [...]: et hvert af disse Taarne vare bevogtede af 4. bevæbnede Mænd og 2 Bue-skiøttere. Det heele Skib

---

⁴ Lbs 638 8vo, f. 133r–v.

var omgivet med en Jern-Vold [...]. Han vidner, at det store Skib, som *Ptolomeus Philopator* lod bygge, hvorpaa vare 4000 Roers-Karle, 3000 Soldater [...].⁵

Det kan selvfølgelig ikke siges med nogen form for sikkerhed, men jeg er tilbøjelig til at tro at idéen om et skib “omgivet med en Jern-Vold” var inspirationskilden til en episode i en af Jóns originale *lygisögur*, *Sagan af Rígabal og Alkanusi fóstbróður hans*.⁶ Episoden kommer meget tidligt i handlingen, hvor den unge Rígabal skal prøves for første gang da han møder vikingen Hergrímur:

Strags um morguninn með sólu sjá þeir 5 skip sigla af hafi og stefna á sömu höfn Kóngsson mælti þá til manna sinna: “Vér skulum taka atkérin og leggja úr lægi svo vér séum þeim eigi til baga”, og svo gjöra þeir. bar hina brátt að, og sjá þeir að á skipi því er fyrst fór stóð maður við siglu mikill og illúðlegur. Sá kallar upp og spyr hver drekanum eigi að stíra? Kóngsson nefndi sig og spyr hver væri hinn vasklegi maður? hann kvaðst heita *Hergrímur⁷ og vera sækonungur einn (og) hafa leigið í hernaði mörg ár og unnið mörg frægðar verk. “Munn eg bjóða yður tvo kosti,” seigir hann: “annað hvert að leggi(a) af við mig skip og fjár hlut og skuluð þér þá halda lífi og klæðum, eður halda við mig bardaga.” Kóngsson svarar: “Eigi veit

⁵ Fra “Epistola CCXLII”, Ludvig Holberg, *Epistler*, udg. med kommentar af F. J. Billeskov Jansen (København, 1953), III, s. 210–11.

⁶ *Rígabals saga* er overleveret i seks håndskrifter, hvoraf det ældste, som desværre er defekt, er fra 1817; teksten er aldrig blevet udgivet. Desuden er der et sæt *Rímur af Rígabal*, komponeret året 1858 af Jóhann Steinsson (c. 1818–72) fra Sporðshús, Víðidalur, Strandasýsla.

⁷ Navnet skrives tre gange “Hergeir”, men ellers “Hergrímur”, i overensstemmelse med de øvrige håndskrifter.

eg mig hafa neina sök við yður og eigi kann eg sjá hvaða rétt þér hafið til heimta | góss vort og gripi eður vaða uppá oss saklausa með hernaði og ófriði.” Hergrímur mælti: “Veistu það að víkingar fara eigi að lögum og muntu eigi hefta ásetning vorn með orðum einum.” Kóngsson mælti: “Veit eg rangindi yðar og ránskap, að þið lifið allann aldur á mann drápum og þjófnaði, og eruð bæði böðlar og skömm þess mannlega samfélags og munuð þið illir íls bíða, en það er líkast að þú komir annarst(að)ar fram þinni vondsku en á oss og mun eg aungu virða þín orð og eigi gjöra mig svo smálátann að ganga til leiks við þig og þræla þína.” Við þessi orð varð *Hergrímur æfa reiður og bað menn taka vopn sín sækja að drekanum. Kóngsson mælti: “Nú skulum við reisa járnslagna fleka með endilaungum borðum á Drekanum beggja meigin, og higg eg þeir muni þá lítið á vinna.” Þetta gjöra þeir, og birja nú hinir atróðurinn og birja grimustu skothrið með eggjan og ofsa hljóðum en skotvopn þeirra unnu ekkert á víg flekana og hrukku þau flestöll útaf borðunum ofan í sjóinn. Kóngsson og menn *hamns* stóðu aðgjörða lausir og hlóu að hinna árásum og æðigangi, en er víkingum toku að þverra skotvopnin og linaði mesta aðsóknin gekk kóngsson uppi liftínguna á Drekanum og mælti: “Ílla sækist yður drekinn, og er yður sá einn kostur til að láta oss fara í friði, því að þess verra fáid þér af vorum viðskiptum sem þér reinið fremur.” *Hergrímur svarar: “Vel mátt þú blauður og ragur treysta vígvélum | þínum en þorir eigi að berjast við oss.” Kóngsson svarar: “Mér er eigi ant um að ná yðar lífi og vil heldur eigi vera þjófsnautur að yðar stolnu auðæfum, en sýna vil eg þér hvers mér væri kostur við þig ef eg vildi.” Kóngsson hélt á boga því hann var mesti bogmaður, hann lagði ör á streyng og skaut til Hergríms, og fló örin í handlegginn og stóð í gégnum aflvöðvann. Kóngsson mælti: “Þessari ör mátti eg skjóta í auga þér eður fyrir brjóst

ef eg vildi.” Hergrímur öskrar þá með ofsa grimd og mælti til manna sinna: “Leggið nú skipin rétt við framstafninn á drekanum og skal eg þar upp hlaupa en þér filgið mér vasklega.” Þetta gjöra þeir, en sem *kóngsson* sér það grípur hann eina kilfu og geyngur fram í stafninn. Nú ræðst Hergrímur til uppgaungu og rennur upp stafnlýnurnar, en sem hann hyggst að stíga inn fyrir borðið slær *kóngsson* til hans með kilfunni, kom höggið undir vangann og var svo mikið að kjálkinn brotnaði, en Hergrímur hraut niður í sjóinn á milli skipanna og kom aldrei upp síðan.⁸

Her kan vi – måske – se hvordan et par temmelige tørre fakta kan blive til et livligt optrin i hænderne på en mesterlig sagafortæller som Jón Hjaltalín. Mon selv den højlærde Baron Holberg kunne have gjort det bedre?

---

⁸ Lbs 2784 4to, s. 322–324. Håndskriftet er skrevet 1879 af Einar Jónsson (1845–18), boende på Elínarhöfði på Akranes.

BRITTAS MANGE NAVNESØSTRE

OM BRUGEN OG UDVIKLINGEN AF
PIGENAVNET BIRGITTA I DANMARK

BIRGIT EGGERT

Pigenavnet *Birgitta* tilhører den mængde af helgennavne som i middelalderen hurtigt overtog fornavnescenen fra vikingetidens nordiske navne. Siden middelalderen har *Birgitta* udviklet sig til utallige navneformer som er udtryk for sproglige forenklinger og afkortninger af navnet, og der er dannet kortformer og kæleformer af navnet. Vi har også indlånt en del pigenavne som i andre sprog er tilsvarende udviklinger eller dannelser af *Birgitta*.

De tidligste forekomster i Danmark

Det ældste belæg vi har på navnet er fra det 12. århundrede hvor vi møder formen *Brigida*. Brigida var en irsk helgeninde, abbedisse af Kildare, som døde omkring 524, og hun var almindelig kendt over hele Danmark i middelalderen (DgP). I irsk har navnet formen *Birgit* som også kendes i vestnordisk. Den oldtyske form er *Brigida*, og den anses for at være en latinisering af det irske *Brigit* (DgP), og det er altså denne latiniserede form som først er kommet til Danmark. Der findes imidlertid kun nogle enkelte danske belæg på denne form

af navnet, for den afløstes i 1400-tallet af formen *Birgitta* som blev meget mere udbredt.

I fornsvensk findes formerne *Birgitta* og *Brigitta*. Formen *Birgitta* er opstået ved metatase af det ældre *Brigitta*, som også kendes i vestnordisk. Den danske form af navnet er *Birgitte* hvis ældste belæg er fra 1334 (DgP). Der findes dog først sikre danske eksempler på navnet omkring år 1400. Herefter bliver navnet meget populært hvilket uden tvivl skyldes den svenske helgeninde Birgitta som levede fra 1303 til 1373. På Birgittas helgendag d. 7. oktober blev hun fejret med en særlig fest i Lund, København og Roskilde (DgP).

Birgitte udvikledes (assimileredes) hurtigt til for eksempel *Birritte* (15. årh.) som i 16.–17. århundrede blev synkoperet til den nydanske form *Birte*. I Østdanmark fik vi former som *Byritte* og *Børte* med labialisering af vokalen i første stavelse (DgP).

Første halvdel af 1800-tallet

I dansk udvikledes *Birgitta* til en række forskellige navneformer, og disse former levede videre som selvstændige navne i de følgende århundreder. Nogle folketællinger fra første halvdel af 1800-tallet kan fortælle os hvordan brugen af forskellige af disse navneformer blev benyttet på den tid. Folketællingerne fra 1801 (FT 1801) og 1845 (FT 1845) er blevet digitaliseret, og derfor er det blevet muligt at se udbredelsen af navnene i hele Danmark på den tid.

I figur 1 findes de navne der med god ret kan regnes som udviklinger eller dannelser af *Birgitta*. Her kan vi se at *Birte* i 1801 og 1845 var den mest udbredte af navneformerne, efterfulgt af *Birgitte*. Begge disse navne stiger i antallet af navnebærere i tiden mellem 1801 og 1845. Mindre udbredte var *Brigitta*, *Birgitta*, *Birta* og *Berit* som

	FT 1801	FT 1845
Birte (/ Bierte/Bierthe/Birde/Birgthe/ Birhte/Birteh/Birthe/Birthæ/Birtte/Børthe)	8815	9737
Birgitte (/Bergethe/Bergette/Bergite/ Bergithe/Bergitte/Bergitthe/Birghite/ Birgite/Birgithe/Birgithæ/Birgitthe/Birtgitte)	2054	2545
Brigitta (/Bregitha/Bregitta/Brigitha/ Brigitha/Brigritta)	251	61
Birta (/Birtha)	139	50
Birgitta (/Bergitha/Bergitta/Birgita/Birgitha/)	129	59
Berit (/Bereth/Berret/Berrit/Birred/ Birret/Birreth)	104	14
Birritte (/Berethe/Berette/Berithe/Berrethe)	42	3
Brigitte (/Bregitte)	22	23
Gitte (/Gide/Giede/Githe)	21	39
Britte (/Brede/Brite/Brithe)	18	5
Birgit (/Bergith/Bergitt/Birget/Birgith/Birgitt)	16	17
Britta (/Britha)	3	4
afledninger på -ine (Birgine/Birhine/Birtine)	2	12
Gitta	0	3

Figur 1: Antal navnebærere af udviklinger af pigenavnet Birgitta der blev benyttet som første fornavn i henholdsvis 1801 og 1845 (ansført efter hyppighed i 1801). Tallene repræsenterer summen af flere forskellige stavemåder af samme navneform. I figuren er en normalform anført med fed og i parentes er tilføjet de andre stavemåder som tallene gælder.

alle havde væsentligt færre navnebærere i 1845 end de havde i 1801. De øvrige navneformer i figur 1 er svagt repræsenterede. *Birgit* og *Brigitte* holdt sig dog stabilt i tiden mellem de to folketællinger. To navneformer, *Birritte* og *Britte*, som er svagt repræsenterede i 1801, forsvinder imidlertid næsten helt i tiden mellem 1801 og 1845. *Gitte* stiger i brug mellem 1801 og 1845, mens *Britta*, *Gitta* og afledninger på *-ine* så småt er begyndte at komme i brug.

Begyndelsen af det 21. århundrede

Det er ikke alle de mange forskellige stavemåder af navneformerne i figur 1 som har overlevet frem i dag. Omvendt er der nye stavemåder og navneformer som er kommet til siden midten af 1800-tallet. På familiestyrelsens liste over godkendte pigenavne (FamStyr 7/9 2007) findes der således i dag en lang række navne der kan regnes som navne der udspringer af helgenindenavnet *Birgitta*. I parentes angives antallet af personer som ifølge Danmarks Statistik bar de pågældende navne som første fornavn den 1. januar 2007 (Dst 2/10 2007)¹.

Naturligvis findes den svenske grundform *Birgitta* og den danske form *Birgitte* på listen over godkendte pigenavne. De er godkendt med stavemåderne *Birgita* (8), *Birgitha* (19) og *Birgitta* (316) samt *Bergitte* (10), *Birgithe* (103), *Birgitte* (15507) og *Birgitthe* (9). Ved søgning på Danskernes Navne (DanNavn) viser det sig dog at omtrent en fjerdedel af dem som bærer navnet i stavemåden *Birgitta* er født i Sverige, mens cirka halvdelen som staver deres navn *Birgithe* er født

---

¹ Ved 0, 1 eller 2 navnebærere opgiver Dst af hensyn til registerlovgivningen ikke det eksakte antal, men anfører at der er under tre navnebærere. Denne oplysning gengives i teksten med (–) efter det pågældende navn.

i Grønland. Som varianter af middelalderens assimilerede form *Birritte* findes stavemåderne *Berete* (8), *Berethe* (–) og *Berite* (–). Denne navneform har også varianter på *-a* som er godkendt i stavemåderne *Berita* (–) og *Birita* (28). Denne navneform er altså temmelig sjælden i Danmark, hvilket understreges af at hovedparten (ca. 88 %) af dem som bærer det i stavemåden *Birita* er født på Færøerne (DanNavn). Den nydanske udvikling *Birte* findes også i flere forskellige stavemåder: *Birde* (25), *Birte* (6814), *Birthe* (23023) og *Birtthe* (–), og også her er der en variant som ender på *-a*: *Birta* (81) og *Birtha* (484). Udbredelsen af navnet *Birta* skyldes måske påvirkning af og/eller sammenblanding med det tyske navn *Berta* (MLN s. 59). Det viser sig i øvrigt at omkring halvdelen af dem som bærer navnet i stavemåden *Birtha* er født i Østjylland (DanNavn). Af andre forkortede former af *Birgitta* kan nævnes *Berit* og *Birgit*. *Berit* findes i hele Norden, og i Danmark er det godkendt i formerne *Bereth* (–), *Berit* (5273), *Berith* (348) og *Berrit* (60). Sandsynligvis skal de godkendte navne *Birit* (13), *Birith* (5), *Birret* (8) og *Birrit* (15) også regnes med her. *Birgit* er en tysk og dansk forkortet form af *Birgitta* (MLN s. 59) og er godkendt i formerne *Birgit* (22763), *Birgith* (794), *Birgitt* (26) og *Birrgit* (–). På den godkendte liste findes også sjældnere navneformer som *Bjorgitte* (–) og *Bjørgit* (5) samt afledningerne *Birthine* (3) og *Birtine* (–).

Det velkendte pigenavn *Gitte* er en kortform eller kæleform som er dannet ved at første stavelse i *Birgitte* er faldet bort som følge af at navnet har tryk på anden stavelse. Navnet er godkendt med stavemåderne *Gete* (6), *Gethe* (6), *Gette* (3), *Githe* (20) og *Gitte* (23598). Det findes også i varianterne *Gitta* og *Gitt* som er godkendt i stavemåderne *Getha* (5), *Gida* (–), *Gidda* (–), *Gita* (108), *Githa* (246) og *Gitta* (292) samt *Git* (8), *Gith* (3) og *Gitt* (5). Sjovt nok er stavemåden *Getha* i løbet af 1900-tallet kun brugt på Sjælland og de syd for

liggende øer, og stavemåden *Githa* er kun sjældent benyttet uden for 1960'erne (DanNavn). En moderne kæleform er *Bitten* (1619) som nok skyldes et samspil med adjektivet *lillebitte* (MLN s. 60).

Blandt udenlandske former har vi den franske form *Brigitte* som i dansk også findes med endelsen *-a* samt i en form uden endelsesvokal som sandsynligvis skal ses som en dansk gengivelse af den franske udtale af navnet. Den franskpåvirkede navneform er godkendt med stavemåderne *Brigita* (9), *Brigitha* (4), *Brigitta* (73) og *Brigitt* (4) samt naturligvis *Brigitte* (367). Sjovt nok er mange af dem som bærer navnet i formerne *Brigitta* (ca. 10 %) og *Brigitte* (ca. 33 %) faktisk født i Tyskland (DanNavn). Fra svensk har vi kortformerne *Britt* og *Britta* som begge har været populære i Danmark igennem 1900-tallet. De er godkendt i formerne *Brit* (550), *Brith* (122) og *Britt* (3067) samt *Brita* (979), *Britha* (166) og *Britta* (6981). Vi har også fået den engelske udgave af *Birgitta* (/Brigida/Brigit) i form af navnet *Bridget* (21) og de dertil dannede kælenavsformer *Briddi* (–) og *Briddie* (5). Mange (ca. 70 %) af dem der i Danmark bærer navnet *Bridget* er – ikke overraskende – født i Irland og i Storbritannien (DanNavn).

Afrunding

Birgitta kan altså betragtes som “moder” til de 22 navne fordelt på 63 forskellige stavemåder som har fundet vej frem til listen over godkendte pigenaavne som uden videre kan benyttes i dag. D. 1. januar 2007 var der i alt 112.396 navnesøstre der som første fornavn bar et af disse navne som skyldes middelalderens *Birgitta*.

Det er ikke alle de forskellige udviklinger og stavemåder som har været lige udbredte, og nogle har været væsentligt mere populære på nogle tidspunkter end på andre. I første halvdel af 1800-tallet var der

Birthe	29.862	Gitta	651	Berete	8
Gitte	23.633	Birtha	565	Bjørgit	5
Birgit	23.583	Brigitte	367	Briddie	5
Birgitte	15.629	Birgitta	343	Brigitt	4
Britta	8.126	Brigitta	86	Birthinge	3
Berit	5.722	Birita	28	Bjørgitte	–
Britt	3.739	Bridget	21		
Bitten	1.619	Git	16		
I alt					112.396

Figur 2: Antal navnebærere af godkendte udviklinger af pigenavnet Birgitta der blev benyttet som første fornavn d. 1. januar 2007 (anført efter hyppighed). Tallene angiver summen af de forskellige stavemåder af samme navneform som er nævnt i teksten, her angivet med den hyppigst forekommende stavemåde.

i øvrigt færre forskellige navneformer, dannet af *Birgitta*, i brug, men der var til gengæld en tendens til at benytte flere forskellige stavemåder af de enkelte navneformer.

Birte/Birthe er mest udbredt både i første halvdel af 1800-tallet og i begyndelsen af det 21. århundrede. Men *Birgitte* som var nummer to på frekvenslisten fra første halvdel af 1800-tallet, er røget ned på en fjerdeplads i 2007. Her er det nemlig blevet overhalet af *Gitte* og *Birgit* som begge kun sjældent blev brugt i første halvdel af 1800-tallet. Som nummer fem på listen fra 2007 finder vi *Britta* som kun undtagelsesvis blev benyttet i Danmark i første halvdel af 1800-tallet. Det er altså en navneform som er vokset betydeligt i popularitet i de ca. 150 år der er mellem de to tidsnedslag som tallene bygger på.

Litteratur

- DanNavn = *Danskernes Navne*. Navnebase med alle registrerede i CPR d. 1. januar 2005:
<http://www.danskernesnavne.navneforskning.ku.dk/Personnavne.asp>
- DgP = *Danmarks gamle Personnavne*. 1. Fornavne. Udgivet af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby. København 1936–1948.
- Dst = Danmarks Statistiks navnesider på internettet: www.dst.dk/navne
- FamStyr = Familiestyrelsens navnesider på internettet:
www.famliestyrelsen.dk/navne
- FT 1801 = Database over folketælling i Danmark i 1801. Fra Dansk Demografisk Database hos Dansk Data Arkiv under Statens Arkiver (<http://ddd.dda.dk/>)
- FT 1845 = Database over folketælling i Danmark i 1845. Fra Dansk Demografisk Database hos Dansk Data Arkiv under Statens Arkiver (<http://ddd.dda.dk/>)
- MLN = Michael Lerche Nielsen, 2006: *Hvad skal barnet hedde?* 16. udgave. København.

ATHUGASEMDIR UM KJALLEKLINGA SÖGU

EINAR G. PÉTURSSON

Höfundur þessa greinarstúfs er ólærður í austnorrænum fræðum sem er fræðasvið viðtakanda. Aftur á móti hyggst hann fara vestur á land á Íslandi og fjalla um sögu, sem aðeins finnst í útdrætti í *Landnámu*. Þar er hann á heimaslóðum og hyggst nýta sér kunnugleika á staðháttum til að koma með fáeinar athugasemdir en einkum nýjan skilning á hvort um sérnafn eða samnafn er að ræða á fáeinum stöðum í útdrættinum úr sögunni.

Sagan hefur í fræðiritum verið nefnd *Kjalleklinga saga* en það nafn er tilbúningur fræðimanna frá seinustu tímum. Sögunnar er eðlilega nokkuð getið í útgáfu Jakobs Benediktssonar á *Landnámu* 1968 á vegum Hins íslenzka fornritafélags, og er þar nokkuð fjallað um staðhætti. Áður hafði mest um söguna skrifað Finnur Jónsson í grein í *Skírni* 1927, sem hann nefndi “Kjalleklingasaga (?)”. Fyrst birti hann texta *Landnámu*, setti upp ættarskrár og rakti nokkuð staðfræði sögunnar. Þar var niðurstaða Finns (s. 112): “allt það, sem sagan getur um, fer fram á litlu svæði, í nánd við Staðarfell, eða í austurhluta Fellsstrandarhrepps”. Greinin var eðlilega skrifborðsverk, en eins og síðar getur gerast sumir atburðir í vesturhluta hreppsins, eða á útströndinni eins og sagt er enn á Fellsströnd.

Finnur hélt frekar, að í *Landnámu* væri varðveitt “meginefni” sögunnar, þótt ekki gæti hann verið viss. Þar sem útdrátturinn hefur

jafnan þótt torskilinn verður það þó að teljast ólíklegra en hitt. Aftur á móti sagði Jón Jóhannesson í *Gerðir Landnámaabókar* um þessa frá-sögn (s. 100): “Hún er lítt skiljanleg til hlítar sökum þess, að einungis er tæpt á meginatriðum, en samhengið er óljóst.” Ástæðuna taldi Jón vera “að hún sé útdráttur úr allefnismikilli, ritaðri sögu”. Ekki mun mönnum verða samhengið í sögunni ljóst eða verða vissir um hvort meginefni hennar er varðveitt, fyrr en sagan öll kemur í leitirnar, en til þess er nú ekki lengur mikil von.

Loks rakti Finnur efni sögunnar. Það verður ekki endurtekið hér, en þó verður að gera nokkra grein fyrir þeim efnisatriðum, sem koma þessu máli við. Kjallakur bjó á Kjallaksstöðum og einn sona hans Þorgrímur bjó undir Felli, þ. e. Staðarfelli. Síðan segir í *Sturlubók* í útgáfu Jakobs Benediktssonar (s. 148):

Álof, dóttir Þorgríms undir Felli, tók ærsl; þat kenndu menn Hrafsa, en hann tók Oddmar hjá hvílu hennar, ok sagði hann sik valda. Þá gaf Þorgrímr honum Deildarey. Hrafsi kvazk mundu hoggva Oddmar á Birni áðr hann boetti fyrir hann. Eigi vildi Kjallakr láta eyna. Hrafsi tók fé þeira ór torfnausti. Kjallakssynir fóru eptir ok náðu eigi. Eptir þat stukku þeir Eilífr ok Hrafsi í eyna.

Síðan varð bardagi í eyinni, en hann er ekki hér til umræðu. Um gjöf eyjarinnar sagði Finnur Jónsson (s. 112–113):

Svo lítur út fyrir sem Þorgrímur, faðir Álofar, hafi verið hlyntari Oddmari ... og gefið honum Deildarey; af því að þessi ey heyrir Staðarfelli til, er líklegast, að hún hafi þá og heyrð undir þann bæ, en Kjallakur faðir Þorgríms hefur ekki viljað, að eyin væri gefinn (!) — hverja þýðingu þetta atriði kann að hafa haft, er með öllu óljóst.

Deildarey heyrir Staðarfelli til og svo hefur verið að minnsta kosti frá því 1451, en þá lukti Úlfrún Þorsteinsdóttir eyna kirkjunni ásamt fleiri eyjum (Íslenskt fornbréfasafn. V. nr. 79). Hinar eyjarnar tilheyra enn Staðarfelli, svo líklegast er að Deildarey hafi þá einnig legið undir jörðina. Aftur á móti er mjög svo skiljanlegt að Kjallakur hafi ekki viljað láta eyna, því að hún liggur undan landi Kjallaksstaða, en meira en 10 kílómetrum frá landi Staðarfells. Óeðlilegt er því landfræðilega að Deildarey heyri undir þá jörð, því að hér er komið á útströndina eða í útpart Fellsstrandarhrepps. Fyrir liðlega hálfri öld hafði bóndinn á Kjallaksstöðum mikinn hug á því að ná eyinni undir jörð sína.

Torfnaust hafa allir skilið sem samnafn, en þar er örugglega átt við lendingarstað við Torfnæs í landi Ytrafells, sem er næsti bær innan við Kjallaksstaði. Úr Torfnesi er stutt út í Deildarey og liggur vel við að fara þaðan þangað og í aðrar eyjar í nágrenninu. Heimildir um nafnið eru til frá því seint á 16. öld í óprentuðum kirknaskjölum í Þjóðskjalasafni, en þar vitna þrír menn á árunum 1592–94, “ad halfkyrkian j Galltardals Tungu, ætte skips upp satur, i Tornese i Ytrafells landj.” Bréfin eru í uppskrift frá 1729. Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* segir um Galtardalstungu (VI. s. 111) “á skipsuppsátur í Torfnesi ár um kríng”. Hér hlýtur alls staðar að vera um sama stað að ræða og sjást þar enn rústir af nausti. Samkvæmt þessu er rétt að telja Torfnaust sérnafn.

Síðar í útdrættinum er frásögnin miklu óljósari en áður var, en þar stendur í texta *Hauksbókar*, að Hrafsi hafi kastað Þórði Vífilssyni ofan “fyrir kleif”. Kleif er enn þann dag í dag notað um skörð í Fellið fyrir ofan bæina á strandlengjunni á Fellsströnd, en bæjaröð er þar tvískipt. Virðist þarna verið að vísa til einhverrar af þessum kleifum,

en hér þyrfti frásögnin að vera skýrari til að hægt yrði að segja til um hvaða kleif þarna kæmi helst til greina.

Niðurstaðan er þá eftirfarandi: Torfnaust og Kleif, sem nefnd eru í útdrættinum úr *Kjalleklinga sögu* eru sérnöfn, örnefni, en ekki samnöfn.

EVERTHORPE AND MANDRUP IN SHETLAND

GILLIAN FELLOWS-JENSEN

Well over a quarter of a century has passed by since Britta Orlík Frederiksen and I were both wrestling with knotty problems about place-names in *-þorp* in Institut for Navneforskning. In 1981 Britta produced a significant study of some Danish names entitled 'Navne på *-torp* i Ods herred' (*Namn och bygd* 69 (1981), 42–88), a study which is still very thought-provoking. I, for my part, have continued to study the occurrence of names in *-þorp* in the Danelaw and elsewhere. It was when I published my study of *Scandinavian Settlement Names in the East Midlands* that I first commented casually that there were a few *þorps* in Shetland (1978, 84) and it is more or less the same comment that I made both in *Scandinavian Settlement Names in the North-West* (1985, 47), and in an article in which I attempted to distinguish between place-names coined by the Danes and those coined by the Norwegians (*Nomina* 11: 48). It is first now that I have seen the need to throw more light on this casual comment.

The original source of my information was Jakob Jakobsen's note on the element *þorp* in Shetland. I quote from p. 110 of the English translation by Anna Horsbøl: *The Place-Names of Shetland* (London-Copenhagen 1936; reprinted Kirkwall 1993) of Jakobsen's original

paper ‘Shetlandsøernes Stednavne’ in *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 16 (1901, 159). Jakobsen writes about the element O.N. *þorp*, n., farm “the farm-name *Everthrop* [evərþrǫp] W[alls]: *øfra þorp, as well as the name *Mandrup* (de green o’ M.) (Sandwick, Du.), *manna-þorp or *Manna-þorp (from the man’s name Manni; cf. Da. ‘Manderup’. *Woltrop* [wə’ltrop], or with dropped p: *Woltro* (Sandwick, Du); the first part is uncertain”. My immediate impression has always been that these three names were not much on which to base the existence of the element *þorp* in Shetland but I thought at the time that there must be other relevant names. Per Hovda would not seem to have been very impressed by Jakobsen’s note on these three names either. In *KLNM* 18 (1974), 500 he writes “Kor vidt dei høyrer til kolonisationstida, torer vera vandt å avgjera.” Jakobsen can hardly himself have been particularly convinced by his own original suggestion, for there is no mention of an element *þorp* in his *An Etymological Dictionary of the Norn Language in Shetland* (London–Copenhagen 1908–1921; reprinted Lerwick 1985). John Stewart would also seem to have been doubtful about the names, for he only notes one of them in his *Shetland Place-Names*, published posthumously in 1987. On p. 301 he writes, ‘EVERTHORP [evərþrǫp], Walls: [HU] 199505. Everthorpe 1890–1900, Everthorp 1952. From *øfri*, comp. Adj., upper. The th sound must be suspect”.

Since Stewart actually gives a map reference for this locality, it seemed to be the best place to start my investigations. The name was not mentioned on either the Ordnance Survey one-inch map or the Pathfinder 1:25 000 map but I located it on the first edition Ordnance Survey map of 1880. Brian Smith from the Shetland Archives in Lerwick has kindly checked the name for me in the Ordnance Survey Book and found that the authority for that spelling is Thomas Fraser,

the then occupant, and Thomas Fraser, a neighbour at a place called Thistle (HU 2050). Smith also noted that the name did not appear in the valuation roll of 1855 and that it features simply as an ‘outset’, a technical term used in Shetland for settlements younger than c.1500 and hence outside the scope of the older scat-paying settlements. It thus seems very unlikely that it can have been an old Viking settlement.

With my background in the Danelaw I felt that the name Everthorp, which is sometimes written as Everthorpe, seemed most likely to be an English name. There is only one Everthorpe in England and this is a hamlet (SE 9031) in North Cave in the East Riding of Yorkshire. It stands on high ground in the Wolds and commands a good view of the River Humber. The earliest record of the name is as *Euertorp* in 1086 in the so-called summary of the Yorkshire survey in Greater Domesday Book on fol. 381c, where it has a quite respectable assessment for a thorp, namely 5 carucates. The specific of the name would seem to be Scandinavian *efri* ‘upper’, presumably referring to the elevation of the hamlet. Interestingly, however, most of the other early records of the English name have spellings beginning with *I-* or *Y-* and these suggest that the name was originally an English formation **yferraþorp* ‘upper thorp’. A. H. Smith has suggested that the later spellings in *Ever-* may represent Middle English lengthening of *y to e* in an open syllable (PNYE 225), although the Domesday form probably reflects Danish influence.

Assuming that the Yorkshire Everthorpe really does lie behind the one in Shetland, it is necessary to find a reason for this re-use of the name. The Yorkshire Everthorpe is not a particularly well-known place. Many references in Google now point to the site of the Wolds Jail but this was not constructed until after World War

II, while others are to the name of Brian Everthorpe, a rather vulgar minor character in David Lodge's satirical novels, *Nice Work* (1988) and *Paradise News* (1991), but this character cannot be responsible for the Shetland name. Brian Smith found the right answer for me. He pointed to the existence of a whaling ship from Hull known as the Everthorpe in the nineteenth century. A little more searching led me to John George Hall's book *A History of South Cave and of other parishes in the East Riding of the County of York* (Hull, 1892, 99). This reveals that in the early part of the nineteenth century Mr. Egginton, a Hull shipowner, lived in the hamlet of Everthorpe and that one of his whaling ships was named the "Everthorpe". I also found that at various times between 1811 and 1837 the captains of the Everthorpe had been called Trueman, Thomas Hawkins, Charles Kitchingman, James Hewitt, Ash, and John Johnstone. More excitingly I found via Google that James Nisbet of Laxfirth served on the Everthorpe in 1822. He could hardly have been the only Shetlander to do so. A local informant, Drewy Georgeson, whose information was kindly passed on to me via Iris Sandison and Brian Smith, had also come to the conclusion that it was just possible that Everthorpe was named after the Hull whaling ship because he knows of two Shetland men who served on that ship – a John Georgeson in 1822 and a Robert Twatt in 1823.

When I was first looking for Everthorp on the map, Brian Smith had said to me that the place was certainly out on a limb and I expected the worst. According to Drewy Georgeson, however, Everthorpe was originally known as 'Da Boddams', that is The Bottoms, but that must have been a long time ago. Georgeson describes the present building as "a beautifully built house, similar to the house

on Linga, which is also outstanding” so it seems that one Shetlander must have invested his whaling money in a well-built house.

I am now fully convinced that the Shetland place-name Everthorpe or Everthorpe has taken its name from the Yorkshire home of the shipowner, Mr Egginton. This is an interesting story but it certainly cannot be used as an argument for the presence of *þorp*-names in Shetland. The two other names mentioned by Jakobsen are hardly more likely to be old *þorp*-names. Jakobsen talks of Wolthrop or Woltro in Sandwick, but Brian Smith says that the location is actually Dunrossness and he calls the place Wiltrow. I should certainly be reluctant to link this name in any way with the element *-þorp*.

Jakobsen himself compared the third name Mandrup with the Danish place-name Manderup, of which there are at least three instances in Denmark, all containing the Danish personal name *Manni* as specific and *þorp* as generic (cf. Bent Jørgensen, *Stednavneordbog* (1994), p.192). The form *Mandrup*, on the other hand, which is the one noted by Jakobsen in ‘de green o’Mandrup’ and which is also that found for the topographical feature noted on the one-inch map as Seat of Mandrup (HU 3620) in Sandwick, where my colleague Peder Gammeltoft sat and gazed out upon the Atlantic earlier this year, is perhaps more likely to have originated as the aristocratic Danish surname Manderup, perhaps employed as a Christian name. The employment of a mother’s surname as a first forename among the Danish nobility can be traced back to about 1450 and the motivation for this was to prevent a surname from dying out (cf. Susanne Vogt, ‘Mødrene slægtsnavn brugt som første fornavn i dansk adel’, *Studia anthroponymica Scandinavica* 9 (1991), 61–99). It was in jest that Brian Smith asked me whether I was going to suggest that the Shetland place-name might derive from Manderup Parsberg, who was

one of the Danish ambassadors who went to Scotland in the summer of 1585 to try to retrieve Orkney and Shetland from James VI and I am afraid that I fell right into the trap that Brian laid for me. Manderup Parsberg is an excellent example of the employment of an aristocratic surname as a Christian name in order to keep the family name alive. He was born in 1546 and died in 1625. His mother was Anna Holck, daughter of Manderup Holck, who was born c. 1480 and died in 1546. Manderup Holck's mother, Anne Manderup, was the daughter of Niels Manderup, the last Manderup in the direct line of descent. Manderup Parsberg was not only of aristocratic family and an eminent man in his own right. He was also notorious for having cut off the tip of Tycho Brahe's nose in a duel in Rostock in 1566. His diplomatic mission to Scotland in 1585, however, was no less embarrassing. It has in fact been called a disaster, for the ambassadors were treated with gross discourtesy and at one point had to set out on foot to walk from Dunfermline to St Andrews, although they were finally reconciled with a gift of a gold chain and a promise of future diplomatic negotiations (cf. Brian Smith, 'When did Shetland become part of Scotland?: a contribution to the debate', forthcoming). Manderup Parsberg and his companions did not get as far as Shetland on their mission and he cannot have gazed out on the Atlantic from Seat of Mandrup in 1585. I wonder, however, whether an account of the diplomatic fracas might not have made its way to Shetland. That the affair gave rise to much discussion was demonstrated by Gilbert Goudie in a paper entitled 'The Danish claims upon Orkney and Shetland, *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* (1887), 236–251). Goudie quoted several accounts of the event that refer to Manderup Parsberg, for example those by the Danish historian Peder Hansen Resen (*Kong Frederich den Andens*

Krønike (Kiøbenhaffn, 1680), the Icelandic historiographer Torfæus (*Orcades seu Rerum Orcadensium Historiæ* (Havniæ, 1697, 217), the Scots notary David Moysie (*Memoirs of the Affairs of Scotland* (Edinburgh, 1755), Sir James Melville of Halhill 1549–1593 (original manuscript of his memoirs, printed in Edinburgh 1827). Incidentally, Torfæus refers to Parsberg as *Mandrupus*, while Melville calls him *Manderupius*.

Unless a local informant has a better suggestion to offer, I still think that the Danish ambassador Manderup Parsberg is the most likely man to have given his name to Seat of Mandrup. At all events I would argue that Mandrup in Shetland originated from a personal name, probably a Christian name or surname of Danish descent. I am sure that it cannot be a place-name in *þorp* coined in Shetland in the Viking period and I think it is wisest not to reckon at all with the presence of the generic *þorp* in Shetland.

SAXO GRAMMATICUS OG VULGATA

KARSTEN FRIIS-JENSEN

I forbindelse med Saxos skildring af et af Valdemar den Stores første vendertog, det som ud fra tyske kilder kan dateres til sommeren 1160, bliver biskop Absalon af Roskilde hovedpersonen i en lille fortælling om en profetisk drøm. Historien er i sig selv interessant som udtryk for datidens holdning til varsler, og desuden siger den noget væsentligt om Saxos forhold til kirkevæsen og kirkelatin.

Kong Valdemar havde udskrevet ledingsflåden og bedt den møde ved Masnedø ud for Vordingborg. Kongen gav Absalon den specialopgave at bemane et stort og flot drageskib han havde fået som gave af den norske konge, med roere fra byen Roskilde, og sejle skibet til Masnedø. Da Absalon nåede til havnen ved Isøre, d. v. s. til den nuværende halvø Nakke ved vestsiden af Isefjordens munding, blev det stormvejr, og han måtte til sin store ærgrelse lægge ind og vente længe på godt vejr; han satte nemlig en ære i at være én af de første der mødte op på det aftalte sted. Saxo fortsætter (14,25,5–6 Friis-Jensen/Zeeberg 2005):

Som han nu lå i sit skib og sov, overvældet af skam og ærgrelse, havde han en drøm der viste ham at havet ville lægge sig. Han drømte nemlig at en mand kaldte på ham, og at han kom ind på stranden, hvor han en tid spadserede rundt sammen med Børglumbispen Tyge, som bad ham lægge godt mærke

til det han nu skulle få at høre, og huske nøje på det. Derpå gentog Tyge både en, to og tre gange den hymne [*melos*] man plejer at synge juleaften, og bad ham lytte omhyggeligt til det han sang. Da han vågnede, stod det han havde set, så lyslevende for ham at han troede det var virkeligt, og ingen drøm. Og da han huskede at han i drømmen havde fået løfte om hjælp til at komme afsted næste dag [*crastinę egressionis opem per quietem sibi promissam*], følte han sig så sikker på at han ville få en behagelig rejse, at han gik ombord i skibsbåden og – til trods for at stormen endnu ikke var taget det mindste af – gav ordre om at masten på det kongelige skib, hvor Astrad havde kommandoen, skulle rejses hurtigst muligt.

Itaque quum mente tēdio et pudore sopita in puppi iaceret, futuram maris tranquillitatem nocturnis imaginibus specularus est. Existimauit enim ab homine se accersi accessoque littore cum Burglanensi pontifice Tokone aliquamdiu spatiatum iussumque ab eo, quę audiret, sagaci mente comprehendere et tenaci mandare memorię. Tokonem deinde melos, quod in diuini natalis peruigilio rite recini assolet, semel iterumque et tertio replicuisse ipsumque ad ea, quę canerentur, sollicitis auribus esse iussisse. Expergefactus adeo pręsentes uisorum imagines animo repręsentabat, ut rem ueram, non somnium fuisse arbitraretur. Et quia crastinę egressionis opem per quietem sibi promissam meminerat, tam certam commodę nauigationis spem animo pręsumpsit, ut conscensa cymba, quamquam nihil adhuc tempestati detractum erat, malum regię nauis, cui Astradus pręerat, ocyus attolli iuberet.

Stormen lagde sig selvfølgelig, og Astrad fik ordre til at sejle til Isefjordens munding, og derfra øst eller vest om Sjælland som det passede med vinden. Det er en rigtig god historie Saxo her serverer, og sandsynligvis har han haft Absalon selv som meddeler, navnlig hvis historien har forbindelse med en konkret hændelse. Biskop

Tyge var en af Absalons gode venner og levede i bedste velgående i 1160. Saxo-kommentatoren Eric Christiansen (1980–81 s. 787) placerer Absalons drøm udmærket i forhold til nogle af senantikken og middelalderens drømmeteorier; denne sammenhæng vil jeg ikke gå nærmere ind på.

Her skal der bores lidt i en anden side af historien, nemlig spørgsmålet om hvilken tekst biskop Tyge sang, og hvilke associationer den kunne have for Absalon, Saxo og hans samtidige læsere. Christiansen stiller sig også dette spørgsmål: “But what was the *melos* usually sung on Christmas eve? A hymn? a Psalm? a preface? an antiphon?”. Når det overhovedet er nødvendigt at spørge, er det fordi Saxo her – som sædvanligt – er meget uvillig til at bruge de præcise tekniske udtryk fra sin samtids latin om kirkelige forhold: *melos* er i dette tilfælde et fint poetisk ord for ‘sang’, et ord med græsk og derefter klassisk-latinsk baggrund, men også fuldstændig uteknisk og upræcist. Og som sædvanligt vil Saxo heller ikke citere den fremmede tekst ordret: han nøjes med at hentyde til den i sit eget meget karakteristiske sprog.

Christiansen henviser uden kommentarer til det eneste konkrete tekstforslag der så vidt jeg ved er fremsat før hans eget, nemlig Jørgen Olriks. Både i sin Saxo-oversættelse (Olrik 1908–09) og i sin Saxo-udgave (Olrik/Ræder 1931) til stedet henviser Jørgen Olrik til den antifon fra juleaftensdag (*Vigilia natiuitatis Domini*) som ifølge ham lyder sådan i oversættelse: “Imorgen er Eders Frelses Dag, siger Hærskarernes Herre”, på latin *Crastina die erit uobis salus, dicit Dominus Deus exercituum* (der er tale om Hesbert 1963–79 nr. 1941). Det er slet ikke noget dårligt forslag: vi får både selve det adjektiv *crastinus* som Saxo bruger om tidsaspektet, og et løfte om ‘frelse’, helt gene-

relt, som man så kan tolke ind i den konkrete situation som 'hjælp til at sejle afsted'.

Christiansen var dog åbenbart ikke tilfreds med Olriks forslag til hvad *melos* kan hentyde til hos Saxo, for han advokerer for sit eget. Han siger at Vulgatas salme 23 *Domini est terra* bliver brugt på dagen, men at den er for lang til at kunne synges tre gange; så fortsætter han: "However, the antiphon prescribed by most uses, including that of Lund, could well have been sung three times in a dream as it would have been during the mass, and have been interpreted as a prophecy of better times tomorrow: *Hodie scietis quia veniet Dominus et salvabit nos: et mane videbitis gloriam ejus* (Exodus xvi 7)" (det drejer sig faktisk om en introitus til messen: "I Dag skal I vide, at Herren vil komme og frelse os, og i Morgen skal I se hans Herlighed", Messebogen 1926 s. 30). Christiansens forslag forekommer mig ikke bedre end Olriks, snarere tværtimod: det rummer nogenlunde samme tankegang som antifonen *Crastina die*, men hvad angår tidsaspektet bruges ordet *mane*, der her må betyde "i morgen tidlig", og 'hjælp til at sejle afsted' udtrykkes igen ved tale om 'frelse' i almindelighed, d. v. s. der er ingen verbaloverensstemmelser med Saxo.

Under arbejdet med min og Peter Zeebergs Saxo-udgave fra 2005 efterprøvede jeg de to forslag, og fandt et tredie som jeg synes er bedre, nemlig en antifon der er meget udbredt på juleaftensdag, som oftest til laudes: *Iudaea et Ierusalem* (eller: *O Iuda et Ierusalem*), *nolite timere, cras egrediemini, et Dominus erit uobiscum*, "Judæa og Jerusalem, vær ikke bange! I skal rykke ud i morgen, og Herren vil være med jer" (Hesbert 1963–79 nr. 3511). Ifølge gudstjenesteordningen fra Trondhjem ærkestift, der er bevaret i håndskrifter helt tilbage fra 13. århundrede, synges denne antifon juleaftensdag både til laudes og til prim (Gjerløw 1968 s. 151). Her er tidsaspektet udtrykt ved ordet

cras hvor Saxo bruger det tilsvarende adjektiv *crastinus*, måske netop inspireret af antifonen *Crastina die*, mens 'hjælp til at sejle afsted' bliver udtrykt omtrent som hos Saxo: verbalformen *egrediemini* svarer fuldstændig til Saxos verbalsubstantiv *egressio*, mens hjælpe-aspektet ikke som hos Saxo får sit eget substantiv *opem*, men udtrykkes ved futurumformen *egrediemini* og ved en hel sætning for sig, *et Dominus erit uobiscum*. Som man kan se, er antifonens tekst gået igennem Saxos vridemaskine og er kommet ud på den anden side forandret til noget nær ukendelighed. Saxo reagerer kreativt når han skal parafrasere eller alludere til fremmede tekster.

I det konkrete tilfælde er der en omstændighed ved antifonens tekst som gør Saxos fremgangsmåde interessant af rent principielle grunde. Antifonen *Iudaea et Ierusalem* er nemlig, som så mange antifoner, et citat fra den latinske bibel, Vulgata (Vulg. II Krønikebog 20,17): *o Iuda et Hierusalem, nolite timere nec pauceatis, cras egredimini contra eos et Dominus erit uobiscum*, "O Juda og Jerusalem, vær ikke bange og lad jer ikke skræmme! Ryk ud imod dem i morgen, og Herren vil være med jer". Der er hermed for første gang etableret et klart eksempel på intertekstualitet mellem Saxo og Vulgata. Den første Saxo-forsker, der er gået i dybden med Saxos sprog, C. Knabe, siger om hans forhold til Vulgata (1901 s. 454): "Was schliesslich die Vulgata betrifft, so ist es wohl selbstverständlich, dass Saxo manche Worte verwendet hat, die ihr eigentümlich oder in ihr häufig gebraucht sind, ... jedoch ist eine weitergehende, bewusste Anlehnung nicht zu bemerken". Franz Blatt (1957 viii) siger lidt underfundigt om Saxo, at "han har helt formået at unddrage sig Vulgatas indflydelse". Som Blatt antyder er det rigtigt at hævde at det kræver en bevidst og aktiv indsats "at unddrage sig Vulgatas indflydelse". Den daglige brugslatin på Saxos tid var under stærk påvirkning fra Vulgatas sprog, og

Vulgata-læsning, især af salmerne, indgik i skoleuddannelsen, som jo i Danmark, ligesom i det meste af Vesteuropa, foregik i kirkeligt regi. Man har altså skullet være velbevandret i Vulgatas sprog for at kunne undgå det så effektivt som Saxo gør det.

Selv om drømmehistorien som sagt nok kommer fra Absalon, så må Saxo have ment at den sproglige udformning han selv gav den, bestående af en lidt kryptisk formuleret henvisning til antifonen *Iudaea et Ierusalem*, var gennemskuelig for værkets intenderede publikum. Han forudsætter her en evne til at associere aktivt fra en Vulgata-renset sproglig formulering via den konkret skitserede kontekst, en juleaftensdagsgudstjeneste, til en bestemt sangtekst. Det sandsynliggør at i det mindste en del af det intenderede publikum var dybt fortrolig med kirkernes gudstjeneste, og altså var gejstlige, og det udelukker langt fra at Saxo selv kan have tilhørt den gejstlige stand.

Der er et sidste aspekt af antifonen *Iudaea et Ierusalem*, eller rettere af dens gammeltestamentlige forlæg, som fortjener overvejelse. Dette citat fra Anden Krønikebog (20,17) er en profeti om at en hær bestående af judæere og indbyggere i Jerusalem ved Guds hjælp vil sejre i en forestående kamp mod moabitter og ammonitter: de skal blot rykke ud næste dag og afvente Guds hjælp. Hele denne sammenhæng passer jo ikke så dårligt til drømmehistoriens kontekst – Absalon er på vej til ledingsflåden, der skal på togt i Venden. Og muligvis går denne parallellisme endnu dybere: i Glossa Ordinaria til stedet (Froelich/Gibson 1992 bd. 2 s. 244) noteres det, at “i en allegorisk udlægning betyder moabitter, ammonitter og idumæere hedninger, jøder og kættere, som uden grund fører krig mod de troende og kappes om at udrydde kristendommen”, Gloss. ordin. II par. 20,17 *Mystice Moabitide Ammonite et Ydumei paganos Iudeos et hereticos significant, qui gratis bellum excitant fidelibus, et religionem Christianam auferre conten-*

dunt. Hvis man medtænker dette betydningslag af Vulgata-teksten i Absalons drømmehistorie, er der muligvis en hentydning til hele Valdemars ledestog som en slags korstog mod de hedenske vender. I hvert fald siden pave Eugenius III's bulle *Divina dispensatione* fra 1147, der eksplicit udpeger de hedenske vender som korstogsmål, kunne de danske ekspeditioner mod venderne betragtes under denne synsvinkel, hvis det var politisk belejligt (jfr. Lind 2004 s. 52).

Selv hvis man ikke ønsker at forfølge Saxos henvisning til antiferen *Iudaea et Ierusalem* op i allegoriens tyndere luftlag, er der solidt belæg for at sige, at Saxo i historien om Absalons drøm viser sig som en langt mere sofistikeret kender af kirkevæsen og kirkelatin, end man normalt forestiller sig.

Litteratur

- Blatt, Franz, 1957: *Saxonis Gesta Danorum. Primum a C. Knabe et P. Herrmann recensita*, bd. 2: *Index verborum*, København.
- Christiansen, Eric, (overs. komm.) 1980–81: *Saxo Grammaticus. Danorum regum heroumque historia. Books X–XVI*, bd. 1–3, Oxford.
- Friis-Jensen, Karsten, & Zeeberg, Peter, (udg. overs.) 2005: *Saxo Grammaticus. Gesta Danorum. Danmarkshistorien*, København.
- Froelich, Karlfried, & Gibson, Margaret T., (udg.) 1992: *Biblia Latina cum Glossa Ordinaria. Facsimile Reprint of the Editio Princeps 1480/81*, bd. 1–4, Turnhout.
- Gjerløw, Lilli, (udg.) 1968: *Ordo Nidrosiensis ecclesiae (Orðubók)*, Oslo (Libri liturgici provinciae Nidrosiensis medii aevi, bd. 2).
- Hesbert, Rhenatus-Joannes, 1963–79, *Corpus antiphonalium officii*, bd. 1–6, Roma.

- Knabe, C., 1901: "Sprachliche Zusammenstellungen", s. 444–492 i Paul Herrmann: *Erläuterungen zu den ersten neun Büchern der dänischen Geschichte des Saxo Grammaticus*, bd. 1: *Übersetzung*, Leipzig.
- Lind, John H., (m. fl.) 2004: *Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*, København.
- Messebogen 1926: *Messebogen (Missale Romanum) paa Latin og Dansk*, 2. Udg., København.
- Olrik, Jørgen, (overs.), 1908–09: *Saksens Danesaga*, del 3–4, København.
- Olrik, Jørgen, & Ræder, Hans, (udg.) 1931: *Saxonis Gesta Danorum. Primum a C. Knabe et P. Herrmann recensita*, bd. 1: *Textus*, København.

KOPS GENUS — EN VÆRKSTEDSRAPPORT

ASGERD GUDIKNEN

Ømålsordbogens genus-angivelser er ofte længere end man normalt ser dem i ordbøgerne.

Under maskulinums- og femininumsordene finder man nemlig helt fast følgende remse: m, dog > c S, c Æ, henholdsvis f, dog > c S, c Æ. Tilføjelsen skal læses “dog overgang til commune på Sjælland og commune på Ærø”. På Ærø er sammenfaldet af maskulinum og femininum nemlig gennemført før den periode Ømålsordbogen primært beskriver, perioden 1850–1940, og er formentlig et resultat af sprogkontakten med sønderjysk, der ligesom ærøsk kun har fælleskøn og intetkøn. Den begyndende overgang på Sjælland fra et system med tre køn til et tokønssystem er derimod et led i den standardiseringsproces der tager fart i slutningen af det 19. århundrede.

Ud over den faste kronologisk betingede genusvariation er der ofte yderligere dialektgeografisk genusvariation at gøre rede for, og genusafsnittet kan undertiden strække sig over flere linjer. *Kops* genusafsnit er det hidtil længste genusafsnit jeg har skrevet som redaktør ved Ømålsordbogen, og det der har voldt mig mest besvær, dels fordi *kop* udviser stor genusvariation, dels fordi især det sjællandske materiale ikke altid lader sig tolke sikkert.

På nogle af ordbogens sedler er ordets genus anført, men normalt må genus udledes af den bestemte og ubestemte artikels form og af

pronomenvalg ved pronominal henvisning. Desværre er materialet selv til almindelige ord ikke altid så fyldigt som man kunne ønske. Det hænger bl. a. sammen med at mange optegnelser kun delvist er i lydskrift, fordi optegnerne for at kunne følge meddeleren ofte har undladt at lydskrive de meget frekvente ord. På den måde er vi gået glip af mange ubestemte artikler i lydskrift. Hertil kommer at henvisning med *han* og *hun* til inanimate substantiver er på retur efter 1900.

Femininum og commune har samme form, jf. fx (fra sjællandsk):

	sjællandsk			rigsmål
	mask.	fem.	com.	com.
<i>en</i> ubest. art.	[ij, in]	[ən]	[ən]	[ən]
<i>-en</i> best. art.	[-ij, -in]	[-ən]	[-ən]	[-ən]

Specielt mht. sjællandsk foreligger der altså også det problem, at man ikke altid kan afgøre om et oprindeligt femininumsort i sjællandsk repræsenterer femininum eller commune. Det kan kun afgøres ud fra kendskab til hvilket sproglag den enkelte optegnelse repræsenterer, en viden vi undertiden mangler.

Kop optræder i ømålene både med maskulinum, femininum og neutrum. Neutrum forekommer i den vestlige del af området: Tåsinge, Langeland og Ærø har alle neutrum i ordet *kop*, Fyn har dels neutrum, dels maskulinum. Grænsen på Fyn følger omtrent grænsen til

det vestfynske område, dvs. at hele Vestfyn har neutrum, mens Syd-fyn og Østfyn har maskulinum, bortset fra enkelte sogne der grænser op til Vestfyn.

Sydømålene har ligeledes blandede forhold. *Kop* er gennemgående maskulinum på Falster og maskulinumsformer er endvidere optegnet i et par sogne på Østlolland (bl. a. i Toreby sogn, hvis sprog er beskrevet i Jørgensen 1943). Desuden er sammensætninger som *fedt-, smør- og sukkerkop*, hvor *kop* har den ældre betydning 'lille skål', oftest maskulinum på Vestlolland. Men ellers har lollandsk normalt femininum og adskiller sig yderligere fra falstersk ved at femininumsformen er tostavet. Også mønsk har tostavet femininumsform.

Sjællandsk – ældre sjællandsk – følger i store træk lollandsk mht. *kops* form og genus. I hele området forekommer der en tostavet femininumsform, men enkelte steder har *kop* (haft) en enstavet maskulinumsform. Det drejer sig om et område i Nordvestsjælland og om Skovshoved. Men materialet fra Sjælland rejser to spørgsmål:

Det første er: Hvor entydig er – eller rettere var – sammenhængen mellem femininum og tostavet form? Ømålene har som bekendt fakultativ apokope (*ø*-assimilation), og man kan ikke være sikker på at ord med tostavet form altid er optegnet tostavet. Det gælder især for ord der som *kop* har kort vokal efterfulgt af ustemt konsonant. Når [ø] ikke er manifesteret, er der formentlig ikke nogen fonetisk forskel mellem, fx *kop* og *koppe*. *Koppe* (og tilsvarende ord) er ganske vist ofte optegnet med længdeprik, men længdeprikken skal ses som en markering af ordtypen, ikke som en fonetisk repræsentation. Alt det betyder at tostavellesformen sagtens kan være blevet optegnet [*kåb*] eller [*køb*]. Da der imidlertid er tendens til stor sammenhæng mellem form- og genusmæssig variation, har jeg i artiklen i Ømålsordbogen valgt at kategorisere sjællandske femininumsformer

som *tostavede*, bortset fra enkelte tilfælde (bl. a. P. K. Thorsen 1894), hvor jeg tror at notationen som *enstavelsesord* afspejler ordets form.

Det andet spørgsmål er: Hvor udbredt var maskulinumsformen egentlig? Der er spredt over hele Sjælland optegnet *enstavede* former uden genusmarkering, men man kan ikke udlede noget af *enstavetheden*. Det kan selvfølgelig være maskulinumsformer, men det kan også være (apokoperede) femininumsformer eller fælleskønsformer. Men en *enstavet fælleskønsform* er ikke nødvendigvis en afløser af en *enstavet (maskulinums)form*; rigsmålets form og genus kan være blevet indlånt samtidig. Det kan altså ikke udelukkes at maskulinumsformen kan have været mere udbredt i sjællandsk, men i hvert fald er der altså kun positivt belæg for *enstavet maskulinumsform* på Nordvestsjælland og i Skovshoved.

Normalt holder *Ømålsordbogen* sig øst for Storebælt, men i dagens anledning vil vi se ud over grænsen. Og det betaler sig. Det viser sig nemlig at det vestlige neutrumsområde (Ærø, Langeland og Vestfyn) er en del af et større sammenhængende neutrumsområde. Næsten hele det jyske tokønsområde har *et kop, koppet*, dvs. Sønderjylland, Midtøstjylland, bortset vist kun fra den nordligste del. I Vendsyssel og på Djursland og Samsø, hvor det oprindelige tre-kønssystem er bevaret, er *kop* maskulinum. Og også i den østligste danske dialekt, bornholmsk, er *kop* maskulinum (og med *enstavet form*) fremgår det af Afdeling for Dialektforsknings seddelsamling – ordet er ikke medtaget Espersens Ordbog. Endvidere er *kop* maskulinum i norsk (jf. Norsk Ordbok) og i islandsk og færøsk, og endelig er det

maskulinum i nedertysk, hvorfra *kop* er blevet indlånt i ældre middeldansk.

Da neutrum kun findes i dette omtrent sammenhængende område er genusskiftet utvivlsomt en novation, et genusskifte der måske er fremkaldt af at mange ord for genstand til at drikke af er neutrum. Derimod kan den feminine tostavellesform ikke beskrives som en ømålsk novation.

Ord indlånes ofte med en snævrere betydning end det har i det långivende sprog, og det synes *kop* oprindeligt at have været et udmærket eksempel på. I middelnedertysk har *kop* betydningen 1. 'skål, drikkeskål, pokal mm', 2. 'indretning til brug ved kopsætning, blodkop', 3. 'legemsdelen hoved' (der senere bliver den almindelige betydning i nedertysk). *Kop* er normalt enstavet, men der forekommer en tostavet sideform i betydningen 'blodkop' (jf. Lasch und Borchling: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*). Og det er netop med den form og betydning at *kop* er afhjemlet i ældre middeldansk. Gammeldansk Ordbogs seddelsamling har kun omkring 30 sedler på ordet. Belæggene stammer næsten kun fra lægebøger o. l. (fx Harpestreng, Kvinners Urtegaard og et håndskrift om åreladning i AM 819, 4), og har altså betydningen 'blodkop', fx: *Ffore thet same duger koppe om hwn settes paa bwgh* (fra lægebog i Thott 710,4:30v). Söderwalls ordbog viser at det samme er tilfældet i middelalderligt svensk, bortset fra at *koppe* også kan bruges om hævelse forårsaget af kopsætning.

Tostavellesformen lever videre i dansk skriftsprog op i det 18. århundrede. Den bruges bl. a. af Holberg, Dorothea Biehl og P. A. Heiberg, men nu også i den moderne betydning 'kop til at drikke af' (jf.

Ordbog over det danske Sprog og ADL). Også i svensk (if. SAOB) har tostavellesformen et eftermiddelalderligt liv, men kun i betydningen 'blodkop' (og 'hævelse forårsaget af kopsætning'), samt i betydningen 'humlekop, hunblomsterstanden på humle'.

Hvad tostavellesformens genus angår, er den maskulinum i nederlandsk, femininum eller commune i dansk og svensk.

Koppe f. er altså næppe opstået i sjællandsk eller lollandsk, men må være indkommet ude fra på et eller andet tidspunkt. Hvor gammel formen er dialektalt, har vi jo desværre ikke mulighed for at sige noget sikkert om. Det er muligt at tostavellesformen har været brugt i ømålene allerede i middelalderen, eventuelt som sideform, men formens begrænsede udbredelse kunne måske hænge sammen med at *koppe* er blevet (gen)indlånt i sjællandsk og lollandsk fra rigsmålet. Det måtte i givet fald så være sket før ca. 1800, hvor formen *koppe* ser ud til at gå af brug.

Under alle omstændigheder er formen *koppe* formentlig ukendt nu. Maskulinumsformen huskes stadigvæk på Fyn, selv om den nok især bruges spøgende. Og neutrumsformen ser ud til at kunne være i levende brug stadigvæk. I sit speciale om ærøsk regionalsprog fra 2007 nævner Lena Wienecke Andersen at mange af de niendeklasseselever som hun interviewede, afrapporterede at de sagde *et kop*, *koppet*, og måske endnu mere interessant: der var enkelte af eleverne der nok vidste at der var "noget" med *kop*, men de var i tvivl om hvad der var det "korrekte": *en kop* eller *et kop*.

Litteratur og kilder

- ADL = Arkiv for Dansk Litteratur. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <http://dsl.dk/>
- Andersen, Lena Wienecke 2007: *“Ikke helt ærøsk, men alligevel lidt – nok.” Sproget i 9. klasse på Ærøskøbing Skole 2005*. Speciale, Københavns Universitet.
- Espersen, I. C. S. 1908: *Bornholmsk Ordbog*. Med Indledning og Tillæg. Fotografisk optryk. København: Rosenkilde og Bagger 1975.
- Gammeldansk Ordbogs seddelsamling*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Jørgensen, J. 1943: *Lollandsk Ordbog (Thoreby-maalet)*. København: J. H. Schultz Forlag.
- Lasch, Agathe und Conrad Borchling: *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. 1-. Fortgeführt von Gerhard Cordes [nu Dieter Möhn]. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag. 1956-.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1-. Oslo: Det norske Samlaget. 1966-.
- Ordbog over det danske Sprog* 1–28, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal. 1919–1956.
- Thorsen, P. K. 1894: *Sprogarten på Sejerø*. København: Universitets-jubilæets danske Samfund.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien*. 1-. Lund: C. W. K. Glerups förlag. 1898-.
- Söderwall, K. F.: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. 1–2. Lund. 1894–1918.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. 1-. København: Institut for Dansk Dialektforskning og C. A. Reitzels Forlag. 1992-.

‘SÚ AFLANGA HOLA PÍPA’

GUÐVARÐUR MÁR GUNNLAUGSSON

Jón Ólafsson úr Grunnavík (1705–79) bjó í Kaupmannahöfn á árunum 1726–43 og frá 1751 til dauðadags. Hann stundaði nám við háskólann, en var einnig skrifari Árna Magnússonar og síðar styrkþegi Árnasafns (sjá Jón Helgason 1926). Jón var sískrifandi og honum var ekkert mannlegt óviðkomandi, en því miður hefur fæst af því sem hann skrifaði verið prentað. Hann ritaði mest um Ísland og íslensk málefni, en það fór ekki hjá því að Danmörk – og þó sérstaklega Kaupmannahöfn og lífið í borginni – kæmi við sögu í ritum hans. Hér á eftir verður tíndur til svólítill fróðleikur um danskt þjóðlíf frá 18. öld úr einu af fjölmörgum handritum Jóns sem afmæliskonunni ætti að þykja nokkur fengur í.

Í umslagi í handritinu JS 401 4to er efni eftir Jón, alls 59 blöð og seðlar. Efnið í umslaginu er af ýmsum toga og skrifað að mestu á efri árum Jóns og getur Jón Helgason handritsins víða í bók sinni um nafna sinn Ólafsson eins og sjá má í handritaskrá hennar (Jón Helgason 1926:363).

Á bl. 22v–23v er kafli um fjaðrir, fjaðrapenna og hvernig eigi að búa til penna úr fjöður. Hér verða birtir valdir kaflar úr þessu riti.

Framarlega í ritgerðinni¹ telur Jón Ólafsson upp hvað einstakir hlutar fjaðrarinnar heita:

i fiodur heiter Broddur efst, fidur beggia vegna, enn Fiadrar
leggur þad mille er, med sinne midskoru langs epter, nedan
til er fiödur Stafurenn edur su aflanga hola Pijpa, Daner kalla
en Penne Pose, med sijnum merg innan i.

Danska orðið *pennepose* er vel þekkt í merkingunni ‘fjöðurstafur’ (sjá ODS).

Því næst snýr Jón sér að því að lýsa kostum fjaðra mismunandi fuglategunda og talar fyrst um fjaðrir af svan (eða *álft* eins og fuglinn er einnig kallaður á íslensku):

Sinne Skrift hendta hveriar fiadrer, Svana fiadrer bruka menn
ä Cancellienu til þeirra stooru Stafa, sem fyrst eru i Nafne og
Title Kongs, so þeir gete haft hvern Staf i einum drætte, og
þurfe ei opt i at draga; því þä er hættara vid at öjafnare verde
þyckt edur miöod⟨d⟩ Stafanna.

Augljóst er að stórar fjaðrir henta vel til að draga stóra stafi því að stóra penna þarf sjaldnar að fylla. Síðar í ritgerðinni segir Jón svo um fjaðrir af svan:

Visse Eg Prestnockurn ä Jslande, sem nu er i Sælu, jafnan
bruka Þessar fiadrer⟨,⟩ var þö allgodur Skrifare, einkum i ung-
dæme sijnu, eins og vandt er at vera umm Skrifarlag manna,
at nettustu Skrifarar i ungdæme, verda ä gömlum alldre trassa-
legre, so letret stendur gleidt ...

¹ Áður hafa Jón Samsonarson (1991:58–59) og Guðvarður Már Gunnlaugsson (2005) birt glefsur úr þessum kafla um fjaðrir og penna og endursagt hann að hluta.

Greinilegt er á þessu að Jón telur að þeir sem nota stóra penna (fjaðrir) skrifi almennt ekki vel. Enn fremur hefur hann sennilega reynt sjálfur, eins og fleiri, að skriftin vill verða ‘trassalegrí’ með árunum!

Jón telur að fjaðrir af minni fugli henti betur sem pennar:

Medalfiadrer eru betstar: Heimgiæsa [þ. e. fjaðrir af aligæs] ... eru mest brúkadar í *Kapenhavn*, þö er þar at faa i urtabudum Ville Giæsa fiadrer *sem* so kallast þar, sem er sama og Grä giæsa. Þær Koma *Sunnan* frá til Jydlands litlu fyrer Uppstigningar dag ä Voren, og kallast þar Vildgiæs, fliuga sijdan til Noregs og kallast þar Graa-gogla, þadan fliuga þær til islands ... Þessar Gräu Giæser [þ. e. fjaðrir af grágæs] ... eru eins og *adurnefndar* þær hvijtu heim Giæsa fiadrer Danskra hvad *hinar* hendtustu [sem pennar] ...

Í *ODS* er tekið fram að venjulega séu pennar gerðir úr flugfjöðrum gæsa, en það er ekki vandalaust að búa til góða penna úr þeim að sögn Jóns:

Enn opt er þö mikel fita i þeim [þ. e. fjöðrum af gæs] *enn* þö med blettum, at eige tekur bleket ä Pappiren, þä buet er at skera þær til Penna. *Enn* su fita er med Blettum i fiodrenne, þar fyrer draga dansker þær i gegnum varma Ösku, so fitan smite ut, og þurka hana jafnött af med því möte, at draga i gegnum Klut, einu sinne *edur* tvisvar, og þat kalla þeir trockne fiære (dregnar fiadrer).

Ég fann ekkert um ‘dregnar fjaðrir’ (‘trukne fjer/fjeder’) í *ODS*.

Jón segir einnig að fjaðrir af svan megi nota í fleira en penna: „Þær fiadrer brukast og þar [þ. e. í Danmörku] eins og i jslande, i smä Lagar ilaat ...“ Hér er átt við að fjöðurstafurinn, eða *penneposen*, hafi verið

skorinn af og notaður sem glas, sbr. eftirfarandi skýringu í *ODS á en pennepose*:

... den nederste, hule del af en (penne)-fer (der tilskæres i spidsen for at tjene som skriveredskab ell. med afskaaren øverste del danner et lille rør) ...

Nú til dags er hægt að fá í verslunum þrjú af ilmvatni og rakspíra í örmjóum glösum sem eru nokkuð há miðað við gildleika, og er hægt að ímynda sér að fjöðurstafurinn hafi verið notaður undir t. d. ilmvatn eða lyf, en einnig er hægt að nota þennan hluta fjöðurstafsins sem rör. Í dönsku er t. d. til orðið *federpose* sem getur merkt það sama og *en pennepose*, sbr. eftirfarandi tilvitnun við orðið í *ODS*: „kaldes røret af en svane fêr, som vîn tappes igennem“.

Fjaðrir af svan má einnig nota í vefnað, eða eins og Jón segir: „... og enn þá í einslags vefnað i Langar flyser edur Strimla hæfelega skornar ...“ Ekki er ljóst hvað Jón á við hér, en ekkert fannst í fljótu bragði um að fjaðrir hafi verið notaðar í vefnað, annað en að fjaðrir hafi verið notaðar sem hattaskraut.

Jón segir einnig að Danir safni fjöðrum af svönum og sendi þær til Þýskalands: „... og senda þær til þess upp til Þýskalands, þar sem Svaner fäst ei“. Merkilegt fannst mér að Jón talar um að fjaðrir hafi verið sendar ‘upp til Þýskalands’. Hugsanlega hefur það verið málvenja á Íslandi að tala um að fara upp til Þýskalands, því að Björn Jónsson (1578–1656) á Skarðsá segir um Sæmund fróða í rúnaritgerð sinni: „hver ungur framsigldi og lengi var í skóla uppi í Þýzkalandi ...“ (sjá Bjarni Einarsson 1955:civ). Líklegra er þó að Björn á Skarðsá og Jón Grunnvíkingur hafi verið undir dönskum áhrifum því að hér er um að ræða gamla og útbreidda málvenju í Danmörku, þ. e. að tala um *upp* í merkingunni ‘suður’ og *niður* í merkingunni ‘norður’ (sjá

Pedersen 2001:12–13).² Nú til dags tala flestir (eða allir) Danir um að fara *ned til Tyskland* og eru þá með staðsetningu landanna á landakorti í huga þar sem *suður* er ‘niður’ (samskonar (ó-)siður breiðist nú hratt út á Íslandi, t. d. *að fara niður til Spána!*).

Einnig vekur það nokkra undrun að Jón fullyrði að svanir séu ekki til á Þýskalandi en ég er ekki nógu kunnugur dýralífi í Mið-Evrópu til að geta leiðrétt eða staðfest þessi orð hans.

Að sjálfsgöðu gefa Danir Þjóðverjum ekki svansfjaðrirnar:

Hefe eg vitat gefenn Rixdal fyrer Hundrad, og ad þvi Skape
10. Rd- fyrer þusund, enn þær fiadrer skulu þä vera goodar
störar Pijpu fiadrer, enn ei Dun fiadra kyns.

Verðgildi 18. aldar ríkisdals er erfitt að segja til um en Carsten Boldsen Hansen, sem vinnur hjá Danmarks Statistik, var svo vinsamlegur að láta mér í té nánari vitneskju um núvirði ríkisdals í tölvuskeyti. Hann áætlaði að núvirðið sé um 40 danskar krónur, en varaði jafnframt við samanburði á verði á 18. og 21. öld.

Hvað um það, ég er þess fullviss að afmæliskonan er mér sammála um að Jón Ólafsson úr Grunnavík eigi skilið að fá fjöður í hatt sinn fyrir skrif sín, sem eru ómetanleg fyrir okkur sem höfum áhuga á þjóðlífi fyrr á öldum!

---

² Ég þakka Henrik Hovmark, sem vinnur við eyjamálsorðabókina í mállyskudeild Norrænu rannsóknarstofnunarinnar, kærlega fyrir að benda mér á efni um áttatáknun í dönsku og upplýsa mig um þau mál í tölvuskeyti.

Heimildir

JS 401 4to

Bjarni Einarsson (útg.). 1955. Munnmælasögur 17. aldar. *Íslensk rit síðari alda* 6. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Reykjavík.

Guðvarður Már Gunnlaugsson. 2005. 'Sinni skrift henta hverjar fjaðrir'. *Glerharðar hugvekjur þénandi til þess að örva og upptendra Þórunni Sigurðardóttur fimmtuga 14. janúar 2004*, bls. 22–23. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, Reykjavík.

Hansen, Carsten Boldsen. 2004. Tölvubréf til höfundar, 24. nóvember.

Hovmark, Henrik. 2007. Tölvubréf til höfundar, 18. október.

Jón Helgason. 1926. Jón Ólafsson frá Grunnavík. *Safn Fræðafelagsins V*. Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, Kaupmannahöfn.

Jón Samsonarson. 1991. Bókakista Ara Sugurðarsonar. *Fjölmóðarvil til fagnaðar Einari G. Péturssyni fimmtugum 25. júlí 1991*, bls. 53–59. Reykjavík.

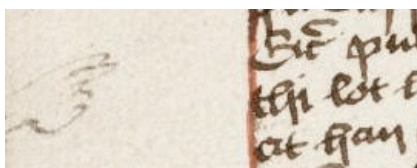
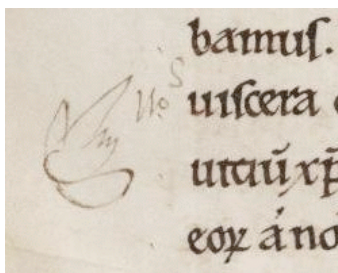
ODS = *Ordbog over det danske sprog*. Det danske sprog- og litteraturselskab. København, 1936.

Pedersen, Karen Margrethe. 2001. Op sønderefter og ned nordpå. Retningsangivelser til søs. *Mål og Mæle* 2001(1):10–14.

MANICULA

ANNE METTE HANSEN

I en artikel af helt ny dato, 'Om "Buk fra Faar at skille". Et materialfilologisk eksempel fra AM 76 8vo, med en leksikografisk note', nævner fødselaren 'pegende hænder' som et af flere eksempler på paratekstlige elementer i middelalderlige håndskrifter. Det er derfor på sin plads her at bringe en materialfilologisk note om forekomsten af dette håndskriftelement i netop AM 76 8vo med et forslag til en fælles fagterm for dette tegn.

Den pegende hånd er et funktionelt hjælpetegn med et eventuelt dekorativt aspekt. Tegnet forestiller en lille hånd med udstrakt pegefinger som stikker ud af et ærme, og det tegnes i marginen for at fremhæve en bestemt passage i teksten. Det kan enten være anbragt for brugeren eller af brugeren selv. Til forskel fra en understregning i den løbende tekst eller et 'NB' i marginen har den pegende hånd en gestisk bibetydning som rækker ud over den rent påpegende funktion. Den dekorative funktion er sekundær, men udførelsen kan være dekorativ i sig selv.

Således beskrives tegnet 'manina'/'manicula' i det kodikologiske glossar *Terminologia del libro manoscritto*: "Disegno che rappresenta una piccola mano con l'indece teso, che esce da una manica di vestito su cui è disposta a volte un'iscrizione, apposto su un margine per attirare l'attenzione su un punto specifico del testo".

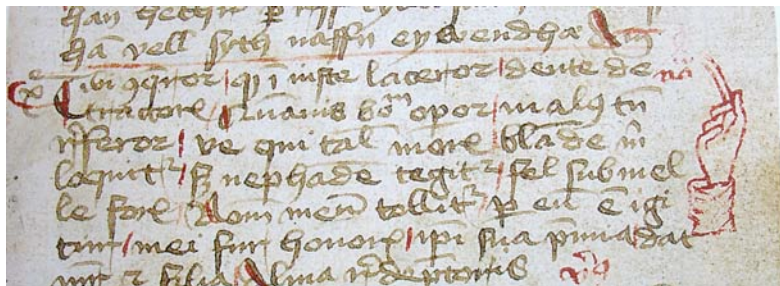
I det boghistoriske opslagsværk *Encyclopedia of the Book* finder man den lille hånd under opslagsordet 'digit', og her forklares tegnets funktion som en markør af nyt afsnit: "2. the printer's symbol . This type ornament has a long story, the printed outline of a hand being used as a paragraph mark (...). As with other typographic conventions this was taken from scribal practice, carefully drawn hands pointing to a new paragraph being found in early 12th century (Spanish) manuscripts. It is also known as *fist*, *hand*, or *index*."

Det kan tilføjes at Unicode under "pointing hand symbols" anfører hele seks typer *index*: black/white left pointing, black/white right pointing, white up/down pointing.

I AM 76 8vo forekommer maniculae fire steder. På bl. 9r ved begyndelsen af 'Tibi christe conqueror' og inden for en begrænset del af den gammeldanske *Lucidarius* på bl. 60r, 66v og 72r. De er i Marius Kristensens udgave registreret i noteapparatet som henholdsvis

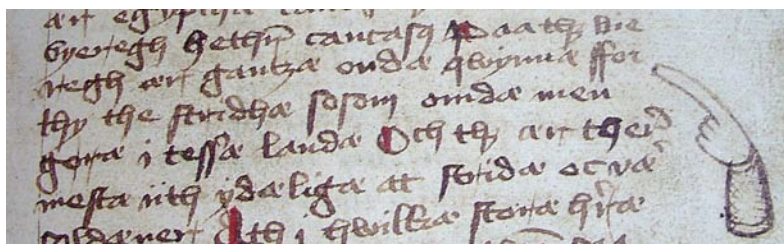

“en hånd med rød farve” og “en pegende hånd”, og i Kålunds katalog kategoriseres de under betegnelsen “fremhævningsmærker”.

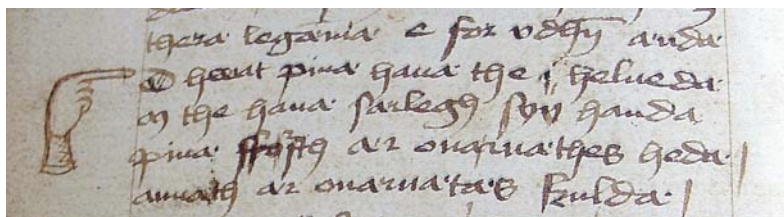
Den første forekomst findes i begyndelsen af håndskriftet i skrive-situation 10 på bl. 9r, linje 12–17. Her har formodentlig rubrikator med rødt blæk tegnet en nogenlunde naturtro højrehånd ud for digtet om bagtalelse. Håndfladen vender udad, pegefingern peger skråt opad mod venstre, tre foldede fingre og tommelfingern er angivet. Det nederste af et løst, foldet ærme danner afslutningen nedad.

De tre forekomster i *Lucidarius* findes i begge de to skrivesituationer hvori denne del af håndskriftet kan inddeles, og i to forskellige tekstafsnit, henholdsvis i den tredje del om skabelsen og det skabte, nærmere bestemt i denne tredjeds geografiske afsnit, i beskrivelsen af Asien, og i den fjerde del om dommedag, i de to afsnit om helvede og himmerige. Hænderne er stiliserede med udadvendt hånddryg og lange pegefingre.

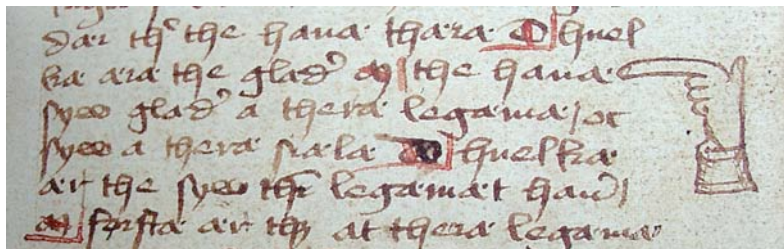
☞ I højre margin på bl. 60r ud for linje 5–9. Pegefingeren peger skråt opad mod venstre, neglen ikke er markeret, tre foldede fingre er angivet, og det nederste af et skraveret ærme med borter danner afslutningen nedad. Teksten der peges på, er:

“Paa thet bie-/regh ær gantzæ ondæ qwynnæ For/thy the stridæ sosom *ondæ men / gøræ i tessæ landæ”. Det markerede afsnit, 60r,4–60v,11 er en nærmere beskrivelse af de kvindelige krigere amazonerne, der lever i Ægypten, fører krig som mænd og er fire alen høje.

☞ I venstre margin på bl. 66v ud for linje 9–11. Pegefingeren peger vandret mod højre, neglen er markeret, tre foldede fingre er angivet, og det nederste af et skraveret ærme med bort danner afslutningen nedad. Teksten ud for fingeren er: “Discipulus hwat pinæ hauæ the

i heluedæ / Magister the hauæ sarlegh syv handa / pinæ”. Denne passage opregner de syv plager i helvede.

☞ I højre margin på bl. 72r ud for linje 15–18. Pegefingeren peger vandret mod venstre, neglen er markeret, tre knyttede fingre samt en tommelfinger er angivet, og det nederste af et skraveret, løst ærme med borter danner afslutningen nedad. Teksten ud for den pegende finger er: “Discipulus huel/kæ æræ the glæder Magister the hauæ / syw glæder a theræ legæmæ, oc / syw a theræ siælæ”. Denne passage i beskrivelsen af Himmerige omhandler de syv legemlige og de syv sjælelige glæder.

Materialfilologiens interesse for marginalier og andre paratekstlige elementer samt disse elementers funktion og brug kan bringe viden om teksters produktion og reception. I håndbogen AM 76 8vo har en medproducent og måske en bruger på nogle få udvalgte steder anbragt nogle iøjnefaldende pegende hænder ud for passager i teksten som de mente gjorde krav på opmærksomhed. Betegnelsen ‘manicula’ for den pegende hånd er god latin; den angiver hvad det drejer sig om, nemlig en lille hånd, den er neutral i forhold til tegnets funktion, og den er ikke mindst gængs inden for international bibliografisk beskrivelse af håndskrifter.

Litteraturliste

- Britta Olrik Frederiksen: 'Om "Buk fra Faar at skille". Et materialfilologisk eksempel fra AM 76 8vo, med en leksikografisk note', *Renæssanceforum* 3, 2007
- Geoffrey Ashall Glaister: *Encyclopedia of the Book*, Second Edition, London 1996
- Marius Kristensen (ed.): *En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76 8°)*, København 1933
- Sigurd Kroon et al. (ed.): *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century I: Transcription and Facsimile*, Lund 1993
- Kristian Kålund: *Katalog over den Arnemagnæanske håndskriftsamling*, København 1889–94
- Marilena Maniaci: *Terminologia del libro manoscritto*, Roma 1998
- se også: Denis Muzerelle: *Vocabulaire codicologique. Répertoire méthodique des termes français relatifs aux manuscrits*, Edition hypertextuelle, 2002–2003 (vocabulary.irht.cnrs.fr/vocab.htm)
- St. Laurentius digital manuscript library. Medieval Manuscripts at Lund University Library – Preservation and Access* (laurentius.lub.lu.se/)
- The Unicode Standard 5.0*, 2007 (www.unicode.org/charts/)

LAPTASKE

EBBA HJORTH

Arbejdet med *Dansk Sproghistorie* bringer mig rundt i mange hjørner af den sproglige erfaring og virkelighed. Forleden dag sad jeg og arbejdede med Svend Eegholm-Pedersens kapitel om Holbergs sprog. Og pludselig var jeg tilbage i min sønderjyske bedstemors køkken.

Min bedstemors laptaske

Langs den ene væg stod et lavt skab med to låger og to skuffer. Skabet rummede både husgeråd og kolonialvarer, og i den ene skuffe lå de røde husblasblade som min bedstemor brugte når hun lavede en af mine livretter, saftbudding, en fromage af æg, sukker og frugtsaft serveret med vaniljecreme. At få lov til at se på verden gennem den røde husblas mens saftbuddingen blev forberedt, var en forunderlig oplevelse. Over skabet hang der en hylde med store og små porcelænskrukker, der rummede Grütze, Graupen, Corinthen, Zimmt, Pfeffer og andre eksotiske ting med mærkelige navne. Mellem skabet og hylден hang smukt dekorerede skærebrætter med teksten “Wer Wurst, Brot und Schinken hat, der wird noch alle Tage satt”. Men på skabets ene side hang [æ 'ləptɑːsg] ‘laptasken’, en stor pose syet af skindlapper og forsynet med to hanke. Tasken blev brugt til indkøb af Wurst, Brot og Schinken hos både høker og bager, og den hed

aldrig andet end [æ 'læbta·sg] med den til gammeldansk *læp* og vestnordisk *leppr* svarende vokalisme.

Holbergs laptaske

Men hvad har min bedstemors enkle landkøkken og hendes *laptaske* med Holberg og Svend Eegholm-Pedersens beskrivelse af Holbergs sprog at gøre? Jo, i beskrivelsen er der et afsnit som behandler gengivelse af talesprog hos Holberg, og hér nævner Eegholm-Pedersen en lang række skældsord: *Akkermær*, (*Bag*)*beest*, *Ca(r)naille*, *Caronie*, *Dosmer*, *Flegel*, *Fæhund*, *Hundsvot*, *Kiæltring*, *Laptaske*, *Rakkerbeest*, *Rakkerhund*, *Rakkerknægt*, *Skielm* og *Tølper*. Af disse skældsord er nok *akkermær*, *caronie* og *laptaske* de barskeste. De er alle stærkt nedsættende betegnelser for kvinder med (bi)betydningen 'mær' eller 'skøge'.

Laptaske er en "nedsæt. betegnelse for en (ung) kvinde" og optræder "især som skældsord i tiltale i forb. din Laptaske" (Holberg-Ordbog, bd. 3, sp. 577). I komedien *Det Lykkelige Skibbrud* siger eksempelvis Jeronimus i 1. akt, 6. scene til Pernille: "Fort her ud din Laptaske", og i samme komedies 3. akt, 10. scene siger Pernille til den formodede skøge: "Jeg vil heller ikke have ham, eftersom jeg merker hans Utroskab, men du skal heller ikke faae ham, din Laptaske" (Holberg, 1731/1917, bd. 4, s. 315 og s. 340).

Er der sammenhæng mellem de to laptasker?

Der er nu en to-tre ting som jeg gerne ville have svar på. Hvorfra kendes ordet *laptaske* udover fra Holbergs komedier og fra min bedstemors køkken? Er den nedsættende kvindebetegnelse *laptaske* en

overført brug af den konkrete *laptaske* ‘posen syet af skindlapper’? Hvis ikke, hvad betyder da *laptaske*?

Laptaskens udbredelse

I *Ordbog over det danske Sprog* beskrives Laptaske (med sideformerne Lep- og Læptaske) som “*nedsæt. betegnelse for en (sladderagtig ell. usædelig) kvinde*”, og det noteres om ordets brug “*i alm. spr. nu næsten kun som efterligning af Holb.-spr.*” (bd. 12, sp. 412–413). Der gives citater fra bl. a. Barthold Johan Lodde, Fr. Paludan-Müller og Edvard Brandes. Men i ingen af citaterne er der spor af den konkrete *laptaske*.

Matthias Moth (ca. 1647–1719) skriver i sit ordbogsmanuskript at *laptaske* “Er et skelds ôrd, til et skârns kvindfolk”. Molbechs ordbog, der er afhængig af Moth, og som citerer to Holberg-komedier, beskriver ordet således: “Uqvemsord i dagl. Tale om et skarns Fruentimmer” (*Dansk ordbog*, sp. 1365).

I Jysk Ordbogs samlinger forekommer *laptaske* kun i fire kilder, hvoraf ingen er “spontan opgivelse fra mere “folkeligt” hold” (Sørensen 2007). Heraf er de to kilder fra Vendsyssel, en fra Himmerland og en fra Fjends herred. I tre af de fire kilder (den fjerde angiver ikke betydning) er betydningsbeskrivelserne “Skjændsord til et Qvindfolk”, “Skældsord til et Kvindfolk” og “nedsætt. om kvinde af tvivlsom dyd” (ibid.). Ophavsmændene til de fire indberetninger “er folk med tæt tilknytning til købstadskulturen (...) Jeg må konkludere, at ordet *laptaske* ikke har vundet indpas i de klassiske jyske dialekter. Og vi vil næppe medtage det i Jysk Ordbog” (ibid.).

Ømålsordbogens samlinger rummer to belæg på ordet *laptaske*. Begge belæg er fra Fyn, henholdsvis Dreslette (indberettet 1971) og Køng (indberettet 2004). I begge tilfælde bruges ordet nedsættende

om en kvinde. Samlingerne har ingen belæg på konkret betydning af ordet (Hovmark 2007).

Er den nedsættende kvindebetegnelse overført fra den konkrete laptaske?

Vi kan konstatere at det konkrete ord *laptaske* forekommer temmelig sparsomt, mens *laptaske* brugt nedsættende om en kvinde er forholdsvis godt afhjemlet, men med Holberg som et helt klart centrum. På den baggrund er det meget lidt sandsynligt at Holbergs og andres brug af *laptaske* repræsenterer en overført brug af det konkrete ord *laptaske*, der er en sammensætning af de to substantiver *lap* 'lille stykke læder' og *taske* 'beholder til opbevaring af genstande'.

Hvad er etymologien da til Holbergs laptaske?

Der er næppe tvivl om at andetleddet er substantivet *taske* brugt overført som "nedsæt. (ell. spøg.) betegnelse for en kvinde (...) spec. om letfærdig, usædelig kvinde; tøjte; tøs" (*ODS*, bd. 23, sp.852). I den etymologiske parentes tilføjes "*vist egl. om de kvindelige kønsdele*" (i-*bid.*).

Der er to muligheder for tolkningen af førsteleddet *lap*. Det kan både være anvendt i betydningen "mindre stykke, hvormed noget bødes ell. repareres" (*ODS*, bd. 12, sp. 401) og i anvendelse "om (løst nedhængende) ting ell. dele af ting, der minder om en lap (...) om del af den menneskelige og dyriske organisme" (i-*bid.*). I betragtning af at verbet *lappe* er registreret med betydningen "have utugtig omgang med" (*Kalkar*, bd. 2, s. 756 med henvisninger) er den sidste af de to betydninger måske den mest sandsynlige.

Er der sammenhæng mellem min bedstemors og Holbergs laptasker og Britta?

Jeg spurgte ovenfor om der er sammenhæng mellem de to *laptasker*, min bedstemors konkrete og Holbergs skældsord. Svaret på det spørgsmål er nærmest: Nej, det er der kun meget langt ude i de indgående ords etymologier. Et mere passende spørgsmål i denne artikels festlige anledning kunne nok være: Er der overhovedet nogen sammenhæng mellem min bedstemors og Holbergs *laptasker* og Britta?

Ja, det er der! Min bedstemors *laptaske* var rummelig og stærk, og den var nyttig og velegnet til særdeles mange og forskelligartede gøremål. Den var smukt forarbejdet, og jo mere den blev brugt, jo smukkere blev den. Sammenhængen mellem den og Britta bør være indlysende for alle der kender Britta. Men Holbergs *laptaske* da? Enhver der har beskæftiget sig med leksikografi og semantik, har været med til at diskutere om man kan hævde at der findes reelle antonymer. Denne diskussion kan standse hér. Det ultimative eksempel på antonymiens eksistens er Holbergs *laptaske* og Britta.

Litteratur

Eegholm-Pedersen, Svend 2007: *Ludvig Holberg*. Utrykt manuskript til *Dansk Sproghistorie*.

Holberg, Ludvig 1731/1917: *Samlede Skrifter*. Bd. 4. Udgivet af Carl S. Petersen. Kbh.

Holberg-Ordbog. Bd. 1–5. 1981–1988. Kbh.

Hovmark, Henrik 2007: *Svar på forespørgsel om laptaske* 24. 10. 2007.

Molbech, C. 1859: *Dansk ordbog*. Kbh.

Ordbog over det danske Sprog. Bd. 1–28. 1919–1956, Kbh.

Kalkar, Otto 1881–1918: *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300–1700)*.

Bd. 1–5. Kbh.

Sørensen, Viggo 2007: *Svar på forespørgsel om laptaske* 24. 10. 2007.

Til

HJERTE
LIG
TIL LYKKE

med
den runde
dag

D
E
C
E
M
B
E
R

2
0
0
7

Med mange ønsker om alt det bedste for dig i dit nye år

fra

Charlotte

VALDEMAR BENNIKES BRUG AF DANIAS

LYDSKRIFT

ANETTE JENSEN

I forbindelse med mit arbejde for Ømålsordbogen har jeg gennemset Valdemar Bennikes efterladte papirer med henblik på at redegøre for hans brug af lydskrift. Papirerne befinder sig nu i Nordisk Forskningsinstituts dialektafdelings manuskriptsamling. Det vil nærmere bestemt sige det daværende Udvalg for Folkemål, UfF. Ms. saml. Acc. nr. 1–3 som er forarbejder til Kort over de danske folkemål; Ms. saml. Acc. nr. 4–22 og Ms. saml. Acc. nr. 82–88, som indeholder materiale af mere blandet karakter. En stor del af Bennikes samlinger består af ordlister vedrørende både udtale- og bøjningsforhold i danske dialekter, men der er også noter fra forelæsninger af P. K. Thorsen, Vilh. Thomsen og Kr. Nyrop. Endvidere er der afskrifter af K. J. Lyngbys arbejder og manuskripter i Det Kgl. Bibliotek. Desuden findes her Bennikes notater til runologi, sproghistorie, sammenlignende sprogvidenskab, samt behandling af forholdene i frisisk og engelske dialekter. Endelig en mindre brevveksling og andre småskrifter, der afspejler anvendelsen af lydskrift. Det skal jeg vende tilbage til. Samlingerne er således en skønssom blanding af afskrevet, compileret og Bennikes eget indsamlede materiale.

En del af materialet er tidsfæstet med årstal, men det er langt fra alt i samlingerne, der kan dateres præcist, især frembyder notaterne på løse ark papir og smålapper vanskeligheder. Derimod er det kun i forbindelse med enkelte notater, at der kan være tvivl om, hvorvidt der er tale om Bennikes egen håndskrift.

Lad det være sagt med det samme! Vedrørende Bennikes brug af lydskrift, så er hovedparten af udtaleangivelserne anført i Lyngbys lydskrift. Dette er for så vidt naturligt nok. Dels skriver han i den ældre tradition og efter kilder, der anvender Lyngbys lydskrift (bla. Lyngbys egne manuskripter), dels har denne lydskrift vel nok haft en stærk position i kraft af den let tilpassede notation i Feilbergs jyske ordbog. Da ordbogen begynder at udkomme i 1893, kender Feilberg dog så godt til Jespersens Dania-lydskrift (trykt i tidsskriftet *Dania* I, Kbh. 1890–92, s. 33 f.), at den anføres med en omsætningstabel til ordbogens lydskriftnotation, jf. indledningen til ordbogen. Hvis man desuden læser i indledningen til *Kort over de danske folkemål*, tekstbindet, s. 8, så finder man en redegørelse for forholdet mellem de to lydskrifter (Lyngbys og *Dania*), samt en argumentation for at foretrække *Dania* i *Kort over de danske folkemål* (undertiden forkortet: *Kort etc.*): “Meget talte for at benytte Lyngbys lydskrift, ...”. Det fremføres, at Lyngbys lydskrift er et lidt ubestemt begreb, der anvendes forskelligt og desuden er beregnet på jysk, især vest- og sønderjysk, derfor foretrækkes *Dania*. Denne beslutning kan have været bestemmende for Bennikes brug af *Danias* lydskrift. Således finder man i forarbejderne til *Kort etc.* (Ms. saml. Acc. nr. 1) en ordliste til kort nr. 19 bemærkningen: “Den nødvendige ordliste medfølger i *Danias* lydskrift.” I forbindelse med udarbejdelsen af de enkelte kort findes enkelte ordlister og lydeksempler skrevet i *Dania*, men den overvejende del af ordlisterne er skrevet med Lyngbys lydskrift.

Samlet set bruger Bennike ikke Dania ret meget, og mange af de sparsomme eksempler, der findes, er ikke dateret. Nogle korte notater kan dateres indirekte, fordi de findes på løse kalenderblade fra 1908, 1911 og 1912 (Ms. saml. Acc. nr. 19). Undertiden ses, dog ikke ofte, andre notater med brug af begge lydskrifter. (Fx i Ms. saml. Acc. nr. 6,4. Barnesproget. En lydskreven (udateret) sprogprøve: "Helga Larsens sprog 2 $\frac{3}{4}$ år gl" bruger i starten Dania's stødtegn men går så over til at bruge Lyngbys. (Skriften er noget rystende, mon den overhovedet er Bennikes?)

Når man gennemgår Bennikes samlinger, ses det helt tydeligt, at han har beskæftiget sig med problemerne omkring brugen af lydskrift. Der føres forhandlinger om den lydskrift, der skal bruges i tidsskriftet 'Skattegraveren' (1884–1889). Diskussionen føres skriftligt mellem Feilberg, E. T. Kristensen, Kristoffer Bågø, H. Nutshorn og V. Bennike. Der diskuteres udkast til en forenklet lydskrift med udgangspunkt i Lyngbys lydskrift (mht. stødforhold, palataliserede lyd m. v.), jf. Ms. saml. Acc. nr. 17, samt Ms. saml. Acc. nr. 86,2.

Et andet sted i samlingerne findes Bennikes oversigt over forskellige lydskrifter. Det drejer sig om en sammenstilling af Feilbergs, Lyngbys, Lundells, Jespersens og Storms lydskriftssystemer med forklaring af de enkelte lyd. Her er også svensk lydskrift forklaret på dansk, og Bennikes lydskrift (ældre og yngre, se nedenfor) sammenlignet med Svenska Landsmåls alfabet. Bennike har altså foretaget ændring i sin egen lydskriftnotation i tidens løb. (Præcis hvilke ændringer, det drejer sig om, kan jeg ikke helt afgøre, men en kort prøve på københavnsk (se nedenfor) skrives i en slags grov dialektretskrivning).

En pudsighed vedrørende Bennikes anvendelse af lydskrift findes i manuskriptsamlingen Ms. saml. Acc. nr. 86,1. Her er to versioner

af en 'Nøgle til de Danske landsmål', som er trykt i Svenska Landsmål 1911, og som samtidig er 'Festskrift til Feilberg' (s. 128 f.), og et manuskript til afhandlingen: "Oversigt over de danske landskabsmål, fremstillet i 'nøgler' til at slå op efter," I det, der svarer helt til den trykte version, anføres direkte, at her bruges lydskrift som i Feilbergs jyske ordbog (naturligvis!). I den anden (måske tidligere, og) lidt forskellige version er der brugt Dania (fx, stødtegn). Til gengæld nævnes hér intet om lydskriften.

Noget materiale i samlingerne er tydeligt dateret af Bennike selv. Det gælder normalt afskrifter af andres arbejder, noter til forelæsninger og eget indsamlet materiale. Men ellers er datering af det lydskrevne materiale for det meste temmelig vanskeligt, og man kan ikke regne med en progressiv kronologi i samlingerne. Forarbejderne til Kort etc. er ordnet efter §-nr. en gang i 1960'erne.

Bennike synes altså at være mest forankret i Lyngbys lydskrift igennem mange år. Men at han også kender og (til dels behersker?) Otto Jespersens Dania, er der ingen tvivl om. Det viser et ark bestående af fire små sider i kladdeheftestørrelse skrevet med Dania's lydskrift. "Prøve af mit københavnske sprog" med indholdet "En beskrivelse af en dag, fra morgen til aften i skoletiden om vinteren." underskrevet Valdemar Bennike. Se ill. Papiret er desværre udateret, men befinder sig i Ms. saml. Acc. nr. 18 sammen med andre småskrifter som er dateret 1879 og 1881. Der er også et par korte prøver på københavnsk fra Bennikes hånd. Den første: "4. Københavnsk" er dateret 31/3-79 og er skrevet i en slags dialekt-ortografi (som muligvis er det som Bennike kalder sin ældre lydskrift) uden angivelse af fx stød og [ə]. En anden meget kort, udateret prøve "Køwenhawnsk" er skrevet med Lyngbys lydskrift (stød og længde angivet med prik og

streg, men enkelte notationer [*sgrefðæn*, *næðåb*, *eggæ*, *bæsdæ*] peger vel henimod Dania).

Jeg har ikke nogetsteds i manuskriptsamlingen fundet Bennikes egne overvejelser i forbindelse med hans brug af Dania. I forbindelse med en foreløbig ordliste til kort 19 skriver han dog: "Den nødvendige ordliste medfølger i Dania's lydskrift". Dette er i overensstemmelse med det, som anføres i forordet til Kort etc., om at man har valgt Dania til værket. I 'ordlisten' ser man, at lydforbindelsen [-sg-] et par gange skrives -sk- hvorefter -k- rettes til -g- (eks.: sky). Det kan være skriftbilledet der forstyrrer, men det er måske snarere praksis fra Lyngbys lydskrift, der afspejler sig i den oprindelige notation. Det samme synes at være tilfældet i den ovenfor nævnte noget længere prøve af Bennikes københavnske sprog. Bennikes Dania-notation afviger i det hele taget noget fra den praksis, vi kender i dag. Han bruger således tegnsætning som i skrift (punktum, komma, semikolon), og store bogstaver efter punktum samt i sted- og egennavne. Tryk i sproget markeres ikke. Han noterer fx kun ét 'a' [*a*] og ét 'å' [*å*] men differentierer ø-lydene [*ø*] og [*ö*]. Han noterer [*e*] og [*ε*] (åbent e, i retning af æ) og [*æ*]. Han bruger undertiden [*0*] vekslende med [*å*], fx i for (for-). Således skriver han [*fåsgelliä*] og [*f0skeliä*], (NB! e, gl. L-Kbh'sk). Dette ord afspejler også en anden forskel i notationen, nemlig at Bennike ofte skriver sk- i stedet for sg-. Således [*sko'lätüðæn*, *sko'læka'læ*], men også [*sgo'lesdu'ernæ*, *sgriw'sduwæn*]. Ordet 'retskrivning' er brugt et par gange, først noteret [*rætskriwnæn*], senere [*rætsgri'wnen*], men her er rettet fra et påbegyndt k til et g. Der skrives [*skyl'*] men også [*sgyl'*] og [*ægdaska'wær*]. Der er også -k- i [*mælk*, *fålk'*], ([*fålks*], sic, u. stød), [*gik*]. Et påbegyndt p er ændret til et b i 'spiser', men ellers noteres [*sbi'sæ*, *sbi'sær*], ligeledes skrives p i [*spritglasænæ*]. I rigtig mange tilfælde bruges en notation

med t, ofte i udlyd, som det kendes fra Lyngbys lydskrift. Således [*let, tit, et, mit, blåt, vit, læt*] for ‘lidt, tit, et, mit, blot, hvidt, læt’. Flere eksempler er [*kål't, hålt*] (u. stød i tryktabsforb.), [*håjt*] (sic, stødplacering), [*åbsgreft*], ‘koldt, holdt, højt, opskrift’. Andre eksempler [*pæŋə-fårætmenər*] (u. stød i mindre distinkt tale), [*netən, døgdistə, bæst*], ‘pengeforretninger, nitten, dygtigste, bedst’; men [*bæsdə*], ‘bedste’. (p, t, k i udlyd kan vel nok (i distinkt tale) udtales med aspiration.) Der synes at være lidt usikkerhed i stødnotationen. Undertiden som i ‘skolestuerne’ [*sɔːlesduernə*] skrives også [*e*] for svagtryksvokalen [*ə*] og ‘inde’ noteres [*ene*] men dog også [*enə*]; ligeledes [*ven'derən, ven'dərən*], ‘vinteren’, [*hånværgernə*], ‘håndværkerne’, [*fesgerə, fesgernə*], ‘fiskere, fiskerne’, [*hawregrød'*], ‘havregrød’. Bemærk [*bå'q, språ'q, æftərmeda'qə, fårədra'q, fårədraq*] m. spirantisk g.

Bennike må siges her at bruge en ret grov Dania-notation, som synes at bære præg af, at han gennem mange år har brugt Lyngbys lydskrift. De unøjagtigheder og fejlskrivninger der er, er for det meste gennemskuelige og ville nok være blevet rettet til, fx hvis sprogrprøven skulle være publiceret. Hvor megen fortrolighed og rutine, han har tilegnet sig i brugen af Dania, er svært at afgøre, og omsætningen til Dania til brug for Kort over de danske folkemål fra de mange ordlister, som han har opstillet i Lyngbys lydskrift, er jo nok i sidste omgang udført af Marius Kristensen. Sprogprøven er som sagt udateret, men man kan vel nok gætte på, at det er udformet efter Otto Jespersens redegørelse for principperne i Danias lydskrift i første bind af tidsskriftet af samme navn fra 1890–92.

Bennike er, som det fremgår født københavner og regner sig selv for københavnsktalende (selvom han har levet den største del af sit

Læs, je har, abe min smale stamme den, i de smage
 vi om de, i om de ha ge melle den te, abe in de ogs
 di a fra i en doos same beskedel, in fal os be
 hær de, ogse to Maden, Chander, Stige i Svær i i i
 majd an mit lare afbal i Cade
 a de, i år te i tral

Udvalg for Folkemaal Samlinger.
 Copenhagen 1875.

Brev af mit Kæmpebarnke

Je u skiver let in, under je felter en de for
 men te efter i skole den in videren. Je vider
 te te lere, man lever den gave te klagen hal
 syer. Se haler je på pi over, det ier in ier
 ge se vider efter B. B. halve syderne, udger
 mig over de, he lo ma hæl t over, to ser i gude
 mig, efter haud i blygeft i hlar mig se på. ite
 hander je en dvan vand abe ter en for pamben
 i ter dvan hal for kolku id i klave i hger
 bane albe - ses de a torvde - ge over let i hær
 te klagen dvan hal i de. Se dger je ter hæl
 logge vand me let syer i for min fæst, dvan
 sky, i i se syer in mærsing me i vider den
 se min ha me syer, lkan v ha m i lere
 fæ dvan. Se dger je i bærerne dvan me
 i dagliden vas, de a hærge me mit syer
 på i se mal h te. for, bærerne dvan den
 da iden mal h. Se ter je min gude ier syer
 je i min hærge på i gær på syer, se je
 nye hæl fæ dvan klagen i de. I vider de
 je hær bærge mit hær be m, lte je i fæ dvan
 dæ hander i bærge i hær te i for syer
 i efter den te je i i et par in på hærge
 dvan, man se hæl je af ma de, fæ fæ syer
 al de den, ter ge på hærge, i je hæl syer
 i lere syer. Mine fæ dvan a fæ de mæde
 hærge vider a de fæ dvan lere i fæ dvan
 in de l a bærerne fæ dvan je iden in min

i de gær albe in gær på gær in afte jær l dvan
 fæ jær l. De har hander fæ dvan, dvan
 syer i fæ dvan den ma syer for jærge mæde
 je hærge, in de lere syer let a fæ dvan
 abe in syer.

Valdemar Bennike.

Uff Ms. saml. Acc. nr. 18 i Afdeling for Dialektforsknings manuskriptsamling (nedfotograferet)

voksne liv andetsteds). Udfra hans notation af eget sprog er det muligt at foretage en analyse af en del sproglige træk. Til det formål var det naturligt at konsultere Brink & Lund: Dansk rigsmål, og jeg kunne have sagt mig selv, at naturligvis har d'herrer haft fat i Bennikes københavnske sprogprøver. De har således givet en ganske præcis beskrivelse af både hans lydskrift og sprog, i Dansk rigsmål 2, s. 787: "Bennike, Valdemar (født 1849 i København. Søn af malermester)" – "Tre håndskrevne prøver af forfatterens eget sprog (lettere l-københavnsk farvet). Prøverne, der beror på Institut for dansk dialektforskning, er skrevet dels med Lyngbys dels med grov Dania-lydskrift."

Det være hermed vitterligt!

LATINSKE NOMINATIVSRESTER I ÆLDRE DANSKE MANDSNAVNE

BENT JØRGENSEN

I Sokkelund Herreds tingbog støder man allerede på den første tingdag i den ældst bevarede og i 1957 udgivne tingbog på Lauritz Nardußønn i Brønshøj (SHT 1621:11), og man skal ikke mange tingdage frem i 1621, før man møder Morten Nardusøn (SHT 1621:65), Jørren Nardusønn (SHT 1621:70) og Lauritz Nardußønn (SHT 1621:149). Sidstnævnte tre alle fra Vanløse, så der er tale om to forskellige mænd med navnet Lauritz Nardußønn. I de udgivne tingbøger (SHT 1621–37) træffer man ingen med dette specielle patronym i herredets andre sogne, og man træffer heller ingen med det til patronymet svarende fornavn. Brønshøj sogns ældst kendte kirkebog, 1660–82, rummer heller ingen mindelser om navnet (Krøigaard 1995).

Det nærmeste man kommer er bonden Leonardus Mortensen i Brønshøj (SHT 1632:259), men hans fornavn er givetvis også selve den antroponymiske forklaring på det fornavn, som patronymet er dannet til. Den teoretiske mulighed *Nardu, som patronymet muligvis giver ingen mening, og i stedet må vi regne med et mandnavn *Nardus, der ligesom en række andre indlånte navne er dannet ved bortkastelse af den eller de stavelser, som ligger forud for hovedtryk-

ket. Indtil videre må det stå åbent, om vi skal regne med et faktisk forekommende mandsnavn, eller om der snarere er tale om en udvikling, der er knyttet til patronymdannelsen. Selvom der sandsynligvis er en navnemæssig sammenhæng mellem de fem nævnte personer – dog ikke nødvendigvis sådan, at de er i familie med hinanden –, må det også stå åbent, at Nardus, hvis det påtræffes andre steder, kan være udviklet af Bernhardus. Standardopslagsværker som DgP, SMP, Kruken & Stemschaug 1995 og Seibicke 1996–2003 kender ikke *Nardus hverken med den ene eller anden oprindelse. Derimod anfører Kruken 1995 Hardus som kortform af navne på -hardus, latiniseret form af -hard som i Bernhard o. fl. Navnet omtales som meget sjældent.

I dansk er den mest prominente latinske nominativsrest af 2. bøjning så afgjort mandsnavnet Rasmus, udviklet af lat. Erasmus. Navnet er grundigt behandlet af Meldgaard 1989. Formen Rasmus dukker op i 1500-tallets første årti og vinder hurtigt meget stor udbredelse i store dele af landet, specielt på Fyn. En specielt (øst)sønderjysk variant Asmus vinder ligeledes frem i 1500-tallet. Forskellen mellem restprodukterne må skyldes forskellig placering af hovedtryksgrænsen, jfr. Jørgensen 1984.

Nardus, Rasmus og Asmus står dog ikke alene som latinske nominativsrester. Spredte iagttagelser i diverse kilder har ledt mig frem til en mere systematisk eftersøgning. Den er baseret på de latinske fuldformer i den danske almanak, ialt 154 forskellige navne + 16 der er udgået i tidens løb, jfr. Jørgensen 1988, der derefter er blevet eftersøgt for restformer i DgP. Med almanakken som grundlag er tilstræbt at afgrænse en navnemængde, der kan tænkes at bringe latinske nominativsformer i en vis folkelig kontakt. Resultatet af eftersøgningen er blevet et lille og ganske uensartet udvalg, der her præ-

senteres i alfabetisk orden sammen med mine forskellige ekscerpter fra andre kilder.

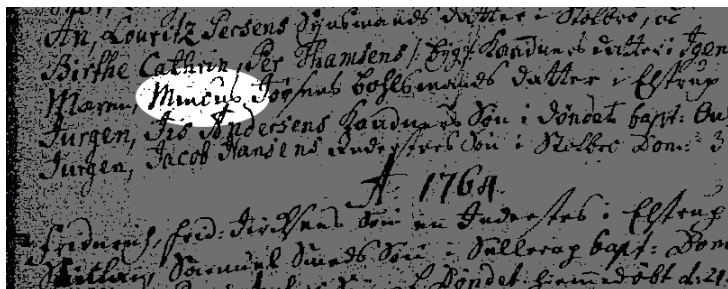
Brus er i DgP I 168 belagt en enkelt gang som navn på en mand på Sydsjælland i 1610. Det foreslås, at det kan være en kortform af navnet Ambrus < Ambrosius, der er belagt en enkelt gang i 1610 i Vestjylland (DgP I 35) og i svøb i 1499 i formen Ambrvssus (DgP I 1637). Disse former viser imidlertid nordisk førsteledstryk og burde ikke kunne udvikle formen Brus. Udgangspunktet for Brus burde derimod være en parallel til den svensk-finske form Brosius (SMP I 499), men en sådan form er ikke forefundet i dansk. Udover DgP's Brus ville den også kunne forklare Brws Feskere (1509 Næsbyhoved lens regnskaber p. 280) og Brusses hostru (1510 Næsbyhoved lens regnskaber p. 334).

Gellius er i 1673 en barnefader i Brønshøj sogn, men allerede år 1600 omtales i København en Gellius Johansen (KbhDipl III 30), og i 1613 er der i København et medlem af Danske Kompagni med navnet Giellius Peittersen (KbhDipl VI 53, 167). Det er givetvis samme fornavn, som i Danskernes navne har formen Gelius. Det har i 1900-tallet været båret af fire mænd som første fornavn. Det omtales i Kruken & Stemshaug 1995 som en variant af Gilius, en frisisk-nederlandsk variant af Ægidius, jfr. Seibicke u. Aegidius. Det danske navn har vel samme oprindelse, selvom Vigilus må være et konkurrerende bud på navnets oprindelse.

Meus (og Mewes) er noteret med fem navnebærere i 1400-tallet i Sønderjylland/Sydslesvig (DgP I 958). Hertil kommer den mand, som er anført under opslagsformen Meis (DgP I 949). Kildedstedet har dog "Meys i Bystedh", en overskrift i Dueholms diplomatarium til en notits, der begynder "Bartholomeus i Bygstedh". Notitsen er udateret i kilden, men af DgP omtalt som "før 1539". Overskriften

tilhører håndskriftets tilblivelsestid (ca. 1500), notitsen refererer en tekst, der meget vel kan være fra tidligt i 1400-tallet og i al fald ikke er yngre end 1500. Der er ikke noteret yngre eksempler, og navnet kendes ikke i databasen Danskernes navne.

Minkus er noteret et par gange i Christen Hansens dagbog fra Elstrup på Als. Under 21. maj 1778 omtales at “saae byg paa Minkos’ses Lysmoesbiereg” og to dage senere har de “færdigsaaed paa 8 agre fra Mink. til Hans Jensens”. Den 6. oktober 1785 har bønderne

Udsnit af side i kirkebog fra Egen sogn, Als Nørreherred.

kørt møg for præsteenken, bortset fra “Minkus” og et par andre. Der optræder i dagbogen såvel en Dominicus Jørgensen som en Dominicus Christensen, og der kan ikke være tvivl om, at Minkus er en af disse mænd. De er begge genfundet i Egen sogns kirkebog som barnefædre i perioden mellem 1763 og 1774, hvor de konsekvent nævnes som Mincus. Navnet er eftersøgt, men ikke fundet i databasen Danskernes navne.

Ronimus er noteret en enkelt gang i 1610 som patronym (Jens Ronnemussen) i Vestjylland (DgP I 560 u. Hieronymus). Det er an-

tagelig samme navn, der i Danskernes navne er registreret som efternavn med færre end 5 bærere i København i 1930'erne og 1960'erne.

Sensius forekommer i DgP (I 1210 f.) med fire sikre bærere i tiden mellem 1512 og 1610 – de to fra Fyn, en fra Koldingområdet og en fra Ribe. Navnet er sikkert som foreslået af DgP en kortform af Vincentius. Zentius er registreret med en enkelt 1500-tals-bærer hos Seibicke. Hverken Sensius eller Sentius er registreret i Danskernes navne, men Zentius bæres som mellemnavn af ikke over seks mænd i Jylland i første halvdel af 1900-tallet.

Statius er i DgP (I 1276) opslagsform for belæggene Stasius, Statius og Statzius, båret af hver sin person i henholdsvis Ålborg, Sydslesvig og København og fordelt på henholdsvis 1400-, 1500- og 1600-tallet. Københavneren hedder Statzius Ludervich eller Stads Ludewig (1661, 1668; KbhDipl I 730, II 809), og han har selskab tidligere i århundredet af Stax von Thymen (var død 1620; KbhDipl II 627) og Stadtzins [!] Adamb (1645; KbhDipl VI 233). Desuden af Stadtius Endspender (1661; KbhDipl I 741), Statz Varenholt, Stads Warenhorst (1666, 1668; KbhDipl III 648, II 839), Statius Koch (1689; KbhDipl III 669, 745) og Johan Stats (el. Statz) Baden (1688, 1698; KbhDipl VII 228, 536).

Det er endvidere samme navn, der optræder i Christen Hansens dagbog fra Elstrup på Als, hvor det i begyndelsen af 1767 noteres, at der denne vinter var meget lidt vand i byen. Hver morgen gik bymændene med deres kreaturer til et bestemt vandhul "med markfogden stads at vække", hvilket må betyde 'for at hugge våger sammen med markfogeden Stads'. Dagbogen, der ikke længere kendes i original, er udgivet efter en afskrift fra 1870'erne, men den kendes tillige gennem fyldige udtog af den lokalhistorisk interesserede pastor Christian Knudsen (NkS 2683,4^o), og her omtales markfogeden

i denne sammenhæng som “Stads (Stadius)”. Det er rimeligvis samme mand, som under 4. december 1772 omtales som “kaadner Christen Stadius”. I kirkebogen for Egen sogn er noteret Stadius Holgersen som barnefader i 1736 og 1740, og han må være en anden bærer af navnet. Seibicke noterer navnet i brug i Tyskland, og i Danskernes navne er noteret mellem 1 og 4 bærere af navnet Stadius i København i perioden op til 1900. Både DgP og Seibicke forklarer navnet som en kortform af Eustachius (Eustathius).

Theus optræder med otte navnebærere mellem 1441 og 1609 i DgP I 1355, heraf fire i Sønderjylland/Sydslesvig, resten i Ålborg, Nyborg og København. Navnet har i DgP opslagsformen Thewes, den middelnedertyske form af Matthæus. Hverken Theus eller Thewes findes i Danskernes navne.

Til de mandsnavne, der frembærer mindelser om den latinske nominativsform, må endvidere nævnes Gorris og Tonnis (Tønnes). Det første ifølge DgP I 383 en fra frisisk indlånt udvikling af Georgius, og i så fald ingen rest men en udviklingsform. Det må dog medbetænkes, at navnet også kan være en kortform af Gregorius og i så fald en nær parallel til Tonnis (Tønnes), der ubetvivleligt er en kortform af Anthonius (DgP I 1465 ff.). En videre udvikling af ovennævnte Gellius er de ligeledes sjældne former Gellis, Gillis.

Det lille materiale vil som altid ved eftermiddelderlige undersøgelser kunne øges ved inddragelse af flere kilder, men det er ikke sikkert det vil bringe flere nye navne for dagen, og det er heller ikke sikkert, at indtrykket af den geografiske fordeling vil forskydes meget. Det er i al fald tydeligt, at Sønderjylland og Sydslesvig er stærkt repræsenteret, og det vil da være nærliggende at antage nedertysk påvirkning. Købstæderne er vanskelige at forklare, men i al fald må en række af de københavnske bærere givetvis også have tysk baggrund. Hjem-

lig baggrund kunne derimod antages for det fynske Sensius og for Brønshøj sogns Nardus.

De her fremdragne navne kan, bortset fra Rasmus/Asmus, virke som de sidste rester af en uddøende kultur båret af et fremmed sprogs danskfremmede morfem. Men mærkeligt nok bliver *-us* i løbet af 1800-tallet en produktiv afledningsendelse til dannelse af moverede mandsnavne (Marinus < Maren, Katinkus < Katinka osv.). Det er imidlertid en helt anden historie.

Litteratur

Christen Hansens dagbog, Elstrup 1766–1810. Fra Als og Sundeved – Bind 64. Sønderborg 1986.

DgP = Danmarks gamle Personnavne I–II, udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby. Kbh. 1936–64.

Jørgensen 1984 = Bent Jørgensen: Danske marknavnes alder. Onomastisk datering, i: Fortid og nutid 31 p. 259–269.

Jørgensen 1988 = Bent Jørgensen: Et signalement af den danske almanaks navnerække, i: SAS 6. Uppsala 1988 p. 71–87.

KbhDipl = Københavns Diplomatarium I–VIII, udg. af Oluf Nielsen. Kbh. 1872–87.

Kruken & Stemshaug 1995 = Kristoffer Kruken & Ola Stemshaug: Norsk personnamleksikon, 2. utg. v. K. Kruken. Oslo.

Krøigaard 1995 = Brønshøj Kirkebog 1660–1682. Transskriberet og bearbejdet af Else Krøigaard. Vanløse Lokalhistoriske Forening.

Meldgaard 1989 = Eva Villarsen Meldgaard: På sporet af Erasmus, i: Studia Onomastica. Festskrift till Thorsten Andersson den 23 februari 1989. Stockholm p. 223–230.

Næsbyhoved lens regnskaber 1502–1511, udg. af Haakon Bennike Madsen & Erland Porsmose. Kbh. 1991.

Seibicke 1996–2003 = Wilfried Seibicke: Historisches Deutsches
Vornamenbuch 1–4. Berlin, New York.

SHT = Sokkelund herreds tingbøger 1621–22, 1624–37 + sagregistre til
Sokkelund herreds tingbog, udg. af Landbohistorisk Selskab. Kbh. og
Odense 1957–85. Der henvises med år + sagsnummer.

SMP = Sveriges medeltida personnamn I ff. Uppsala 1967 ff.

AT (OP)DELE DET UDELELIGE

OMLÆGNINGEN AF REDAKTIONSPRAKSIS VED

GAMMELDANSK ORDBOG

MERETE K. JØRGENSEN

Ved anlægget af Gammeldansk Ordbog i begyndelsen af 1950erne var vilkårene for leksikografisk arbejde væsensforskellige fra nutidens, og ordbogens samlinger spejler naturligt den tid, hvori den påbegyndtes. Redaktionen baserer sig således på en seddelsamling på ca. 1,5 mio. sedler, og der eksisterer intet elektronisk tekstkorpus. Skulle projektet påbegyndes i dag, ville man selvsagt tage andre metoder i anvendelse, fx ville et elektronisk tekstkorpus som en selvfølge indgå i konceptet.

Men det er ikke kun den leksikografiske videnskab, der har ændret og udviklet sig i forhold til midten af forrige århundrede. Forholdene for humanistisk forskning generelt har også ændret sig. Projekter skal vejes, måles og evalueres, og begreber, der ikke tidligere har været brugt inden for humaniora, anvendes til bl. a. at udfærdige resultatkontrakter. Et lille projekt som Gammeldansk Ordbog, med kun to redaktører, risikerer nemt at komme i klemme i et sådant miljø. Vi måtte derfor justere vores ressource-portefølje! Og det viste sig,

trods en vis skepsis i begyndelsen, at være nyttigt og sundt at se på projektet med nye øjne.

Bestyrelsen for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, som Gammeldansk Ordbog hører under, indledte i efteråret 2006 drøftelser, der skulle munde ud i en plan for ordbogens fremtid. Arbejdet havde i en længere periode været delt mellem egentlig redigering og projektarbejde, bl. a. på det netbaserede projekt *Studér Middelalder på Nettet*, og tiden var nu inde til at styrke ordbogen og eksponere den kompilerede viden og den enestående samling.

Redigeringsarbejdet havde hidtil baseret sig på seddelsamlingen, og den overordnede plan for redigeringen havde været en kombination af alfabetisk og tematisk redigering. Redaktionen havde dog længe haft et ønske om at få foretaget en digitalisering af samlingen, dels for at kunne udnytte den mere rationelt under redigeringen, dels for at sikre den unikke samling, der er placeret uden hensyntagen til de krav om sikkerhed, som dens kvaliteter og det store antal medgæde årsværk fordrer. En netudlæggelse af Gammeldansk Ordbogs samling vil samtidig betyde, at redaktionen kan anvende hele arbejdstiden på redigeringsarbejdet. Ordbogen modtager en del henvendelser fra forskere i ind- og udland, og med den sparsomme bemanning optager besvarelsen af disse henvendelser en forholdsvis stor del af redaktørtiden. Med samlingen tilgængelig på nettet vil en del af disse henvendelser overflødiggøres. Disse tanker faldt fint i tråd med bestyrelsens ønske om at styrke ordbogen og det egentlige redaktionsarbejde.

Overvejelserne stod på over en længere periode, for i princippet er det ikke muligt at opdele redigeringen af en videnskabelig ordbog: alt skal med, alle ord og alle oplysningstyper. Den ideelle situation ville være først at publicere værket, når redaktionen er tilendebragt,

så at alle forhold er taget under behandling: alle betydninger er afvejet over for hinanden, alle interne henvisninger er kontrolleret, og det er dobbelttjekket, at alle relevante oplysninger er meddelt. Men vi måtte også indse, at med den nuværende bemanning ville en færdiggørelse af ordbogen ligge meget langt ude i fremtiden. Det blev derfor besluttet at undersøge mulighederne for at segmentere redaktionsarbejdet, så at resultater hurtigere kunne nyttig- og synliggøres. De enkelte arbejdsgange blev underkastet en nøje granskning, hvor det bl. a. blev beregnet, hvor megen tid de krævede. Arbejdet resulterede i en plan for de næste fem år, og de enkelte delelementer skal her kort opridses.

- Som et væsentligt element i planen for det justerede redigeringsarbejde indgår en digitalisering af seddelsamlingen. Samlingen skal derefter offentliggøres på nettet med en række søgemuligheder, i første omgang dog kun på opslagsord og ordklasse; samtidig udlægges søgbare versioner af ordbogens lemma- og kildeliste. Det er tanken at udnytte de digitale sedler både i redigeringsfasen og i de færdige artikler. Dette gøres ved i videst muligt omfang at erstatte citater med links til sedlerne, hvorved der spares tid til citatudvælgelse, indskrivning, korrektur og gennemlæsning. Som allerede nævnt tjener en digitalisering også andre formål: ordbogen opnår den i lang tid ønskede sikkerhedskopiering af samlingen, og samtidig tilgængeliggøres den viden, der er samlet i ordbogens arkiver, og som for øjeblikket kun kan udnyttes af få personer. Til planen hører også, at de redigerede artikler løbende publiceres på nettet.

- I planens første periode redigeres en bestemt type artikler. Der ses bort fra sammensatte og afledte ord for i stedet at koncentrere redigeringen om simplicia; dog ikke samtlige, idet ord med meget få og med mange belæg udskydes. I praksis vil det komme til at betyde, at ord med mellem 10 og 400 belæg redigeres. En koncentration om simplicia tilgodeser den største brugergruppes behov for oversættelse, fordi betydningen af sammensætninger og afledninger i mange tilfælde vil kunne deduceres fra simplex-artiklerne.
- Redigeringsarbejdet med de enkelte artikler segmenteres ligeledes. I den førstkommende fase vil arbejdet blive koncentreret om især betydningsfastlæggelsen, men de udskudte oplysninger skal indsuppleres i en senere redigeringsfase. Netpubliceringen muliggør en sådan segmentering af redaktionen også af de enkelte artikler. Der er således ikke tale om, at ordbogens redaktionsregler fraviges, der er udelukkende tale om at udskyde nogle arbejdsgange til senere redigeringsfaser.

På redaktionen er der stor tilfredshed med den vedtagne plan. Virkeliggørelsen afhænger naturligvis af, at der kan skaffes midler til digitaliseringen. Det arbejdes der på for nuværende. Men virkeliggørelsen var også afhængig af accept fra ordbogens faglige tilsyn. Dette skrifts modtager er ikke ukendt med arbejdet på Gammeldansk Ordbog. Britta Olrik Frederiksen har i mange år siddet i ordbogens tilsyn, i de seneste år sammen med Henrik Galberg Jacobsen, og de to er således garanter for ordbogens faglige niveau. Det var derfor glædeligt, at tilsynet tilsluttede sig de reviderede planer for ordbogsarbejdet. Det skete naturligvis ikke uden indgående drøftelser om

både planens overordnede perspektiv og detaljernes betydning, men som tidligere fik ordbogens redaktører kompetent faglig respons fra tilsynet, og det vil være passende her ikke kun at sige til lykke til fødselaren, men også at takke hende for hendes store – og for Gam-meldansk Ordbog helt uundværlige – arbejde som tilsynsførende.

ENDNU EN GUTNISK SAGATEKST

ALEX SPEED KJELDSSEN

Indledning

Det hører til sjældenhederne at nye, hidtil ukendte middelaldertekster dukker op (ikke mindst forngutniske), men ikke desto mindre er det tilfældet med den kortere sagatekst som i det følgende i sin helhed skal aftrykkes. Som tekst betragtet er den dog ikke aldeles ukendt, idet den i en divergerende sprogform findes overleveret som en tot i det islandske kongesagahåndskrift Morkinskinna (GKS 1009 fol) fra sidste del af 1200-tallet.¹ Der synes ikke at kunne herske tvivl om at den forngutniske tekst er sekundær og sandsynligvis oversat fra et islandsk eller norsk forlæg.² Af sprogformen at dømme forekommer teksten at være nogenlunde samtidig med den i B64 (c1350) overle-

---

¹ Deri med overskriften *Frá Eysteini konungi ok Ívari*.

² Selvom sprogformen i mange henseender må karakteriseres som solid forngutnisk, finder man en række ord og konstruktioner som synes at have voldt oversætteren problemer og i mistænkelig grad forekommer vestnordiske. Det er således langt fra usandsynligt at oversætteren rent faktisk har været en på Gotland bosiddende islænding eller nordmand. På den anden side må det medgives at man intet andet sted på østnordisk grund har vidnesbyrd om en fortælletradition der i så udpræget grad minder om den gamle vestnordiske som på netop Gotland hvorfra den så bekendte *Guta saga* stammer.

verede *Guta saga*, selvom visse træk i højere grad minder om den i sprogligt henseende lidt mere arkaiske *Guta lag*.

Pladsen, tiden og visse andre forhold tillader mig desværre ikke at redegøre nærmere for hvorledes jeg opdagede denne lille perle af en tekst som med sirlig gotisk skrift er bevaret på et enkelt pergamentblad, men det er for så vidt også underordnet. Det vigtigste synes på nuværende tidspunkt at være publiceringen af selve teksten i sin helhed. Jeg vil endda måske lade det være op til fødselaren og hendes kommende studerende nærmere at analysere sproget og sætte det ind i en større sproghistorisk kontekst. Jeg kan dog allerede på nuværende tidspunkt røbe at teksten vil bidrage med indtil flere på gammel østnordisk grund hidtil ukendte ord og ordformer.

Um Oystain cunung oc Gunfiauun

I þissum lut ma marca sum nu wil iec segia huer dyr⟨þar⟩maþr Oystain cunungr | war ella winr goþr wiþ sina menn um þaim wari att at harmi. Þann maþr war | meþ Oystaini cunungi sum Gunfiauun hit oc war Þieluars sun gutniscr oc witr | maþr oc scald gut. Kunungr wirþi hans micils oc war til hans astsamliga sum | synis i þissum lut. Graipr hit broþir Gunfiauuns hann for oc utan a fynd Oystains | cunungs oc naut þar micc fran broþor sins en hanum þytti þet micit sum hann | sculdi ai þyckia iemmenni broþor sins oc þorfa hans at niauta oc undi af þy ai | meþ cunungi oc biaus ut til gutlands. oc fyr þan þair bryþr scildis segþi | Gunfiauun et Graipr sculdi þaun orþ bera Huitastierno Gutadotur et han biþi hans | oc giptis ai. let sir um hana mast wara aldra qwinna. Siþan far Graipr ut oc | varþ vel raifari oc toc þet raþ et hann baþ Huitastierno sir til handa oc fic | hennar oc litlu siþar quam Gunfiauun ut oc hoyrþi þitta oc þytti Huitastierna illa | hafa ut

af haft wiþ sic oc unír hann engu oc far atr síþan til cunungs oc ier meþ | hanum i goþo ifírleti sum fyr. Gunfíauñ tacr nu ogleþi micla oc sum cunungr fan | þet haimti hann Gunfíauñ til mals wiþ sic oc spyrþi hwi hann wari swa harmfuldr | oc fyr sum ir warin meþ os war alzcunar scemptan at yþrum orþom oc ai laita iec fyr | þy eptir þissu et ai wita iec et wir hafum engti af gart wiþ þic. iert þu oc swa | witr maþr et ai viltu grun draga af þy sum ai ier oc seg mir huet ier. Gunfíauñ | annzsuarabi. þet sum ier herra ma iec ai fran segia. cunungr segþi iec wil þa gieta | til. iru nequarir menn þair sum þir gietis ai at. ai ier þet herra segir Gunfíauñ. | cunungr segþi. þycciz þu af mir hafa minna soma en þu wildi. ai ier þet herra | segir hann. hafir þu set nequara lvti segir cunungr þaim sum þir hafa swa micit | um fundis hir i landi. hann queþr ai þet wara. vandas os nu gietan segir cunungr. | viltu hafa for reþi nequar ifír aignum necrum. hann natti þy. iru nequarar cunur ||^{1b} þaar a yþro landi segir cunungr sum þir sei eptir sia at. hann annzsuarabi. swa | ier herra. cunungr segþi. war ai þar um oglapr. þegar sum varar far þu ut. vil | iec giefa þir fe oc bref mit meþ insigli til þaira manna sum raþa aigu oc wait | iec ai þaira manna vanir et ai vicia eptir warum vin melum ella ognar orþom at | gipta cununa. Gunfíauñ annzsuarabi ai ma swa wara. cunungr segþi engin veg ma | þiss wara segir cunungr þy al iec tala framar þo et annar maþr aigi hana þa | al iec þo na vm iec wil þir til handa. Gunfíauñ segir ver ier farit mali herra. | broþir minn a nu cununa. þa segþi cunungr hwerfum þar fran segir hann si iec | þa raþ til eptir iaulin wil iec fara a vaizlur oc far þu meþ mir oc scal tv | þar sia mangar cunur oc vm ai iru cunungburnar þa vil iec giefa þir ain hueria | Gunfíauñ segir herra þy ver ier cumit minu mali et iemt sum iec si fagnar cunur | þa minnir mic þissar cunu oc ier e þy mairi minn harmbr. cunungr segþi þa wil | iec giefa þir nequar for reþi oc aigur sum iec bauþ þir fyr oc

scemptir þu þir wiþ | þet. hann segir ai uni iec þy. cunungr segþi þa fa
iec þir fe oc far þu kaupferþir | þengat til landa sum þu vilt hann lez
ai þet wildo. þa segþi cunungr. vandas mir | nu heldr þy et eptir hafi
iec nu lait at sum iec cann oc sum nu ann eptir lutrinn | oc ier þann al
litils verþr en þo cann ai gieta huet helzt lyþir. Far þu nu huern | dag
þa sum borþ iru uppi a fynd minn oc iec sit ai um malum oc al iec
hiela wiþ | þic. sculum wir tala um cunu þissa alla vegha þes sum þu
vilt oc matt i hwg cuma | oc wil iec giefa mir tom til þissa þy et þet
warþr stundum et mannum varþr harms | sins at lettara sum um ier
talat oc þet al oc þissu fylgia et aldri scaltu | gieflaust i bort fara fran
minum fynd. Gunfiau annzsuaraþi þitta wil iec herra | oc haf þacc
firi eptirlaitona oc nu giera iemt sum cunungr sitr ai ifir vandamalom
| þa talar hann opt um þissa cunu wiþ Gunfiau oc þitta lyddi bragþit
oc gleddis nu | Gunfiau eptir þitta oc cumbr i samt lag sum fyr hafþi
warit um scemptan hans oc gleþi.

KABBRETTAKJEFTENE I TELEMARKE

ANNO 1489

JONNA LOUIS-JENSEN

Myseost af gedemælk, på norsk *ekte geitost*, er som bekendt en slags nationalspise i Norge. Ikke-nordmænd har det lidt vanskeligere med denne form for pålæg, der ikke falder ind under de almindelige definitioner af ost; faktisk har det været foreslået at markedsføre den i Danmark som en slags marmelade, i håb om at den så ville glide lettere ned.

Gedehold i Norge (og det øvrige Skandinavien) går langt tilbage i tiden og rimer meget passende på hedenold. I det hedenske Valhal havde man for eksempel en ged, *Heiðrún*, der var så uhyre praktisk indrettet (*geysi haglig*) at den malkede mjød i stedet for mælk; dette gav ganske vist ikke mulighed for fremstilling af myseost, men indbar til gengæld andre fordele. To geder er det husdyrhold der sikrer eksistensminimum for fattigfolk iflg. *Hávamál*, men hvornår man begyndte at lave ost af gedemælken, vides ikke. Myseost omtales ikke i den norrøne litteratur (Skúli V. Guðjónsson 1941, s. 204), og synes ikke at have været kendt på Island. Her brugte man den sure valle (*sýra*) af (ko)mælk som læskedrik og til opbevaring af sur mad, ikke til fremstilling af ost.

I norske ordbøger fra det 19. århundrede finder vi forskellige ord for det biprodukt (forstadium) ved fremstillingen af myseost som svenskerne kalder *vitost*; det kaldes mange steder i Norge *prim*, *preim* eller *brim*, men i Setesdal, Telemark og Sogn har Ivar Aasen og Hans Ross optegnet ordene *kabbretta* og *kabresta* om dette produkt. Om ordet *kabbretta* siger Aasen at det er et “[d]unkelt Ord, men vistnok gammelt” og henviser til et diplom fra 1489, trykt i *Diplomatarium Norvegicum* I, 691. Ross tilføjer en spekulation om etymologien til *kabresta*: “Maaske til *Kav* n. og *bresta*”.

Det er tydeligt at Hans Ross ikke har haft adgang til en velassorteret ostebutik med udenlandske oste. Havde han haft det, ville han næppe have holdt fast ved sin kavnorske etymologi. I mit lokale supermarked har man i perioder kunnet få en meget lækker smørbar gedeost, produceret i Rians i departementet Cher i Midtfrankrig, under navnet *Cabrette*.

Her må være tale om samme ord i lidt forfransket form (endelsen *-e*); ordet *cabretta* er, som lærde romanister har kunnet oplyse mig om, af occitansk oprindelse (af lat. *caper* ‘ged’, med occitansk klusilsvækkelse). En eftersøgning på nettet gav det resultat at ordet *cabrette* bruges i tre betydninger på fransk: 1) en slags gedeost, 2) en slags sækkepibe (fordi sækken er lavet af gedeskind), og 3) en slags mineralvand. Sideformen *cabretta* betegner internationalt en slags fint garvet gedeskind (chevreau), som man bl. a. bruger til golfhandsker.

Diplomet Dipl. Norv. I, 691 (Skien 1489) er aftrykt (helt eller delvis) flere gange; mest pålideligt i Hødnebø 1973, s. 93–94; det er kommenteret af Indrebø 1951, s. 173, Seip 1954, s. 13, Skard 1967, s. 133 og Haugen 1976, s. 337–39. I diplomet, som er en fogedindberetning om en drabssag, står ordet *kabbretta* som første led i en sammensætning der normaliseret til moderne norsk kunne skrives *kabbrettakjeft* – det dobbelte b signalerer at trykket ligger på første stavelse. Optakten til drabet er at en gæst ved et gilde på gården Bø i Sauland (indre Telemark) gør ophævelser over at blive tiltalt på plattysk af en landsmand der åbenbart har været udenlands, måske, som foreslået af Indrebø, som soldat. Soldaten får den besked at “myth kwvnæ ikkæ vid thet malet myth kabbretta keptænæ. skraffuum ikke sa ath myth skraffuum ikke fra oss halsbeinet” (“vi bryder os ikke om det sprog, vi der (snakker som om vi?) har munden fuld af smøreost. Lad os ikke snakke sådan, så vi ikke snakker halsbenet fra os”. Soldaten reagerer tavst og kontant på den verbale forulempelse ved at slå fornærmeren ihjel med sin *skothynnæ* (en økse af en slags som synes at have været særlig brugt i Telemark, se *KLNM XX*, 659).

Hvorfor telemarksdialekt karakteriseres som talt med munden fuld af smøreost, er lidt af et mysterium, og nogle norske sprogfolk har da også prøvet at få karakteristikkene til at gælde dansk (Seip) eller nedertysk (Haugen). Begge disse forskere opfatter “myth kabbretta keptænæ” som et præpositionsled der hører sammen med “thet malet”, Seip: “det målet med “kabbretta” (o: en slags ostevelling) i kjeften”; Haugen: “that language with whey cheese in the mouth”. Det er uden tvivl en misforståelse: “myth” betyder overalt i denne tekst ‘vi’ eller ‘mit’, mens præpositionen *med* skrives “m3” (opløst *mædh* i udgaven). I sætningen “skraffuum ikke sa ath myth skraffuum ikke fra oss halsbeinet” ignorerer samtlige kommentatorer negation nr. 2

og opfatter udtrykket *skrafa frá sér halsbeinit* som en karakteristisk af en fremmed artikulation. At snakke halsbenet fra sig skulle iflg. Seip kunne betyde at anvende det danske stød, og han tilføjer: "I så fall har vi her den eldste beretning om iakttagelse av støtet hos danskene" – ældre end svenskeren Heming Gadhs berømte *Oratio contra Danos* (1510), hvor han om danskerne siger at "the tryckia ordhen fram, lika som the willia hosta och synas endeles medh flit forwendha ordhen i strupen, for æn de komma fram". Seips tolkning kan ikke være den rigtige; soldaten taler jo ikke dansk, men nedertysk. Jeg tror ikke udtrykket har noget med fonetik at gøre; det er snarere en slet skjult drabstrussel: hvis de tilstedeværende ikke holder op med at tale nedertysk, risikerer de at få brækket nakken (se Fritzner, s. v. *halsbein*), og det er vel også sådan det opfattes af soldaten. Hvad der er forklaringen på telemarkingens modvilje mod nedertysk, er ikke klart; Seip og Indrebø mener at han reagerer på at soldaten blærer sig af sine sprogkundskaber, men der synes at måtte ligge andet og mere under. Soldaten, hvis navn er Lidvord Aslaksson, er ikke en tilfældig forbi-passerende; han er formentlig selv telemarking, og den Liduarder Aslaksson der omtales som jordejer i Telemark (*Skíðasýsla*) i *Biskop Eysteins Jordebog* (Huitfeldt 1873–79, s. 216) kan være hans farfar, hvis ellers dateringen af den pågældende tilføjelse til hovedteksten er rigtig. I al fald er han en mand der er kendt af bygdens folk, og som muligvis har ord for at være besværlig, siden værten indbyder ham til gilde på betingelse af at han opfører sig ordentligt ("vilt thu vel flygiæ tek"), men fogedrapporten giver sig ikke af med at granske de dybereliggende motiver til skænderiet.

Ironisk nok karakteriserer den puristisk indstillede telemarking sin egen sproglige identitet ved hjælp af et fransk låneord, *kabbretta*. Det er overraskende at finde et fransk låneord i norsk så tidligt,

særlig fordi det betegner en så dagligdags og hjemlig foreteelse som fremstilling af myseost. Man må gå ud fra at der med den tids transportforhold ikke har fundet import sted af smøreost fra Frankrig; men er det kun betegnelsen *cabretta* der er lånt fra fransk – ligesom sur fløde i Norge nu kan købes både under betegnelsen *crème fraîche* og *rømme*, uden at man kan smage forskel – eller kan også opskriften være kommet fra Frankrig, og har nordmændene, enten med vilje eller fordi gryden ved et tilfælde blev efterladt for længe over ilden, videreudviklet processen til de kom frem til det hold- og stabelbare slutprodukt, *ekte geitost*? Det kunne jo tænkes at det var Håkon Håkonsson (d. 1263) der med sin smag for europæiske skikke og fransk litteratur havde indført *cabretta* i de norske køkkener – eller skal vi helt tilbage til den orknøske jarl Ragnvalds besøg i havnebyen Narbonne ved Middelhavet i 1151? Der holdt den skønne fyrstinde Ermingeðr en stor banket for de nordiske søfolk, og iflg. Orkneyinga saga “var þar inn bezti fagnaðr ok engi hlutr til sparaðr, sá at jarlsins sómi væri þá meiri en áðr.” Foruden Languedoc-vine *ad libitum* kan man forestille sig at fyrstinden har serveret et udvalg af occitanske oste, herunder *cabretta*, og at skibskokken har haft ånds nærværelse til at bede om opskriften.

I Norge har *ekte geitost* toppet den kulinariske hitliste gennem århundreder, og hvis det ikke havde været for det franske navn på første stadium i fremstillingsprocessen, ville vel ingen have troet andet end at der var tale om en 100 % norsk opfindelse. Det er der måske også, i betragtning af at det franske ord har begrænset udbredelse i Norge – og vi mangler under alle omstændigheder en forklaring på hvor svenskerne har opskriften på *mesost* fra.

Litteratur

- Haugen 1976 = Einar Haugen, *The Scandinavian Languages. An Introduction to their History*, London.
- Huitfeldt 1873–79 = H. I. Huitfeldt (udg.), *Biskop Eysteins Jordebog*, Kristiania.
- Hødnebo 1973 = Finn Hødnebo (udg.), *Uvalg av norske diplommer 1350–1550*, (i serien Nordisk filologi).
- Indrebø 1951 = Gustav Indrebø, *Norsk målsoga*, utgjevi av Per Hovda og Per Thorson, Bergen.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, København 1956–78.
- Seip 1954 = Didrik Arup Seip, *Gjennom 700 år. Fra diskusjonen om norsk språk*, Oslo.
- Skard 1967 = Vemund Skard, *Norsk språkhistorie 1*, (i serien Scandinavian University Books), Oslo-Bergen-Tromsø.
- Skúli V. Guðjónsson 1941 = *Folkekost og Sundhedsforhold i gamle Dage*, København.
- Desuden Fritznors, Aasens og Ross' norrøne og norske ordbøger.

BÓKMENNTASÖGULEG STAÐA
ÓSKILAMANNALÝSINGA OG TILLAG TIL
STÍLFRÆÐI ÞEIRRA

MAGNÚS HAUSSON

[— —]

Auðkenni Jóns Hreggviðssonar eftir sýslumannsins meðkenningu eru þessi:

Í lægra lagi en að meðalvexti, réttvaxinn, þrekvaxinn, fótagildur, með litla hönd, koldökkur á hárslit, lítið hærður, skeggstæði mikið, enn nú afklippt, þá síðast sást, móeygður, gráfölnur í andliti, snarlegur og harðlegur í fasi.

Beiddist nú vinsamlega í lögréttu velnefndur landfógetinn, að allir landsins innbyggjarar, einkum sýslumenn, klausturhaldarar og hverir aðrir, sem hérnefnt illmenni, Jón Hreggviðsson, hitta kunni, vildu alvarlega réttarins vegna til hlutast, að hann til fanga tekinn væri og til Bessastaða í góðri vöktun sendur, hvers umkostnað herra fógetinn segist vilja sanngjarnlega betala.

(Alþingisbókin 1684, 35)¹.

---

¹ *Alþingisbækur Íslands. Acta comitiorum generalium Islandiæ* 1–17, Reykjavík 1912–1990.

Óskilamannalýsing² þessi er síðasti hluti texta sem hefur að geyma meira um mál viðkomandi sakamanns en venja er. Hér er um að ræða niðurlag bréfs sem gerir grein fyrir máli Jóns Hreggviðssonar. Hann er þegar þarna er komið sögu kominn úr augsyn yfirvaldanna og það er tilefni þess að lýst er eftir honum á Alþingi. Talsvert er af óskilamannalýsingum í Alþingisbókunum og standa þær að jafnaði einar út af fyrir sig eða með fleiri af sama tagi í skrifti sýslumannsins sem hefur með mál að gera.³

² Í Alþingisbókunum er „óskilamannalýsing“ oftast notað um umrædda texta en „mannlýsing“ og „lýsing“ koma einnig fyrir og stundum eru textar þessir tilgreindir með „auðkenni NN“ í registri eða fyrirsögn. Ég leitast við í greininni að halda aðgreindum hugtökunum „óskilamannalýsingu“, sem nær yfir texta í heild sinni, og „mannlýsingu“, sem ég nota yfir þann hluta textans sem lýsir hinum horfna.

³ Höfundur þessa skrifts gekk úr skugga um að þrjú fyrstu bindi Alþingisbókanna (tímabilið 1570–1605) hafa ekki að geyma neinar óskilamannalýsingar. Aðeins var flett gróflega í gegnum bindi IV–VII og kom í ljós að þar voru fáir slíkir textar. Efniviður rannsóknarinnar er í bindum VIII–XVII. Tekið skal fram að undir hverri færslu hér á eftir geta verið fleiri en ein óskilamannalýsing. Ártölin í svigum eftir blaðsíðutöluna gefa til kynna hvenær lýsingin var kunngerð: *Alþingisbækur Íslands* VIII, 35 (1684), 269 (1689); IX, 120–122 (1699), 151 (1700), 171–172 (1701), 211 (1702), 237 (1703), 267–268 (1704), 354 (1705), 446 (1707), 543–544 (1709); X, 63 (1712), 78 (1712), 188 (1714), 216–217 (1715), 262 (1716), 447–448 (1719), 539–540 (1720); XI, 39–40 (1721), 96 (1722), 152 (1723), 210–212 (1724), 214–215 (1724), 269–271 (1725), 336 (1726), 408–409 (1727), 486–487 (1728), 547 (1729), 605–606 (1730); XII, 31 (1731), 120–121 (1733), 183–184 (1734), 236–237 (1735), 301–302 (1736), 383–385 (1737), 431–434 (1738), 497–499 (1739); XIII, 171 (1743), 212–214 (1744), 279–280 (1745), 309–310 (1746), 362–363 (1747), 401–402 (1748), 441–442 (1749), 471 (1750); XIV, 32–33 (1751), 79–80 (1752), 312–313 (1758), 413–414 (1760), 483–484 (1762); 513 (1763); 540–541 (1764), 577–578 (1765); XV, 61 (1767), 270–271 (1771), 399–400 (1774), 569 (1778); XVI, 42 (1781), 93 (1782).

Mér þótti við fyrsta augnakast lýsingin eftir Jóni Hreggviðssyni og aðrir textar af sama tagi forvitnilegir af fleiri en einni ástæðu, en þó ekki síst vegna tvenns konar stíls þeirra og skýrra stílskila milli textahlutanna: Annars vegar er kjarni textans, mannlýsingin sjálf, langoftast án lærðra embættisbréfastíleinkenna og illa aðlagðra tökuorða, en þer hins vegar í mörgum tilfellum frekar svip af mannlýsingum fornrita í þjóðlegum stíl, beinna mannlýsinga eins og t. a. m. þessarar af Hallfreði Óttarssyni vandræðaskáldi:

Óláfr at Haukagili fóstraði Hallfreð, ok var hann vel haldinn þar. Hann [Hallfreður] var snimma mikill og sterkr, karlmannligr ok skolbrúnn nokkut ok heldr nefljótr, jarpr á hár, ok fór vel; skáld var hann gott og heldr niðskár og margbreytinn; ekki var hann vinsæll.⁴

(Hallfreðar saga, 2. kafli)

Ramminn um mannlýsingu óskilamannalýsinganna í Alþingisbókunum, inngangurinn og niðurlagið, hefur hins vegar ætíð að geyma mikið safn tökuorða (begenginn, fornemstu, forþént straff, betala) og ýmis lærð stíleinkenni: eignarfall persónufornafna, eignarfornafn og eignarfallseinkunn standa gjarna á undan höfuðorði nafnliðar (sinna áttþaga), „hvorra“ notað sem tilvísunarforfnafn, sagnarögn og sögn eða lýsingarháttur sagnar í einu orði (tilhlutast, burtstrokinni), tíð notkun lýsingarháttar og miðmyndar (umbiðjast), sögn í persónuhætti sett aftast í setningu á eftir aðalsögn (að hann til fanga tekinn væri).

---

⁴ *Hallfreðar saga*, Íslenzk fornrit 8, Einar Ól. Sveinsson gaf út, Rv. 1939.

Alþingisbókin 1782 hefur að geyma eftirfarandi óskilamannslýsingu. Þar kemur við sögu ein þeirra þriggja kvenna sem ég rakst á í því safni sem ég fór í gegnum (sjá nmgr. 3):

Lýsist hér með Helgu Ólafsdóttur, eftir begenginn sauðabjófnað á síðastliðnum vetri burtstrokinni frá Arnkelsgerði í Vallahrepp; hennar fornemstu auðkenni eru þessi:

Hún er í hærra lagi og vel gild, dökk á hár og brún, skarpleit og langleit í andliti, langt nef með lið á, mjótt enni, stóran munn, annars skinndökk, með þrælslegu augna tilliti, fljótmaelt, létt og rösk á fæti.

Umbiðjast kongel. Majests. valdsmenn í hvorra sýslum nefndur þjófur mætti hittast, að hún yrði sett í haft og flutt til Suður Múla sýslu, þá hún öngvan sýslumanns passa væntanl. hefur að framvísa.

Ketilstöðum d. 29. Junii 1782. J. Sveinsson.

(Alþingisbókin 1782, 93)

Í sjálfum mannlýsingunum er áhersla lögð á – eins og vænta mátti vegna hlutverks textans – að lýsa ytra útliti og auðgreinanlegum sérkennum. Nútíð er notuð og að því leyti greina þær sig frá mannlýsingum frásagnartexta þar sem þátíð er eðlilegust og algengust. Gjarnan er vikið fyrst að líkamsbyggingu en síðan andliti og höfði. Textinn einnennist af upptalningu persónueinkenna í nokkurra liða lotum, jafnan lengri en tvenndum og þrenndum sem oft má sjá í mannlýsingum fornritanna. Lýsingin á Jóni Hreggviðssyni er t. d. upptalning 13 atriða með samtengingunni „og“ einungis á einum stað, þ. e. a. s. á undan síðasta lið. Hliðskipaðar tvenndir og þrenndir persónueinkenna koma þó alltítt fyrir, t. d. „í hærra lagi og vel gild“, „skarpleit og langleit í andliti“, „létt og rösk á fæti“ í lýsingunni á Helgu Ólafsdóttur og

mörg dæmi eru um þetta í vandlega saman settri lýsingu hér á eftir á Jóni Árnasyni. Þar bólar meira að segja á að stuðlun í sumum þeirra („herðamikill og hálsboginn“, „hálfbjartur á hárs-lit og hrokkinhærður“). Lýsingin eftir Jóni er auðvitað gefinn út í því formi sem sést á öðrum slíkum textum, þ. e. a. s. einungis með línuskiptum þegar lína er full. Mannlýsingin er ein efnisgrein á milli inngangs og niðurlags sem mynda hvort um sig sína efnisgrein í útgáfunni, en til gamans brýt ég upp lausamálssnið mannlýsingarinnar og set línuskipti á eftir hverri lotu sem langtíðast halda saman skyldum eða samsvarandi at-riðum. Og útkoman er texti er hefur mörg einkenni óbundins ljóðs. Ég vil þó ekki hætta mér út í að greina textann nánar á þeim nótum heldur frekar leita samhengisins í mannlýsingum fornsagnanna – og hugsanlega einnig í fornu lagamáli þar sem stuðlasetningu er gjarna beitt í fárra orða/atkvæða lotum. Ég set dæmi úr Vígslóða við hliðina á mannlýsingunni til að undirbyggja þá hugmynd um samsvörum:

Maður í hærra lagi,
þrekinn og holdugur,
herðamikill og hálsboginn,
með stórar og þykkvar hendur,
fótastór,
kringluleitur, sléttleitur
og bleikleitur,
hafði nýrakað höfuð,
hálfbjartur á hárs-lit
og hrokkinhærður,
hvíteygður, með brattar nasir,
hefur ódjarflegt yfirbragð
og lágan róm,
vellesandi á prent,
sæmilega á skrif,

[...] En ef annar tveggi þeirra [NN
og NN] verður svo óður að hann
gengur á gerva sætt
og vegur á veittar tryggðir,
þa skal sá rekinn vera frá Guði
og frá allri Guðs kristni,
svo víða sem menn varga reka,
kristnir menn kirkjur sækja,
heiðnir menn hof blóta,
móðir mög fæðir,
mögur móður kallar,
eldar upp brenna,
Finnur skríður,
fura vex,
valur flýgur,

læsilega skrifandi,
 nokkuð hagr á tré,
 ágangs-maður til flestrar
 strit-vinnu á landi,
 en óvanur við sjó,
 kann flesta kvenna-vinnu,
 burða-maður í betra lagi,
 þjófgefinn í mesta máta,
 19 vetra að aldri.
 (Alþingisbókin 1748, 402)

vorlangan dag
 og standi byr undir
 báða vængi.
 (Vígslóði Grágásar)⁵

Ekki væri sanngjarnt að leyna því fullkomlega, að þótt orðskipan mannlýsinganna, orðaval og orðmyndun séu langoftast laus við lærd og erlend áhrif, finnast vissulega óskilamannalýsingar í Alþingisbókunum þar sem stíll embættismannabréfanna setur að nokkru mark sitt á mannlýsingu textans. Sums staðar má t. a. m. sjá tíðari notkun lýsingarháttar nútíðar en í mannlýsingum fornrita. Hér er eitt dæmi um að orð og orðskipan lýsingar sver sig í ætt við stíl rammans (veita skal athygli orðunum: brúkar, paruque, farfa – og orðskipan í klausunni: allsæmilega á kveðskap hagameltur):

Sýslumaðurinn Guðmundur Runólfsson lýsir Ara Hákonarsyni frá Reykjavík, burtstroknnum frá konu og börnum, beskulduðum fyrir þjófnað:

Hann er að vexti með minni mönnum, skarp- og grannleit-ur, sköllóttur í höfði, líklegast af ó-hreininda vosi í ungdómi,

⁵ *Grágás*, Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson og Mörður Árnason sáu um útgáfunna, Rv. 1992, 283. Dæmið og uppsetningu þess sækir ég í bók Heimis Pálssonar *Lykill að Íslendingasögum*, Rv. 1998, 30–31.

brúkar paruqve, koldökkur á hár og skegg, kinnbeinahár og bólu-grafinn, með ljósleitun farfa á andliti, brúkar nef-tóbak í meira lagi, lesandi, en lítt-skrifandi, allsæmilega á kveðskap hagamæltur.

Umbiðjast þénustusamlegast kongl. Maj. sýslumenn að láta taka nefndan Ara undir kongsins lás, þar hittast kann, og flytja til Gullbringu-sýslu.

(Alþingisbókin 1767, 61)

Tilheyrendur á Alþingi fá sjaldnast mjög nákvæma lýsingu á persónuleika hins eftirlýsta fram yfir það sem lýsingin á útliti hugsanlega getur gefið til kynna, enda þjóna upplýsingar um hinn innri mann síður markmiði textans. Í mörgum lýsingum er athyglinni þó beint að háttum sakamannsins og býsna oft tekið fram hversu laginn hann er til ýmissa verka, einnig hvaða lærdómi eða kunnáttu hann býr yfir. Þetta er t. d. gert allítarlega í lýsingunni hér framur af Jóni Árnasyni og með færri orðum þegar lýst er eftir Ara Hákonarsyni. Er augljóst að þetta þjónar tilgangi, af þessum einkennum má kenna manninn. Gerð er óvenjulega rækileg grein fyrir hátterni og kækjum í lýsingunni á Birni Guðmundssyni, „burtstroknun flangrara úr Vaðla sýslu og Svarfaðardal“ sumarið 1773. Þar segir eftir að útliti hefur verið lýst:

[— —] lendamikill, og ganga mjög til mjaðmirnar, þá gengur; ólesandi; brúkar mikið tóbak í munninn og talar þar um gjarnan; digurrómaður, í herra lagi talandi og stamar mjög við, einkum þá ógeðfellt til orða kemur, viprar þá vörum og breytir ýmislega röddinni; hnykkir höfðinu áfram og teygir hálsinn sem hann kyngi; segir þá gjarnan: tý já já; hváar gjarnan eftir því, sem við hann er talað, með aftur munninn og bætir við. Hvað sagðirðu?; snýr að þeim bakinu, er hann talar

við; potar oft úr tönnum sér og spýtir á hlið við sig; þakkar og kveður með þessum orðum tví- og þrí-teknum. Guð-laun fyrir, guð-laun fyrir góðgjörðirnar.

(Alþingisbókin 1774, 399–400).

Hér er nákvæmni textans óvenjumikil og um leið fjarlægist stíllinn orðafar og knappan stíl mannlýsinganna í fornritum.

Mannlýsingar Alþingisbókanna, eins og annað efni þeirra, vekja óneitanlega forvitni um þau mannlegu örlog sem þar glittir í og þær geta einnig varpað örskotsljósi á drætti í aldarfari. Lærdómsríkt er að huga að því hvaða ástæður eru fyrir því að lýst var eftir mönnum. Þær eru oftast að viðkomandi hefur sloppið úr haldi, á dóm eða refsingu yfir höfði sér eða er grunaður um afbrot stór og smá. Til dæmis er lýst árið 1719 eftir Gísla Ólafssyni úr Vaðlasýslu sem dæmdur hafði verið fyrir „illyrði við sinn sóknar-prest og kvöldmáltíðar sakramentið“.⁶ Einnig er vert að geta þess að verulegur hluti óskilamannanna kemst í Alþingisbækur vegna þess þeir hafa horfið á brott frá barnsmæðrum sínum og eiginkonum. Mikil alvara var á ferðum í þessum málum því þarna var ekki einungis um það að ræða að menn væru að hlaupa frá ábyrgð sinni gagnvart barni og móður heldur undan þungum refsingum fyrir barneignir utan hjónabands og hórdómsbrot. Yfirvöldin höfðu vísast frumkvæði að því í langflestum tilvikum að lýsa eftir mönnunum en konurnar hugsanlega einnig. Ekki er fullljóst hvort heldur er í tilviki Eiríks Péturssonar, „sem burtvikið hefur frá konu sinni Helgu Skeggjadóttur úr miðhluta Múlasýslu og ei til hennar komið eftir konunnar sögn í hálf tallefta ár, en hún á næstliðnu sumri

---

⁶ *Alþingisbækur Íslands X*, 447.

að barneign augljós orðin með ógiftum manni, Oddi Hermannssyni, nú dauðum.⁷

Ósjálfrátt varð mér að líta á óskilamannalýsingarnar í samhengi við þær bókmenntagreinir sem ég hef dæmt sjálfan mig til að lesa og skoða frekar en önnur rit: sögulegar skáldsögur, sagnabætti og annan þjóðlegan fróðleik. Fjölmörg dæmi eru um að höfundar heimildabátta og sögulegra skáldsagna hafi sótt söguefni í dómsmál fyrri alda.⁸ Það þekktasta er vafalaust Íslandsklukkan og aðalpersóna hennar, einn frægasti „delinkvent“ íslenskrar sögu og bókmennta, „hinn svartí þjófur“ Jón Hreggviðsson.⁹ Og hvernig er því nú farið – skyldi Laxness hafa nýtt sér lýsinguna á Jóni í *Alþingisbókinni* 1684? Að minnsta kosti í einu atriði er strax augljóst að svo er. Jón Hreggviðsson Íslandsklukkunnar er dökkur yfirlitum. Við sjáum hann koma með hans majestets bifalingsmanni að Þingvöllum í upphafi sögunnar, báðum er lýst og Jóni þannig: „hinn [þ. e. Jón] svartur tötramaður ljótur“.¹⁰ Í tíunda kafla segir frá því er Snæfríður Íslandssól leysir Jón úr fjötrum og sendir hann á fund Arnæusar – þar segir: „Stúlkan [...] horfði á svartan manninn, hve rótt hann svaf með bólgna úlnliði og fleiðraða ökla í járnum, og þetta mikla hár og skegg í einum lubba.“¹¹

⁷ *Alþingisbækur Íslands IX*, 543.

⁸ Mörg dæmi má nefna um þetta, t. d.: Björn Th. Björnsson: *Haustskip*, Rv. 1975 og Jón Óskar: *Konur fyrir rétti*, Rv. 1987. Ennfremur byggja margir þættir Jóns Helgasonar ritstjóra á dómsmálum: Jón Helgason: *Íslenzkt mannlif* 1–4, Rv. 1958–62; Jón Helgason: *Vér Íslands börn* 1–4, Rv. 1968.

⁹ Halldór Laxness: *Íslandsklukkan*, Rv. 1943–46. Jóhann Gunnar Ólafsson rekur mál Jóns Hreggviðssonar í þættinum „Óbótamál Jóns Hreggviðssonar á Rein. Aldarfarslýsing“, *Helgafell* 2 (1943), 284–296.

¹⁰ Halldór Laxness: *Íslandsklukkan*, 2. útgáfa, Rv. 1957, 7.

¹¹ Sama heimild, 80.

Hér er enn klifað á dökku yfirbragði en Jón Íslandsklukkunnar er að því er virðist meira hærður en Jón Alþingisbókarinnar. Þegar Jón eldist gránar hann fyrir hærum sem fleiri, þó ekki brýn hans. Hann kemur á fund Snæfríðar í Bræðratungu í sjötta kafla annars bindis og þar standa þessi orð: „Brýn hans voru enn svartar en úlfgrátt hár hans.“¹² Til viðbótar má vel gera sér í hugarlund að Laxness hafi haft orðin „snarlegur og harðlegur í fasi“ í huga er hann skapaði Jón sinn og lýsir viðbrögðum hans í sumum senum bókarinnar. Skýrast vitnisburðurinn um að Laxness hafði lýsinguna á Jóni Hreggviðssyni í Alþingisbókinni við höndina er þó sena í sjöunda kafla þar sem Jón er leiddur fyrir lögmann og fleiri embættismenn landsins: „Andspænis þessu stórmenni landsins stendur tötramaður í rifinni mussu, gyrður reipi úr hrosshári, berfættur og svartur á fótum, með sára úlnliði bóligna, en handsmár, koldökkur á hár og skegg og gráföfulur í andliti, móeygður, snarlegur í fasi og harðlegur.“¹³

Ef lítið er til þeirra dæma, sem tekin hafa verið hér fram, læðist að lesanda lýsingarinnar á Birni Guðmundssyni sá grunur að þar leynist á bak við sögur af ögn kynlegum kvisti, en þær eru nú gleymdar því ekki veit ég til að sagnir hafi varðveist um Björn þennan eða að hann hafi orðið seinni tíma rithöfundum efni í þátt eða sögu. Sama er að segja af Jóni Þorleifsson en það var árið 1734 að menn vildu hafa hendur í hári hans. Í þessu broti af lýsingunni á honum sjáum við hrossakaupakarlinn lifandi kominn:

[— —] gapalegur, lotinn og flaslegur í framgöngu, illsinnaður, nær sem við hafa vildi, strákfenginn í orðum, raupgjarn og

¹² Sama heimild, 205.

¹³ Sama heimild, 58; Eiríkur Jónsson bendir á þessa samsörun í bók sinni *Retur Íslandsklukkunnar*, Rv. 1981, 82.

lyginn, skipti hljóðum til blíðu, þá vellíkaði, en skrækraddaður, þá miður þótti, mesti kaup-svallari, sólgín í hesta-kaup og slyngur að finna aldur þeirra, kvaddi kaupnauta sína gjarnan so: Vertu sæll, vinur. [– – –]

(Alþingisbókin 1734, 184).

Óneitanlega gæti hér sem í mörgum fleiri tilvikum verið freistandi efniviður og kveikja frekari efnisöflunar fyrir höfunda sögulegs skáldskapar, sagnaþátta- og heimildaðátta.

Það er ein íþrótt frásagnarlistarinnar að lýsa manni og litrík mannlýsing getur verið kjarni sagna um ákveðna persónu. Mörg dæmi eru um þetta í þjóðlegum fróðleik en eitt helsta áhugaefni þeirra karla sem sinnu ritun slíks efnis var einmitt að draga upp mynd af fólki fyrri tíma. Sagnaþættirnir eru mannlýsingar öðru fremur og sagnirnar sem þeir hafa að geyma þjóna tíðum því hlutverki fyrst og fremst að undirbygga þá lýsingu sem dregin er upp af persónum. Sagnaþættirnir bera í ýmsu vott um áhrif frá fornum sagnaritum í þjóðlegum stíl, m. a. hvað varðar orðaforða, stíl og staðsetningu mannlýsinga í textanum.¹⁴ Það væri vissulega glannaleg kenning að telja mannlýsingarnar í Alþingisbókunum hinn hulda hlekk milli fornritanna og seinni tíma sagnarita og ævisagna – en má þó ekki ætla að þekkingin á gömlum textum hafi stuðlað að íhaldssemi í formi mannlýsinga í sagnaritum og munnlega fluttum sögnum á seinni öldum, að hefðin hafi haldið á móti máláhrifum embættismannastílsins þegar manni var lýst, m. a. á Alþingi Íslendinga? Ég vil alltjénd leyfa mér

¹⁴ Á Þingeyraþingi þann 18.–19. ágúst 2007 hélt ég fyrirlestur um þetta samband fornsagna og sagnaþátta en það bíður betri tíma að gera grein fyrir því í rituðu máli.

að vera svo djarfur að telja mannlýsingarnar, sem lesa má í Alþingisbókum 17. og 18. aldar, leif um lifandi hefð og tækni er varðveittist frá miðöldum.

EN POESIBOG FRA OMKRING 1725

MARITA AKHØJ NIELSEN

I 1684 skrev den danske poet Jens Steen Sehested et henrevet hyldestdigt til sin store samtidige digterkollega Dorothea Engelbretsdatter. Som det gælder de fleste værker fra den forarmede bohemes hånd, er originalen tabt og digtet bevaret i en række afskrifter. En af dem står at læse i et manuskript fra Fyns Stiftsbibliotek, m 86.1 Sa 57 Samling XLVII, som nu er indgået i Syddansk Universitetsbibliotek i Odense. Med sin brogede blanding af tekster giver den lille tykke oktav et ganske charmerende indblik i den litterære smag omkring år 1725, hvor det meste må være ført i pennen af en desværre unavngiven elsker af digtekunsten.

Efter sidetallet at dømme rangerer Tøger Reenberg højest på håndskriftets parnas. Hans digte fylder sammenlagt ca. 170 af de 400 beskrevne sider (s. 1–99, 194–97, 234–93 og 394–400). Allerforrest står hans poetik, “Ars poetica” (s. 1–45), og samme emne, digtekunsten selv, har “Poesiens Vanskeligheder” (s. 78–82) og “Forsamling paa *Parnasso*” (s. 235–43). Den sidste er, formentlig ved en lapsus, kommet til at fremstå som et værk af Kingo, der får tillagt et par vers som “Svar paa det Mode holdet paa *Parnasso* om danske *Poëter* til

A Bording af Tyge Reenberg” (s. 234), hvorefter hele den reenbergske recension over den hjemlige litteratur følger uden yderligere overskrift eller forfatterangivelse; heller ikke i det afsluttende alfabetiske forfatter- og anonymregister får Reenberg æren af digtet. Også andre sider af forfatterskabet er repræsenteret i håndskriftet. Det indeholder nogle religiøse digte, bl. a. gendigtningen af bodssalmerne, og nogle alment moraliserende vers som “En Faders Markeds-Gave til hans Dotter” og de tolv versificerede fabler fra oversættelsen af John Vanbrugh’s komedie *Æsopus*. Resten af de godt og vel 40 Reenbergtekster er lejlighedsdigte fra årene omkring 1700, gennemgående med en munter, ofte selvironisk tone, blottet for frivolitet – drikke- og boleviser falder afgjort uden for manuskriptets pæne selskab.

En prominent placering får også Jacob Worm. Et afsnit på næsten hundrede sider (s. 297–391) er viet ham. Her står poetiske og prosaiske tekster mellem hinanden, ligesom satirer, supplikker og afskedsdigte veksler; afsnittets sidste tekst er det bevægende farvel til hustruen. Ikke alle tekster er forfattet af Worm, den endelige dom over digteren er kommet med, ligesom Kingos Simeidigt.

Målt efter omfang er Jakob Knudsen Schandrup nummer tre på popularitetsskalaen. Hans bidrag (s. 100–43 og 204) er muntre lejlighedsdigte, foruden den antikatolske satire “Lacrymæ crocodilinæ” og en enkelt supplik.

Håndskriftets tre yndlinge er alle knyttet til Nørrejylland, og mange af deres lejlighedsdigte oplives af en vis lokalkolorit. Det samme gælder de to norske forfattere, der præger håndskriftet, Petter Dass og Dorothea Engelbretsdatter. Dass-afsnittet (s. 144–74) indledes med digterens vurdering af Bording, men domineres i øvrigt af lejlighedsvers, gerne udvekslet med andre skribenter, bl. a. Oluf Han-

sen Nysted, hvis digt til Dass også bringes. Et lille afsnit er samlet om Griffenfeldts Munkholmendigt, og som afslutning bringes Peder Krogs ligvers over Dass. Af Dorothea Engelbretsdatter har håndskriftet (s. 174–94) udelukkende lejlighedsdigte, et par rettet til de kongelige, resten fortrinsvis til digtere som Sehested og Laurids Thura.

I håndskriftets lilleverden indtager Kingo en beskeden sidsteplads blandt den håndfuld poeter, der nyder den ære at have deres eget afsnit. Kun seks-syv sider er ofret på digterkongen, som repræsenteres af kortere lejlighedsdigte til majestæten eller hans nærmeste omgivelser. Placeret i afsnit med andre hovedforfattere, nemlig Dorothea Engelbretsdatter og Jacob Worm, står yderligere to Kingodigte, og den velturnerede petitesse om Ole Borchs blæresten ser ud til at være indskrevet et tilfældigt sted, hvor der var plads (s. 143, mellem Schandrup og Dass).

Uden for forfatterafsnittene står stort set kun lejlighedsvers, anonyme eller henført til en af tidens talrige småpoeter, der hver kun har et eller et par digte med. Håndskriftet har en klar præference for versdueller, også i disse blandede afsnit.

Selv om manuskriptet indeholder en del stof af tekstkritisk interesse for Worms og Kingos forfatterskaber, er det ikke udnyttet i de videnskabelige udgaver.¹ Bedre kendt har manuskriptet været i Nor-

---

¹ *Jacob Worms skrifter* I–III, v. Erik Sønderholm, 1968–71, og Thomas Kingo: *Samlede Skrifter* I–VII, 1939–74, v. Hans Brix, Paul Diderichsen, F. J. Billeskov Jansen, Kaj Bom, Erik Reitzel-Nielsen, Erik Sønderholm, Lone Fatum, Albert Fabritius og Nils Schjørring.

ge. I den tekstkritiske udgave af Petter Dass² omtales det som “hs. i Odense Stiftsbibliotek m 86. Sa 57” (II, s. 271), og det udnyttes ifølge udgavens tekstoplysninger til fire tekster (se II, s. 304, 307, 316 og 317), mens det forbigås i forbindelse med fem andre – uretmæssigt, forekommer det.³ Gennemført er til gengæld Kristen Valkners inddragelse af Odensehåndskriftet i Dorothea Engelbretsdatter-udgaven,⁴ hvis hovedtekst i flere tilfælde er hentet fra “Odense stiftsbibliotek (samling XLVII, M. 86.1 Sa 57)”, som manuskriptet benævnes (s. 532). Ingen af de norske udgaver indeholder håndskriftbeskrivelser.

Helt har danskerne dog ikke glemt poesibogen i Odense. I 1823 indgik et lille udvalg af dens tekster i K. L. Rahbeks månedsskrift *Læsning i blandede Æmner* (s. 521–31). Her kunne læseverdenen bl. a. møde håndskriftets eneste Sehestedtekst, hyldestdigtet til Dorothea Engelbretsdatter, efterfulgt af hendes svar på artighederne. De to tekster blev genoptrykt i den hidtil mest omfattende levnedsskildring af Sehested, en artikel af Aage Fasmer Blomberg (s. 41f).⁵ Begge steder præsenteres håndskriftet som “et Visemanuscript paa Stiftsbibl. i Odense” (Rahbek s. 521, jf. Blomberg s. 41). Det er en tem-

² Petter Dass: *Nordlands Trompet. Viser og Rim. Evangeliesangene*, v. Didrik Arup Seip, Oslo 1997 (1. udg. 1927–60).

³ “Confect efter Maaltid”, “Til Amptmand Lindenow”, “En Begiæring til Mad. Dorothe Engelbrets-Daatter”, “Tacksigelse for Bogen” og “Giensvar paa Ole Njysteds Skrifvelse”, i håndskriftet s. 152f, 154f, 162, 163f og 166–70, jf. udgavens tekst-kritiske oplysninger om digtene II, s. 277, 298f, 291f, 294 og 279.

⁴ Dorothe Engelbretsdatter: *Samlede Skrifter*, v. Kristen Valkner, Oslo 1999 (1. udg. 1955–56).

⁵ “Jens Steen Sehested. Digteren – officeren – godsejeren”, i: *Fynske Aarbøger*, Odense 1950, s. 1–79.

melig misvisende karakteristik – det er ikke mange viser eller overhovedet strofiske digte, håndskriftet kan opvise. Mere rammende er stiftsbibliotekets egen titel på håndskriftet, “Samling af gamle danske Lejlighedsvers” (indersiden af forpermen).⁶ Ganske vist falder en del af indholdet uden for genren lejlighedsdigtning, og for en strikt (men også anakronistisk) betragtning er der meget ikke-dansk, nemlig norsk stof. Ikke desto mindre er hovedsagen klar: Håndskriftets fokus er fornøjelige og dydige lejlighedsvers, gerne som led i poeternes udveksling af åndrigheder. Karakteristisk for denne hovedinteresse er Sehesteddigtet (s. 181), der her skal bringes som hyldest til en moderne viderefører af barokkens smukke tradition for lærde kvinder:

Sindets fornøjelige Tancker til den Edle, Kunstoplyste og dydfuldkomme *Matrone* Dorethea Engelbrets daatter. Min høytærede Byderinde.

Sonnet.

Ieg er som fra mig self i dybe tanchers dvale,
 Mit hiert' og Mund er rørt; ieg er som iche mig,
 O! dydfuldkomme Siæl ieg ærer ælsker dig,
 Og ønsker inderlig en gang med dig at tale,
 Siig Self Kun hvor, og naar? du har mig at befalle,
 Ieg stoler paa din Gunst, min pligt skal ytre sig,
 Din Kunst-opliuste Aand gjør dig udødelig.
 Men for din Røgtes Soel mit Skygge-Verch maa dale
 Ieg er, som fra mig self, du danske *Svada!* Du!
 Betvinger med din Konst mit hierte sind og hu.
 O! Krone for din slegt, O! Speil for alle Qvinder,

---

⁶ Samme titel i O. Johnsen: *Katalog over Fyens Stiftsbibliothek*, Odense 1902, sp. 377.

Ieg ærer, ælsker dig, din dyd den ædle Kunst
Og store Viidenskab, er det, som mig forbinder,
for lad min dristighed og slut mig i din Gunst.
Havn: d. 11. Novemb: 1684. I: Sehsted.

GYÐINGURINN GANGANDI

MARIANE OVERGAARD

Den jødiske skomager, Ahasverus, der forbød Kristus at hvile sig op ad hans hus, da han passerede det på Smertens vej, slæbende sit tunge kors, fik som bekendt den ubærlige straf at skulle vandre evigt på denne jord, vel at mærke uden at kunne finde hvile nogetsteds.

Ophavet til historien, som ikke er bibelsk og ej heller findes i nogen apokryfe skrifter, fortaber sig i det dunkle, men fortællingen om den vandrede jøde har været kendt i hele den kristne verden og var i middelalderen og århundrederne derefter overordentlig populær. Ahasverus skal have været set i næsten alle Europas lande, endog på Island, men det er nok ikke sandt, når man tænker på landets geografiske beliggenhed og den ham særegne rejseform.

Det er derimod utvivlsomt, at historien om ham nåede til Island. Den kom fra Danmark, hvor den blev udgivet adskillige gange i 17. og 18. årh. Mindst to af de danske udgaver kom til Island, og som det så ofte før er gået med udenlandsk litteratur på Island, blev legenden oversat flere gange, omredigeret, forkortet, forsynet med interpolationer, og gendigtet i *kvæði*; kort sagt: den blev islandsk folkeeje.

Historien om *Gyðingurinn gangandi* findes i en lang række islandske håndskrifter fra det 17. til det 19. årh. Et af de ældste er AM 208 8vo I,¹ der består af fire blade fra 1600-tallets slutning, og herpå er skrevet: “Einn sonn historia af einum gidinge sem fæddur var og borinn i Jerusalem, Assverus ad nafne, huor personulega hefur nær staddur verid þa Christur var pindur og fyrer Guds almætte lifer enn i dag. prentad ä Helsingia Eire af Petri Huann anno 167” (*sic*; yngre håndskrifter, beslægtede med AM 208 8vo har årstallet 1607).

Danske Folkebøger I,² indeholder på s. 181–91 et genoptryk af den ældste danske udgave af “Jerusalems skomager” fra København 1631. En bibliografi ved R. Paulli over samtlige danske udgaver på s. 264 ff. afslører, at 1631-udgaven ikke er den ældste, men den ældste, bevarede udgave. I Resens bibliotek stod et ældre eksemplar af udgaven fra 1607, men biblioteket brændte som bekendt i 1728 sammen med Universitetsbiblioteket. I et bogkatalog over “P. J. Resenii Bibliotheca” fra ca. 1685 anføres udgavens titel: “Beskrivelse om Jerusalems Skomager oc en Jøde som var fød i Jerusalem ved Nafn Ahasvero, som Personligen skal hafve været tilstede da Christus blef korszfest/ oc skal løbe til Dommedag her i Verden/ Helsingør (*sic*) 1607.” Paulli tilføjer: “Den maa sikkert være trykt af Bogtrykkeren Peder Huæn, som netop paa den Tid fra sit Bogtrykkeri i Helsingør udsendte Flyveblade og Folkebøger. Paullis antagelse bekræftes altså af den islandske overlevering.

---

¹ AM 208 8vo består af fire “forskellige uensartede, tilfældig sammenbragte bestanddele”, Kål. Kat. AM II, s. 449.

² Danske Folkebøger fra 16. og 17. årh., udgivne af J.P. Jacobsen og R. Paulli. København 1915 ff.

Det er tilsyneladende ganske klart: Der mangler en førsteudgave i den danske tradition af historien om Jerusalems skomager. Den er formodentlig forsvundet ved slid eller brand, og mange adelige private bogsamlere har givetvis ikke agtet den folkelige udgave så højt, at den har fået en plads i deres bibliotek. Den manglende udgave er bevaret i islandsk overlevering, og et studium af den islandske oversættelse kan give et klart fingerpeg om, hvorvidt denne udgave har afvejet fra den danske udgave af 1631, som de følgende udgaver ikke afviger nævneværdigt fra. Men som sædvanligt er forholdet mellem de forskellige udgaver og oversættelser mere kompliceret end som så.

Der findes en dansk, omend ikke dansk-sproget, udgave af Jerusalems skomager, der er 5 år ældre end udgaven fra Helsingør 1607. I Slesvig udkom "Kurze Beschreibung vnd Erzehlung von einem Juden/ mit Namen Ahasverus. Welcher bey der Creutzigung Christi Persöhnlich gewesen/ auch das Crucifige vber Christum hab helfen schreyen/ vnd vmb Barnabam bitten/ hab auch nach der Creutzigung Christi/ nimmer gen Jerusalem können komen/ auch sein Weib vnd Kinder nimmer gesehen: vnd seythero im Leben geblieben/ vnd vor etlich Jaren/ gen Hamburg kommen/ auch Anno 1599 im December zu Dantzig ankommen." Nederst på siden anføres: "Erstlich Gedrückt zu Bautzen/ zum Andern zu Schleszwig/ bey Niclaus Wegener. Anno 1502." Årstallet må naturligvis være en fejl for 1602, jfr. årstallet 1599 ovenfor. Andre værker, som Nic. Wegener har trykt, er alle udgivet efter 1580.³ Endelig omtales i fortællingen en dr. Paulus von Eitzen, der selv skal have set Ahasverus i

---

³ Se Lauritz Nielsen : Dansk Bibliografi 1551–1600, Kbh. 1931–33, s. 647 ff.

Hamborg og talt med ham; P. von Eitzen, der er en historisk person, døde 1598.

Denne Slesvig-udgave af 1602 menes at være en af de ældste udgaver af Ahasverus-legenden i Europa.⁴ Det er ikke denne, men en på flere punkter afvigende version, der blev oversat til dansk og udgivet i 1607, og som derefter har dannet basis for den danske folkebogstradition.

Slesvig-udgaven 1602 kom til Island, sandsynligvis kort efter udgivelsen, og her blev legenden oversat, måske endog før den blev udgivet i Danmark. Atter og atter forbavses man over den litterære vågenhed og appetit på Island. Danske og tyske nyheder inden for den folkelige litteratur var ofte oversat og i omløb på Island få år efter udgivelsen.

Oversættelsen af Slesvig-udgaven 1602 blev naturligvis ikke trykt på Island, men udbredtes i afskrifter. Det ældste håndskrift, der indeholder denne oversættelse af legenden, er håndskriftet AM 124 8vo, skrevet af præsten til Garðar på Akranes, Grímur Bergsveinsson, i årene 1635–69.⁵ Séra Grímur oplyser i sit håndskrift ganske vist intet om udgaven af 1602, eller hvem der har oversat den, men yngre håndskrifter, der indeholder den samme oversættelse som AM 124 8vo, meddeler, at historien blev oversat på Helgafell 1604 “efter det som blev trykt i Slesvig 1603;” begge årstal divergerer dog i håndskrifterne.

Hvis man sammenligner legenden i AM 124 8vo med Slesvig-udgaven, kan man ikke være i tvivl om, at den er forlægget for oversæt-

---

⁴ Se Erik Dal: Ahasverus in Dänemark, Festschrift für Erich Seemann, Jahrbuch für Volksliedforschung 9, 1964, s. 155.

⁵ Se M. Overgaard, *Opuscula VII*, Bibl. Arnam., s. 268 ff.

telsen, men det er ikke séra Grímur, der har oversat den. Oversættelsen er ældre.

Oversætteren kunne tænkes at være Ólafur Einarsson, der var præst til Helgafell i årene 1592–1618. Man har ganske vist ingen oplysninger om litterær virksomhed fra hans side, men det vides, at han i 1596 studerede i Rostock og derfor utvivlsomt har kunnet tysk.⁶

Desværre er forholdet mellem udgaver og oversættelser ikke så enkelt, at vi kan betragte legenden i AM 124 8vo som repræsentant for Slesvig-udgaven og legenden i AM 208 8vo som repræsentant for den tabte Helsingør-udgave. Legendens i AM 208 8vo er nemlig en blanding af begge oversættelser. Den første tredjedel af legenden svarer ganske nøje til legenden i den danske 1631-udgave,⁷ og det er derfor rimeligt at antage, at de to danske udgaver 1607 og 1631 ikke har afvejet væsentligt fra hianden.

Men efter den første tredjedel af teksten, stemmer legenden i AM 208 8vo overens med AM 124 8vo i såvel indhold som ordlyd. Forklaringen må være, at oversætteren af Helsingør-udgaven 1607 er kommet i besiddelse af et håndskrift med Helgafells-oversættelsen og derefter har fundet det overflødigt at fortsætte sin egen.

Den første tredjedel af legenden i AM 208 8vo er altså efter al sandsynlighed oversat fra Helsingør-udgaven 1607; denne del stammer afgjort ikke fra Helgafellsoversættelsen, som den adskiller sig fra sprogligt og indholdsmæssigt.

En enkelt læsemåde i den sidste del af legenden i AM 208 8vo, som er beslægtet med AM 124 8vo afslører i øvrigt, at det ikke kan være Grímur Bergsveinsson selv, der har oversat Slesvig-udgaven,

---

⁶ Íslenzkar æviskrár IV, s. 36 f.

⁷ Danske folkebøger I, s. 182–84 (til afsnittet midtfor).

men at han har benyttet sig af en allerede foreliggende oversættelse: I Slesvig-udgaven omtales en legat ved navn Christoph Ehringer. I AM 124 8vo mangler hans efternavn, men i AM 208 8vo gengives det som "Thieringur." Det vil sige, at de sidste to tredjedele af legenden i AM 208 8vo ikke være en afskrift eller bearbejdelse af AM 124 8vo, men de to tekster fra 1600-tallet må uafhængigt af hinanden gå tilbage til et fælles forlæg, som kan være Helgafellsoversættelsen. Herpå tyder også de unge, med 124 beslægtede tekster, der indeholder henvisninger til Slesvig-udgaven og til Helgafell.

Den islandske overlevering af legenden om den evige jøde kan altså ikke fremvise en fuldstændig oversættelse af den tabte danske førsteudgave, men oversætter dog så meget, at den kan give os en klar formodning om 1607-udgavens indhold.

Legenden om *Gyðingurinn gangandi* er overleveret i særdeles mange håndskrifter på Island, og den mulighed foreligger naturligvis, at oversættelsen af 1607-udgaven er bevaret i sin helhed i nogle af de yngre håndskrifter, der befinder sig i Landsbókasafn. Den undersøgelse må vente til bedre tider. Enkelte undersøgte håndskrifter synes dog at være af samme sammensatte redaktion som AM 208 8vo.

Et kort kig på de danske udgaver og den islandske overlevering, som jeg foretog i Reykjavík for mange år siden, viste, at legenden muligvis findes i flere islandske oversættelser efter senere udgaver end de to ældste, som er omtalt her, og at den også findes i yngre stærkt forkortede og omarbejdede versioner; en sådan er trykt i Jón Árnasons *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri II*, 1954, s. 50–52, en version, som ser ud til at gå tilbage til Helgafells-oversættelsen.

Som før nævnt findes legenden også i *kvæði*-form. Håndskriftet JS 397 8vo indeholder "Eitt kvæðe af Gangande Gidinge ad nafne Ahasverus." Det fortæller i 12 8-linjede strofer den velkendte historie om den hårdt prøvede mand. Digtet er en oversættelse fra en dansk vise, hvis ældste tryk er et flyveblad fra midten af 1700-tallet.⁸ Digtet begynder således:

See herhid! o Christen Øye,   Christed auga, horf þu hingad,
Bøy dit Øre og hør til,   hneig þitt eyrad lika til,

Kan synges til melodien: "Nu velan! vær frisk tilmode!"

Også dette digt er overleveret i adskillige håndskrifter.

Der findes desuden et lidt ældre dansk Ahasverus-digt, overleveret i Niels Christensens Visebog fra ca. 1729, og herfra gengivet af Erik Dal.⁹

O kristen sjæl og hjerte,
betragt den salighed,
som Jesus ved sin smerte
os alle har bered.

Dette digt har jeg ikke fundet en oversættelse af i den islandske overlevering, men hvem vover at tvivle på, at den er der.

---

⁸ Digtet er aftrykt af Erik Dal i afhandlingen *Ahasverus in Dänemark*, op. cit., s. 149.

⁹ Erik Dal, *ibid.*, s. 146 ff.

Sjortals tillykke med de 600 år

Britta går så stille
rundt.
Bruger ikke tit sin
mund.
Slider som en lille hest.
Så har hun det allerbedst

Kærlig hilsen
Ellin & Suzanne

HVOR GAMLE ER DE VESTFYNSKE DIFTONGER?

INGE LISE PEDERSEN

De vestfynske diftonger anses for lige så gamle som de østfynske. Det kniber imidlertid med bevisførelsen. Mens der er en del middelalderlige eksempler på skrivemåder som *ie*, *iæ*, *uo* og *wo* i ord med gammelt langt *e* og *o*, som dårligt lader sig tolke som andet end åbnende diftonger, så er der kun nogle tvetydige eksempler på evt. diftongering af langt *a* og nærmest ingen for langt *ø*'s vedkommende, og *ei*- og *ey*-skriveformerne ser ud til at være bundet til visse konsonanter.

Langt *a* skrives normalt i 1400-tallet *a*, *aa* eller *o*, *oo*, men undertiden også *ao* og *oa*. De sidste to former optræder side om side i senmiddelalderlige håndskrifter, og Brøndum-Nielsen tolker dem som forskellige forsøg på at skabe et tegn for *å*, snarere end som udtryk for diftongering (Brøndum-Nielsen 1950:367, Hansen 1962:111).

Der er ingen eksempler på langt *ø* > *øi*, *oi* i Skautrups sproghistorie, Brøndum-Nielsen siger forsigtigt at overgangen til vestfynsk og sandsynligvis foreligger i *møyde* 'mødde' præet. af *møde*, og Aage Hansen nævner *møy* 'smal, tynd' (vn. *mjór*), men fra et jyskpræget håndskrift.

Skriveformer som *ei* og *æi* oln. er mere talrige. Kronvidnet til den særlige vestfynske diftongering er et vers anbragt af Claudius Clavus som navne på fjorde og forbjerger på et kort over Grønland. Verset lyder således (Kristensen 1904:211):

Ther boer eeynh manh secundum eyn Gronelandz aa,
 ooc Spieldehbedh mundhe hanyd heyde;
 meer hawr han aff nidefildh,
 een hanh ha[w]er flesk hi[n]th feyde.
 Nordhum driuer sandhin naa new new.

Marius Kristensen skriver forsigtigt: “Men aller mærkeligst er måske de vestfynske former *eynh*, *heyde*, *freyde*, så meget mere som Claus Svarts fødeby Sallinge ligger lige ved skellet mellem østfynsk og vestfynsk” (Kristensen 1904:211, note 1).

Sallinge ligger faktisk ikke ved skellet, men et pænt stykke inde i det østfynske, og dertil kommer at to af de tre former er problematiske som dokumentation for vestfynsk diftongering. *Eynh* er den ubestemte artikel i hankøn, men den har nasaleret i på Vestfyn, ikke *æj*, og det er næppe noget nyt, for der skrives *ind prest*, *ind legman* og *ind psalteræ* i gildesskråen for Odense Marie Psalters Broderskab 1496 (det samme gælder hunkønsformen *eyn* som svarer til kort *æ* i senere vestfynsk). Verbet *hedde* har normalt langt *e* på Vestfyn (men er optegnet med *ej* og *æj* visse steder på Østfyn se ØMO 7:102). Kun formen *freyde* kan med nogen ret siges at svare til senere vestfynsk dialekt, som dog er uden *d*. Men hvorfor skulle Clavus bruge disse ellers ikke brugte fionismer i sit dansk? Et forhold der får Kaj Bom til foreslå at verset er norsk (Bom 1973:M61). Dette spørgsmål er ikke mit anliggende, men det forstærker behovet for at finde andre kilder.

Da stednavne er blandt de allermest lokaliserbare former, har jeg gennemgået Odense amts Bebyggelsesnavne, med følgende resultat:

Breiidh (1525, s. 85, Vissenbjerg sogn, bred, adj.)

Keyellstrop (1525, s. 88, Vissenbjerg sogn, mandsnavn Kætil)

Cayerbye (1319, s. 101, Fraugde sogn, kær sb.)

Eigensse (1664, ældre Iensse, s. 145, Stubberup sogn, trænavnet eg)

Eilby, Eylby (1467, 1548, s. 191, Ejlby sogn, måske el sb., 'rende, skure')

Hieboor (1567, 1610, s. 206, Veflinge sogn, hede sb.)

Som det vil ses, har et af de vestfynske navne 'østfynsk' diftong (Hieboer), to af de 'vestfynske' former er fra Østfyn (Cayerby, Eigensse), og oprindelsen til Ejlby er usikker. De to tilbageblevne vestfynske navne skrives med ei, ey, i begge tilfælde foran (oprindeligt) d eller t.

Blandt de kilder Skautrup anfører som fynske, har jeg kun fundet "vestfynske" diftonger i ord som *begeyngelse* 'begængelse' (Odense 1493), og i suffikset -hed (*sandheit, ræticheit, skelligheit, whouesheit* (dvs. uhøviskhed)) i en gildesskrå fra Svendborg på Sydfyn fra 1444, dvs. ingen af dem er fra Vestfyn, de fleste er i suffikset -hed og *gænge* har nasaleret i på Vestfyn. Brøndum-Nielsen forklarer former som *grimheit, kierligheid, saligheyt* og *sandheith* som tyskpåvirkede, om end han holder muligheden åben for at det skulle være en hjemlig udvikling, fx "den ejendommelige vestfynske og nordskaanske Nyudvikling af Diftong e > æj o. l." (Brøndum-Nielsen 1950:332). Aage Hansen peger på at ei-skriveformer (fra mange forskellige steder) som *ein* og *eil* kan være et udtryk for palatalisering af konsonanten, mens *eis* og *eist* er et jysk træk (Hansen 1962:223).

Foran d skrives der ofte *ei* og *ey* i 1400- og 1500-tallet, tilsyneladende af både jyder, sjællændere og skåninger – og formentlig også fynboer, men det giver Aage Hansen ingen forklaring på. Poul Helgesen (fra Halland, virksom i beg. af 1500-tallet i København især) kan skrive *breiff* 'brev' og *seitt* 'set', men også *bluissel* 'blusel' og *hoiss* 'hos', hvad der gør en noget mistænksom over for at tolke alt for mange af disse skrivemåder som udtryk for diftongeringer. Brøndum-Nielsen var da også allerede i 1914 inde på, at i og y i de fleste tilfælde snarest angiver vokallængde. Mønstret herfor kan i givet fald i en vis udstrækning findes i nedertyske skrivertraditioner, men når tilsvarende skrivemåder træffes hos en vestfynbo, som fx *heyse* 'hæse', dvs. puste, så tolker han dem straks som udtryk for vestfynsk diftongering (1950:368)!

Nøgternt set må vi konkludere at filologien ikke har kunnet fortælle os, hvor gammel den vestfynske diftongering er. Der er ikke registreret middelalderlige skriveformer som med sikkerhed kan bestemmes som vestfynske, hverken med lukkede eller åbnende diftong. Derimod er der mange *ei*- og *ey*-skriveformer, men de har ikke nødvendigvis noget med Fyn at gøre, og de angiver ikke nødvendigvis diftongering. De findes fortrinsvis foran d og t, samt i mere begrænset omfang foran l, n(d) og ng. Nogle af disse er formentlig importerede nedertyske skrivemåder, andre kan udsige noget om konsonantens kvalitet (men gør det næppe altid, jf. Pedersen 1982).

Er der så nogen muligheder for at komme videre? Jeg har været dumdrigtig nok til at foreslå at både de sønderjyske og de vestfynske diftonger stammer fra slutningen af 1600-tallet og at ændringen har med koineisering at gøre i forbindelse med de dramatiske befolkningsforskydninger efter svenskekrigene (Pedersen 2006). Måske holder dateringen ikke, men i betragtning af hvor spinkelt kilde-

grundlag sproghistorien i visse tilfælde bygger på, vil en inddragelse af sociolingvistiske indsigter i sammenhængen mellem samfund og sprogudvikling kunne give sproghistorien et bredere og dermed sikrere grundlag.

Litteratur

- Bom, Kaj 1973 Danmarks norske Folkeviser. Rapport. *Danske Studier*: M44–74.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1950 *Gammeldansk Grammatik* I. København: J. H. Schultz.
- Hansen, Aage 1961 *Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden*. Bd. I Vokalismen. København: Gyldendal.
- Kristensen, Marius 1904 Note til Axel Olrik: Kultur og Folkeminder. *Danske Studier*: 210–216.
- Pedersen, Inge Lise 1982 Fynske j-forbindelser. Palatalisering eller j-indskud? *Danske Folkemål* 24: 123–145.
- Pedersen, Inge Lise 2006 Er det svenskerne der har bragt uorden i diftongeringen i Sønderjylland og på Vestfyn? I Björn Melander et al. (red.) *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*. Uppsala: Institutionen för Nordiska Språk vid Uppsala Universitet: 27–36.
- Skautrup, Peter 1944–1970 *Det danske Sprogs Historie*, 1–5. København: Gyldendal.
- Sørensen, John Kousgaard 1969 *Odense Amts Bebyggelsesnavne*. Danmarks Stednavne 14. København: Akademisk Forlag.
- ØMO = *Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer* 1ff, 1992ff. udg. af Institut for Dansk Dialektforskning. København: C. A. Reitzel.

‘ARNAMAGNÆANSKE HAANDSKRIFTER I FOTOLITOGRAFISKE AFTRYK’

RAGNHEIÐUR MÓSESDÓTTIR

Det er Kommissionen en stor Tilfredsstillelse, at den nu her ved ad denne Vej, som Fotografiens Sikkerhed og Litografiens Varighed frembyder, for tredje Gang udgiver og med det samme – forsaavidt for al Fremtid – bevarer noget af den Arnamagnæanske Haandskriftsamling ... Kjøbenhavn, 17. August 1877.

(indledning til Codex Runicus 1877, s. x)

I årene 1869 og 1877 udkom der på Den Arnamagnæanske Kommissionens vegne tre fotolitografiske udgaver af håndskrifter i den Arnamagnæanske samling. Den første var af AM 24 4to, ‘Valdemars sællandske Lovs første Femtedel’, den anden af AM 674 A 4to, ‘Brudstykke af Elucidarius paa Islandsk’, som begge to udkom i 1869. I 1877 kom der så den sidste af disse udgaver, AM 28 8vo, ‘Codex Runicus’.

På Kommissionens vegne var P. G. Thorsen ansvarlig for udgaverne. Han var som bekendt bibliotekar ved Det Kongelige Bibliotek og medlem af Den Arnamagnæanske Kommission fra året 1864 til sin død i 1883, fra 1878 Kommissionens formand.

Ifølge Dansk Biografisk Leksikon var det på Ribe Katedralskole at Thorsen stiftede bekendtskab med islandsk. Han var også “tidligt paa en egen andagtsfuld Maade ... optaget af Minderne fra Landets fortid”. Og videre står der: “T’s navn som Videnskabsmand er særlig knyttet til 2 Arter Minder fra vor Fortid, Provinslovene og Runestene.”¹

Inden han blev medlem af Kommissionen havde Thorsen allerede udgivet Valdemars jyske lov, samt Eriks sjællandske lov og skånske lov, og fra 1864 var han i gang med at forklare de danske runemindesmærker, en udgave i to bind.² I denne sammenhæng har han lært den fotolitografiske metode at kende. Denne trykmetode har rødder i litografien, stentrykket, en metode udviklet i Tyskland i 1700-tallet, men den fotolitografiske metode, som var en videreudvikling, “... ændrede meget på teknikken, når billedet skulle overføres til stenen. Man kunne her kopiere et negativ på kromgelatinepapir, indfarve det og fremkalde det i vand, for derefter at overføre billedet på stenen.”³

Da Thorsen blev medlem af Kommissionen viste han straks interesse for at bruge metoden for at gøre nogle af håndskrifterne i den Arnamagnæanske samling tilgængelige i faksimileudgaver. I Den Arnamagnæanske Kommissions protokol kan man læse, at til Kommissionens møde lørdagen den 11. april 1868 blev der fremlagt et brev fra professor Thorsen hvor han havde foreslået:

---

¹ Dansk Biografisk Lexikon. Udg. af C. F. Bricka. XVII. Bind: Svend Tveskjægtøxen. Kbh. 1903, s. 286.

² De danske Runemindesmærker forklarede af P. G. Thorsen. Første Afdeling: Runemindesmærkerne i Slesvig. Kbh. 1864. Anden Afdeling: Jyllands Runemindesmærker, tilligemed Meddelelser om alle Øernes. Kbh. 1879.

³ Nordisk Leksikon for Bogvæsen I: Aabne Hylder-Kålund. Kbh. 1951, s. 46.

at Commissionen indtil videre ogsaa optager som Virksomhedsgjenstand Udgivelse af Membraner ved Hjælp af den photo-lithographiske Kunst, og foreslaaer at begynde med AMagn. nr. 45 Fol. (Codex Frisianus) og AMagn. nr. 24 i 4to (Valdemars sællandske Lov). Fra Budtz-Müller & Co. forelaa et omtrentligt Overslag over Bekostningen, som, uden Beregning for Papir, andrager:

for Valdemars sællandske Lov, lille 4to, 16 sider:

For 100 Exx. omtrent 45 a 50 Rd.

– 300 – – 65 a 70 –

for Heimskringla 100 Exx. omtrent 1500 Rd.

300 – – 2100 –

Det blev enstemmig antaget, at gaa ind paa Prof. Thorsens Forslag, og anvende derpaa omtrent 200 Rd. for Aaret, idet man vilde vælge, til at begynde med, den omtalte Membran af Valdemars Lov, samt noget Islandsk Stykke ved Siden af. Da det ansaaes for en Selvfølge, at Lithographen maatte benytte Originalerne hjemme hos sig, maatte det paaligge Stipendiareren at bringe Originalerne derhen og tilbage dagligen under Benyttelsen.⁴

Kommissionen valgte at satse 200 rigsdaler på dette eventyr og få AM 24 4to udgivet på denne nye måde. Det omtalte "islandsk stykke" der skulle udgives ved siden af, er den eneste henvisning til den anden fotolitografiske udgivelse der også kom i 1869, navnlig "E-lucidarius paa Islandsk". Den omtales ellers ikke nærmere, hverken i Kommissionens protokol eller i regnskaberne. En fotolitografisk udgave af Codex Frisianus kom ikke mere på tale. Man må antage at

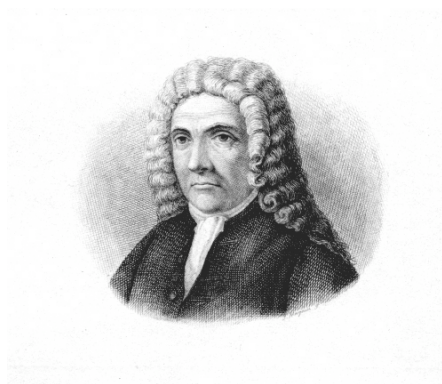
---

⁴ Den Arnamagnæanske Kommissions Forhandlingsprotokol 1772–1942. Herefter: AMKA nr. 5.

prisen for det arbejde har fået Kommissionen til at vælge Elucidarius i stedet for.

I forordet til AM 24 4to siger Thorsen at håndskriftet her udgives som “Monument” og at han håber “at der dermed vil være gjort en god Begyndelse, og at det efterhaanden maa lykkes at lade de vigtigste og skjønneste danske, islandske og norske Haandskrifter, som Legatet ejer, fremtræde i en saadan Monumentaludgave”.⁵

Disse to udgaver fra 1869 er ikke kun forskellige fra ældre udgaver i at de er faksimileudgaver, men de bærer også en helt nylavet vignet af Árni Magnússon, baseret på det gamle billede i Müllers pinakotek i Det Kongelige Bibliotek. Det er en meget alvorlig Arne der kigger ud på brugeren af disse udgaver.

---

⁵ Det Arnamagnæanske Haandskrift N° 24, 4to, indholdende Valdemars sællandske Lovs første Femtedel, udgivet i fotolitografisk Aftryk af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat, Kbh. 1869.

Denne spæde begyndelse til faksimileudgaver af håndskrifter fra den Arnamagnæanske samling havde nok sin højdepunkt i den tredje udgivelse i 1877 af Codex Runicus (AM 28 8vo). Allerede i 1871 havde Thorsen foreslået at der skulle gøres noget for at markere 100-året for Kommissionens stiftelse. Han havde i forbindelse med sit arbejde ved runemindesmærkerne allerede brugt håndskriftet AM 28 8vo og i indledningen til bind to kalder han det "en af [Samlingens] skjöneste og bedste Skatte."⁶

Af Kommissionens regnskab fremgår det at dele af håndskriftet allerede i 1870 var blevet fotolitograferet, og på et kommissionsmøde den 30. december 1871 fremviste Thorsen en fotolitografisk prøve af håndskriftet og sagde at $\frac{4}{5}$ dele af det forelå færdigt aftrykt. Steingrímur Thorsteinsson, som var 2. stipendiat, havde den opgave at fragte håndskriftet frem og tilbage mellem Universitetsbiblioteket og det fotolitografiske studio i Bredgade. For dette betydningsfulde arbejde fik han en særskilt betaling, som det fremgår af mødeprotokollen den 30. december 1871:

Det besluttedes, at tilstaa Legatets anden Stipendiar, Cand. Steingrim Thorsteinson, der havde haft meget Extra-Arbejde ved Udførelsen og Rettelsen af Prøvetrykkene, et Gratiale foreløbig af 50 Rdlr. indtil det i et paafølgende Møde kunde blive fastsat, hvad der burde tillægges ham, naar Arbejdet foreligger færdigt.⁷

Ved et møde i april 1872 blev det siden besluttet at han skulle få 100 rd. for sit arbejde. Ved samme lejlighed viste Thorsen frem det næsten færdige produkt – der manglede kun indledningen, men den

---

⁶ De danske Runemindesmærker. Anden Afdeling: Kbh. 1879, s. 112.

⁷ AMKA 5.

ville han skrive i løbet af sommeren, "... saaledes at det hele kunde udkomme til den 24de Septembr. d. A., der er Hundredaars-Dagen efter det kongelige Rescript, der først anordnede denne Commission."

Dette kunne dog ikke lade sig gøre, eftersom Thorsen ikke var færdig med indledningen til tiden. Den arbejdede han så videre på, men der kom ikke noget jubilæumsskrift i 1872. Først i 1876 var det hele ved at være på plads, som det siger i protokollen den 22. februar, hvor Thorsen

fremlagde det facsimilerede Aftryk af Runehandskriftet i Anledning af den forestående Udgivelse. Det bestemtes at en kort Redegørelse om Haandskriftet tillige med Titelblad skulde forudskikkes, og at Skriftet med tilhørende særlig Indledning, skulde udkomme, saa snart dennes Trykning var endt, samt uddeles til forskellige lærde Samfund overensstemmende med en Liste, som haves fra de forrige lignende Udgaver.⁸

Og snart kunne skriftet indbindes og sendes ud. Af en regning fra Otto Ehlert bogbinder, Gothersgade 69, 3. sal, fra 21. november 1877 fremgår de forskellige indbindinger:

Codex Runicus 2 indbundet i rødt Læderbind med Guldsnit à 7 kr.	14
Codex Runicus 103 indbundet i Pergaments V. B. à 1 kr. 40 øre	144,20
Codex Runicus 226 heftet i Omslag à 25 øre	56,50
P. G. Thorsen om Runernes Brug til Skrift ... 25 i Papbind à 50 Øre	12, 50

Kr. 227, 20

---

⁸ AMKA 5.

I min kortvarige gennemgang af Kommissionens arkiv i forbindelse med denne lille hilsen til Britta er jeg ikke stødt på en liste over modtagere af Codex Runicus, men der findes udkast til en liste fra 1869, på tre forskellige sprog, over biblioteker der modtog de to andre faksimile udgaver.

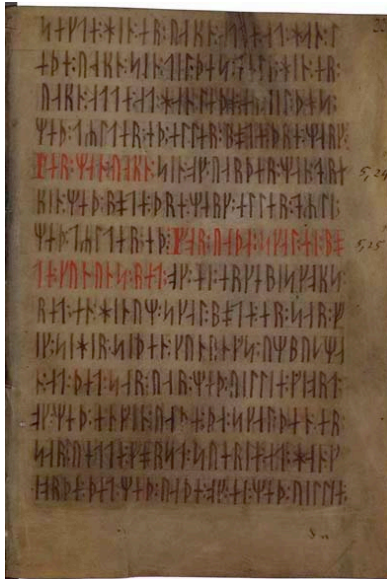
De institutioner der modtog en hilsen på fransk var bl. a. det kejserlige bibliotek i Paris, det Vatikanske biblioteket i Rom, Akademiet i Petersborg, Universitetsbiblioteket i Prag og Universitetsbiblioteket i Leiden.⁹ Jeg vil da tillade mig at tro det er sandsynligt at Codex Runicus også blev sendt til disse institutioner.

De to udgaver fra 1869 er forsynet med en lille indledning, men der er Codex Runicus som er kronen på værket. Det var det største håndskrift (100 blade), og udgaven inkluderer en lang afhandling (112 sider) om runernes brug til skrift, samt en udførlig beskrivelse af håndskriftet. Denne bog kan man i dag kun købe (hvis man er heldig) for omkring 4000 kr., men blev den gang solgt hos Gyldendal for 6 kr., en krone mindre end den bedste indbinding kostede.

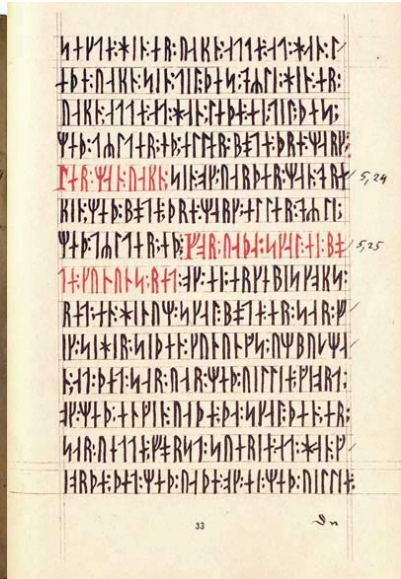
Der blev ingen fortsættelse af denne slags udgaver på kommissionens vegne. Det var Ejnar Munksgaard som fortsatte faksimilevirksomheden, men man må indrømme at hans monumentale udgaver ikke er lige så nemme at bruge som Thorsens lømmeudgaver. Og når man kigger på selve håndskriftet af Codex Runicus og siden den fotolitografiske gengivelse, kan man kun være imponeret over hvor klar den er.

---

⁹ AMKA 53, Diverse papirer vedr. Kommissionens udgivelser 1805–1942.

AM 28 8vo, 33r

Codex Runicus. Kbh. 1877.

HVAD MENTE ISAK COLLIJN MED “REDAKTION”?

SIMON SKOVGAARD

I rækken af faksimileudgaver besørget af Universitets-Jubilæets danske Samfund optræder et lille tryk fra Mads Vingaards officin med titlen *Vocabulorum variorum expositio atque collectio ex lingua svetica, ad ingenivm Puerorum Iuuandum, ordine vulgari, cum eorum Danica interpretatione Diligenter ac fideliter castigata*: Den danske bearbejder gemmer sig efter alt at dømmes bag de initialer der er sat under digtet “Ad Lectores” bagest i bogen: “P: N: H:” (T3r). En forkortelse bogens moderne udgiver med hjælp af en bibliotekarnotits opløser som Poul Nielsen Hingelberg.

At denne tematisk ordnede ordbog er en oversættelse af et svensk forlæg, fremgår altså allerede af titelbladet, og at det er en temmelig dårlig sådan af litteraturen (jeg tænker her især på Sigfrid Ehrlings “Anmärkningar till Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog” (APhS IV 1929–30) hvor forfatteren fremfører Kalkars ukritiske brug af Hingelbergs ordbog der på sin side beskyldes for ukritisk accept af svecismer). Det svenske forlæg er forlængst blevet identificeret. Det drejer sig om den ældste trykte ordbog hvori svensk indgår: *Variarum rerum vocabula* hvis første overleverede udgave er fra 1538 (ed. Axel Andersson 1890). Den svenske ordbog oplevede

imidlertid adskillige udgaver gennem 1500- og 1600-tallet (seneste udgave: Göteborg 1708), og før Hingelberg fremviser overleveringen tre der kan mistænkes for at have tjent ham som forlæg: den nævnte Stockholm 1538, Stockholm 1559 og Rostock 1574. Isak Collijn der udførligst har beskrevet disse tryk, sammenfatter disse tre tidligste udgaver i én gruppe. Hertil føjer sig én senere gruppe (tidligste medlem: udgaven Stockholm 1579) der er væsentligt revideret i forhold til den første, og endnu én i kronologisk forlængelse heraf der udmærker sig ved ud over latinske og svenske at indeholde finske modsvarigheder.

For nøjere at kunne undersøge Hingelbergs tolerancegrænse overfor svenskheder, og alene af almindelig tekstkritisk interesse, er det værd at bestemme hvilken udgave af den svenske ordbog Hingelberg har benyttet. Ud over de nævnte tre må vi regne med at han kan have haft et eksemplar af en tabt udgave foran sig (tiderne har ikke været gunstige ved disse skolebøger hvis oplag som regel kun er overleveret i ét slidt eksemplar). Men hvis det er tilfældet, har denne tabte udgave også tilhørt gruppe 1. Det fremgår af Collijns omtale af den danske ordbog i hans faksimileudgaves efterskrift: "Denna följer med undantag för en eller annan uteslutning noga den första svenska redaktionen av *Variarum rerum vocabula*" (1925, s. 9–10). Collijns genopdagelse af udgaven Stockholm 1559 rykkede ikke ved hans gruppering; i den artikel han skrev i anledning af fundet, omtaler han forholdet således:

Den första gruppen utgöres av de två äldsta hittills kända upplagorna från 1538 och 1574. Hit kan även räknas en dansk översättning »*ex lingva svetica*«, tryckt i Köpenhamn av Matts Vingaard år 1576, som ganska nära följer den första svenska redaktionen [...]

Den nyfunna upplagan av år 1559 är ett nästan ordagrant omtryck av den äldre upplagan från 1538.¹

Jørgen Larsen der næppe har kendt denne artikel endsige 1559-udgaven, gengiver Collijns opfattelse således:

Hvilken af disse udgaver, der ligger til grund for den danske 1576 udgave, kan diskuteres. Ifølge Collijn (1925 s. 9–10) er det udgaven fra 1538. Han sammenligner den danske udgave med denne og den tredje svenske udgave fra 1579, der forelå i en omredigeret udgave.²

Hans tolkning af Collijns ordlyd giver umiddelbart mening. Det svenske ord “redaktion” kan – som det danske – tage sigte på udarbejdelsen af det enkelte tekstvidne. I så fald betyder “den första svenska redaktionen” altså ‘udgaven 1538’ (der – netop fordi den er den første – må forudsættes at have været egentligt redigeret, i modsætning til de senere der sandsynligvis er letreviderede optryk). Men hvis den tolkning er korrekt, skal Collijns “undantag för en eller annan uteslutning” strækkes temmelig langt, medmindre han skal ende med at være i konflikt med sig selv. Alene hans beskrivelse af trykkene viser nemlig at der er forskelle mellem 1538 og de følgende; og eftersyn i den danske ordbog viser at denne stort set gennemgående slutter sig til de yngre vidner mod 1538. Slående er det fx at det afsluttende adjektivkapitel i 1538 slutter med *Impudicus* (“then som

---

¹ Isak Collijn: “En hittills okänd upplaga av Variarum rerum vocabula med Formulae puerilium colloquiorum Stockholm 1559”. *Nordisk tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*. XV 1928, s. 2, 6.

² *Vocabulorum variorum expositio*, ed. Jørgen Larsen 1995, s. [6].

intit skemmes eller blyis”), mens 1559 – vist også 1574 – og Hingelberg – opregner yderligere 65 adjektiver.

Det er altså mere oplagt at Collijn har brugt “redaktion” i betydningen ‘gruppe’, og at “den första svenska redaktionen” er identisk med gruppe 1. At den tolkning er den bedste, bliver klart når vi ser nærmere på Collijns øvrige brug af ordet. I det beskedne korpus der udgøres af hans efterskrift til faksimileudgaven og artiklen fra 1928, anvender Collijn ordet “redaktion” fire gange. Selvom han – især i efterskriften – omtaler andre tekster end den svenske ordbog, bruger han kun ordet om denne. De fire steder er:

- I de till den andra gruppen hörande upplagorna föreligger en omarbetning av den första redaktionen i något utvidgad form och med annan uppställning (1925, s. 9).
- [Den danske oversættelse] följer med undantag för en eller annan uteslutning noga den första svenska redaktionen av Variarum rerum vocabula (1925, s. 9–10).
- [Til den første gruppe] kan även räknas en dansk översättning “ex lingva svetica” [...], som ganska nära följer den första svenska redaktionen (1928, s. 2).
- Om de säkerligen tyska förlagor, som legat till grund för den svenska redaktionen av Variarum rerum vocabula, hänvisar jag till efterskriften i min faksimile-upplaga av 1579 års edition (1928, s. 4).

Det sidste sted – der altså ikke har attributten “den första” – anvendes ordet om ordbogen som værk uden hensyn til dens tekstvidner og deres grupperinger. Kun modsætningen til de tyske forlæg

accentueres. Det er dette abstrakte værk Collijn kort efter omtaler som "vår första svenska lexikografiska skrift" hvis "bearbetning" tillægges Olavus Petri. Denne forfatterbestemmelse (der skyldes Johan Palmér) bygger ganske vist på en ortografisk analyse af 1538, men det er klart at den tildelte rolle som ophavsmand må dække også de efterfølgende oplag. Når "redaktion" bruges om abstraktet her, er det oplagt at tillægge det betydningen 'gruppe (uden tanke på de faktiske vidner)' i de øvrige belæg. I det første af disse er det kun tidsforskellen der betones i attributten. Det virker ikke sandsynligt at Collijn der selv er bevidst om det slid (fortidens) skolebøger er blevet udsat for (1925, s. 3; jf. Larsen 1995, s. [6]), mente at den anden gruppe (1579 ff.) byggede på netop ordbogens første oplag (1538). Og hvis det var det han mente, hvorfor udtrykte han det så ikke i klare vendinger? Dvs. hvorfor brugte han ikke det hyppige og utvetydige ord "upplaga" i stedet for det sjældne "redaktion" – sådan som han netop gør i omtalen af 1559's kildeforhold (jf. citatet ovf.)? Den simpleste forklaring er at Collijn ikke mente 'oplag', men 'gruppe'.

Om de øvrige ord Collijn anvender, kun følgende: "Upplaga" er det hyppigst brugte ord indenfor området; det anvendes med høj frekvens på hver side i Collijns to tekster. I alt ca. 95 gange. Det bruges ofte i forbindelse med årstal ("1559 års upplaga"), og bruges hovedsageligt om historiske forhold. Stedvis dog også om moderne udgivelser, fx "faksimile-upplaga". Verbet "utgiva" med afledninger bruges om moderne (videnskabelig) udgivelse i fx "Denna upplaga har utgivits av Aksel Andersson" (1928, s. 2), men lige så ofte tager det tydeligvis sigte på historiske forhold, fx "den elementarbok i latinska språket som [...] Johannes Murmellius i Münster (d. 1517) utgav" (1925, s. 7). Hensynet til den stilistiske variation varetages af "edition": "Den nyfunna upplagan av år 1559 är ett nästan ordagrant

omtryck av den äldre upplagan, från 1538 och hör således till grupp 1 av ovan beskrivna editioner av *Variarum rerum vocabula*” (1928, s. 6). Verbalsubstantivet “utgåva” (svarende til dansk “udgave” og tysk “Ausgabe”) anvender Collijn ikke.

Når Collijn bruger “redaktion” som samlebetegnelse for den første gruppes tre svenske medlemmer, er det fordi han ikke tillægger de ændringer der er mellem oplagene stor nok vægt til at have forudsat ny redigering. Collijn gør minutiøst rede for ændringerne i 1559 i forhold til 1538; de er alle – inklusive supplementet til adjektivkapitlet – relativt mekaniske. Ændringerne i 1579 berører derimod kapitlernes ordning og artikelrækkefølgen. Det er altså ændringer af redaktionel karakter, og Collijn vover et bud på den mulige redaktør: Johannes Billius (1925, s. 9).

I øvrigt kan det bestemt siges at Hingelbergs tekst bygger på et forlæg der har haft samme layout som udgaven Stockholm 1559. Anderssons udgave af 1538 lader os ikke slutte noget om dennes layout – der jo kan være det samme for hele gruppen, og om 1574 hedder det hos Collijn at “Samma tillägg [som 1559] och samma uppställning har också Rostock-upplagan 1574” (1928, s. 7). Af hans bibliografi fremgår dog at 1574 (som jeg endnu ikke har haft mulighed for at undersøge) anvender “Ant., schwab. o. kurs. typer”, det vil snarest sige at den – som det er gængs praksis – skelner typografisk mellem latin (i antikva) og folkesprog (i fraktur). Denne skelnen – der også er foretaget hos Hingelberg – kender 1538 og 1559 ikke. Der anvendes fraktur om både latin og svensk. Og heraf er opstået en påfaldende fejltipe i Hingelbergs ordbog når et svensk ord på grund af pladsmangel i den svenske spalte er rykket ned først på den følgende linje hvor latinen normalt står. Et afsluttende eksempel illustrerer fejltypen. I kapitlet *De affinitate* optræder i 1559 følgende artikel:

Pronuba brudsäta/ brwd
fremma / brwdtämna

Hos Hingelberg (men måske allerede i 1574) resulterer det i to artikler:

Pronuba Brudsæde
Fremma Brudtammer

Det er ikke god latin.

KJORTEI UNDER RYTTER

ELLER

ALBUE PÅ SADELBUE

POVL SKÅRUP

I det lange afsnit om Karls krig med Agulandus i Karlamagnús saga, 4. del i Ungers udgave, er der to eksempler på at en mand, der sidder til hest, reagerer på en ubehagelig meddelelse ved at trykke sin sammenviklede kjortel ind under sig på sadlen.

I eks. 1 siger Salomon til Riker at han skal ride til Karl og sige at saracenerne nærmer sig, så der kommer kamp. Det vil han nødig: “Riker heyrandi þessor orð roðnar nökkut lítt meðr sjálfum sér ok þrýstir undir sik kyrtlinum, er lá í söðlinum, ok svarar: Vei verði mér hundrað sinnum, ef ek fer at tali þínu, Salome ...” (Kms, udg. Unger 169.36–38, i recension β; i α har det tilsvarende stået i lakunen Unger 286.16).

I eks. 2 har Girarð mistet 3000 af sine mænd; andre lever endnu: “Allir þeir er ríkastir vǫru sǫtu á hestum sínum klæddir brynjum ok [læstir hjálmum ok gyrðir sverðum, skildir um háls ok kyrtlana vafða undir sik í söðlunum, hallandi sik á ýmsar hliðar yfir söðulboga]. Þá grét herra Girarð fall sinna manna ok mælti: ...” (Kms 291.36–292.2; det der står i [] gengiver hs. a).

Hvilke tanker oversætteren gjorde sig ved det, er ikke godt at vide. Eller oversættelsens læsere gennem tiderne. Filologen ser på oversætteren forlæg. Det håndskrift af Chanson d'Aspremont som oversætteren brugte, er ganske vist tabt, men dets tekst har ligget nær ved den der er bevaret i det anglonormanniske håndskrift Lansdowne 782 på British Museum, dets sprog formentlig også. Det ord der er oversat med *kyrtill*, må være det der heri skrives *cute*.

I Lansdowne-håndskriftet står der i eks. 1: "Quant cil l'entent, n'out ke corucer; Son *cute* pue sur sun ascer premer" (laisse 229 efter Roepkes nummerering). Her er *n'out* fejl for *n'i out*, *pue* er skrivemåden enten for *puie*, synonymt med *apuie*, eller for *apuie*, og *ascer* er fejl for *arçun* 'sadelbue'. Altså: 'Da han (Richer) hører det, var der ikke andet i ham end vrede; han støtter sin *cute* på sin forreste sadelbue'.

Og i eks. 2: "Sun *cute* apuie devant soi sur l'arçun, Od sa main destre surpuie sun mentun. De corant lermes li moillent gernun, E de la barbe amdui li blanc forçun." (laisse 277): 'Han støtter sin *cute* på sadelbuen foran sig; med højre hånd støtter han sin hage; hans kindskæg og begge delene af hans hvide tveskæg vædes af rindende tårer.'

I samme håndskrift er der et tredje eksempel på det samme, eks. 3: "Quant il les veit, n'i out ke corucer; Sun *cute* apuie sur sun arçun premer; L'ewe del queor esteot amunt puier. Ki dunc l'oïst a Damnedeu tencer!" (laisse 279): 'Da han ser dem, var der ikke andet i ham end vrede; han støtter sin *cute* på sin forreste sadelbue; vandet fra hjertet må stige op [til øjnene]. Hvem der dengang havde hørt ham rette bebrejdelser mod Gud!'. Sætningen med *cute* er udeladt i oversættelsen, i hvert fald som denne er bevaret: "Sem konungr sá at þeir stóðu fyrir honum, þá varð honum svá mikill harmr ok angr, at tár hans vætti kampa hans." (Kms 294.4–6).

I oldfransk repræsenterede de to bogstaver *o* og *u* i tonisk stavelse tre fonemer, som vi kan skrive /ò/ (åbent [ɔ]), /ó/ (lukket [o], der kunne lukkes yderligere til [u]) og /y/, men på forskellig måde. Sagt forenklet: i kontinentalfransk repræsenterede *o* både /ò/ og /ó/, og *u* kun /y/; i anglonormannisk repræsenterede *o* kun /ò/, og *u* både /ó/ og /y/. I kontinentalfransk repræsenterede skrivemåden *cote* to forskellige ord, *còte* fem. 'kjortel' (< frankisk *kotta) og *cóte* mask. 'albue' (< lat. cubitum); de var homografe, men ikke homofone. I anglonormannisk repræsenterede skrivemåden *cote* kun *còte*, mens *cóte* blev skrevet *cute*; her var de to ord hverken homografe eller homofone.

I alle tre eksempler i Lansdowne-håndskriftet viser både possessivets genusform (mask. *son/sun*, ikke fem. *sa*) og bogstavet *u* i *cute* entydigt at ordet ikke er det der betyder 'kjortel', men det der betyder 'albue': 'han støtter albuen på sadelbuen foran sig'.

Denne gestus udtrykker en stærk affekt: vrede (eks. 1 og 3) eller sorg (eks. 2). I eks. 2 støtter manden ikke blot sin albue på sadelbuen, men også sin hage på sin højre hånd. Det er næppe tilfældigt at hånden kun nævnes i det eksempel hvor det er sorg der udtrykkes. Vendingen *sa main a son menton* (eller ... *a sa maissele*) 'med hånden ved hagen (eller kæben/kinden)', også brugt om mennesker der ikke er til hest, betegner iflg. Tobler-Lommatzsch 5.898 og 5.1451 en stereotyp gestus "des trübseligen Sinnens, der Trauer u. a.". Måske skal 'hage på hånd' i eks. 2 præcisere arten af den stærke affekt som udtrykkes af 'albue på sadelbue'. I så fald præciseres dette kropssproglige elements betydning af et andet kropssprogligt element i eks. 2, men af ordet *corucer* 'vrede' (substantiveret infinitiv) i eks. 1 og 3.

Oversætteren af Chanson d'Aspremont forvekslede to substantiver, der var homografe i kontinentalfransk, *còte* 'kjortel' og *cóte/cute* 'albue'. Det var ikke fordi han ikke kendte det sidste. Foruden i de

citerede eksempler står det i en sætning i *laisse* 327 om hvordan Rollant dræbte Agolandus' søn Jamund. Den oversætter han sådan: "En Rollant hafði svá ákafliga sótt hann, at hann hafði í sundr lostit hinn hæggra armlegg hans fyrir framan *ölbogann*." (Kms 314.15–17). Det var kun i forbindelsen med sadelbuen at han ikke forstod ordet.

Det gik galt for ham fordi han ikke kendte det kropssprog som det oldfranske forlæg forudsatte bekendt – og fordi han ikke var pedantisk nok til at følge ordets genus og grafi.

FØDSELSDAGE

PETER SPRINGBORG

Den 13. november er det Arne Magnussons fødselsdag. Han ville i dette år være fyldt 344 år, og det er allerede betydeligt mere end den alder, sagahelten Ørvar Odd opnåede. Han blev kun 300 år. Arne Magnussons navn er for altid, så længe 'altid' varer, knyttet til den forunderlige og uovertrufne håndskriftsamling, han i sit testamente 1730 skænkede til Københavns Universitet og som universitetet stadig kan prale af at være ejer af, selvom stoltheden nu meget passende må deles med Islands Universitet. Her vises derfor billedet af Arne Magnusson, t. v. farveportrættet, t. h. stikket, der er gjort efter portrættet.

Igennem årene har det ofte været diskuteret, hvordan dagen skulle fejres, om man skulle hæve sig til et højere videnskabeligt niveau end kringle til eftermiddagsteen. Vi indtalte hinanden, at vi nok skulle finde på noget, fordi vi jo havde ti dage til at bestemme os i. Arne har faktisk to fødselsdage, idet han efter den ny stil ville være født 10 dage senere, altså den 23. november. En del gange blev det dog ved diskussionen.

I 2007 har vi så i dagens anledning for første gang afholdt et 'Arne Magnusson seminar', der gerne måtte gå hen og blive en tilbagevendende forestilling.¹ Dette handlede om håndskrifternes opbevaring og bevaring, herunder affotograferingen, altså hvordan vi arbejder

på at sikre samlingens eksistens bedst muligt, et tema, som det er vel værd at fokusere på. Sikre opbevaringsforhold og en fornuftig bevaringspolitik er jo en erkendt forudsætning for, at vi fremover stadig vil have adgang til at bruge det enestående og uerstattelige materiale. De seneste årtiers tiltagende internationale forståelse af nødvendigheden af at sikre den såkaldte kulturarv mod nedbrydning og ødelæggelse har på afgørende måde fremmet ny forskning i materialer og forureningskilder og skabt ny viden om materialernes reaktion på forurening og de måder, man kan imødegå den på. Der er udviklet stadig mere raffinerede måle- og fotograferingsmetoder, og nye, høje krav til registrering og rapportering osv. er vokset frem. Der er også opstået en styrket bevidsthed om, hvad man må gøre ved tingene, nogle kalder det konserveringsetik.

Ser man tilbage, har der også været andre år, hvor der virkelig skete noget på Arne Magnussons fødselsdag. Jeg skal komme ind på to memorable begivenheder, 1957 og 1963.

1957

Den første begivenhed fandt sted, da man for halvtreds år siden, altså i 1957, og det næsten på selve dagen, kunne foretage en indvielse af Det nyoprettede Arnamagnæanske Institut. 'Man' var Den Arnamagnæanske Kommission, der stod som indbyder. Her ses indbydelseskortet.

DEN ARNAMAGNÆANSKE KOMMISSION

FORMANDEN FOR DEN ARNAMAGNÆANSKE KOMMISSION

HAR HERVED DEN ÆRE AT INDBYDE

Universitetslektor, mag. art.

fru Britta Olrik Frederiksen

TIL EN FOREVISNING AF DET ARNAMAGNÆANSKE INSTITUTS

NYINDRETTEDE LOKALER

I PROVANTGAARDEN, CHRISTIANS BRYGGE 8,

FREDAG DEN 15. NOVEMBER KL. 15.30

Instituttets egentlige fødsel var ganske abstrakt, så at sige. Den var indtruffet halvandet år forinden, på den 1. april 1956, på et ikke nærmere bestemt tidspunkt på dagen, i form af en bevilling på 144.100 kr. på Finansloven for 1956/57 til indretning af lokaler i Proviantgården, foruden andre poster til drift og videnskab. Arbejdet med ombygning og indretning trak imidlertid ud, bl. a. fordi det allerede i november 1956 viste sig, at det var vanskeligt at få væggene tørre, således at man ikke kunne påregne indflytning før efter 1. april 1957. (For dem, der har oplevet tiden omkring håndskriftsamlingens flytning i 2002–03–04 fra det gamle til det nye KUA, virker dette ikke overraskende). Overflytningen af håndskriftsamlingen fra Universitetsbiblioteket i Fiolstræde blev derfor udskudt til oktober det følgende år, og selve indvielsen af de smukke, historiske lokaler kunne så finde sted kort efter. Det skete ved den nævnte reception fredag den 15. november, kl. 15.30. Da det nu alligevel havde trukket så længe ud, har det tydeligvis været hensigten at henlægge indvielsen af Arne Magnussons institut til hans fødselsdag. Men den faldt på en onsdag, og fredag har sikkert været anset som en mere bekvem dag, selvom lørdagsfri endnu lå ude i fremtiden. Der var som nævnt ti dage at løbe på, så det gik an.

Der er i Kommissionens arkiv bevaret en gæsteliste, som tydeligvis er udarbejdet fra Kommissionens synsvinkel. Denne dag var kronen på års anstrengelser med ministre, embedsmænd og professorer m. v. som engagerede aktører. Listens første navn er den islandske ambassadør (Stefán Jóhann Stefánsson), så kommer statsministeren (H. C. Hansen), socialministeren (og tidl. undervisningsminister, Julius Bomholt), undervisningsministeren (Jørgen Jørgensen), en minister uden portefølje (Viggo Starcke), Folketingets formand, departementchefen for undervisningsministeriet (Agnete Vøhtz) Carls-

bergfondets formand, rigsbibliotekaren, rektor (Erik Warburg), fhv. rigsbibliotekar (Svend Dahl), professorer (Niels Nielsen, Kristian Hald, Paul Diderichsen, Louis Hjelmlev, Chr. Westergård-Nielsen, Carsten Høeg, N. E. Nørlund, Johs. Brøndum-Nielsen, Jón Helgason, Peter Skautrup), institutionschefer, cheferne for Det kgl. Biblioteks håndskriftafdeling og Universitetsbiblioteket (Kåre Olsen, H. Topsøe-Jensen), den kgl. bygningsinspektør (Thomas Havning) og en anden arkitekt (H. Marcussen). Erhvervslivet var repræsenteret af Munksgaards forlag (direktør Olaf Møller). Blandt dem, der skulle have deres arbejde under hvælvingerne: Ole Widding, Agnes Agerschou og stud. mag. Hans Bekker-Nielsen på Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog, og på instituttet Agnete Loth, Ólafur Halldórsson, Bjarni Einarsson, hvortil to studenter (frk. Jonna Louis-Jensen og Stefán Karlsson). Endelig konservatoren (bogbinder, fr. Birgitte Dall) og fotografen (kriminaloverbetjent J. A. Jensen) – og så Pressen. Hvem der så ikke kunne komme, får stå hen, men nogle af de glade hovedpersoner ses på avisudklippet. Kommissionens kontormedhjælp fru Edel Paulsen har på den maskinskrevne gæsteliste med blyant skrevet en huskeliste over, hvad der skulle til. Det fremgår bl. a., at der blev serveret sherry og kransekage, at der var tobak og askebægre, at der var blomster og damer, samt en betjent og en stumtjener. Man kan for så vidt godt sige, at instituttet blev døbt på Arne Magnussons fødselsdag.

Selve lokalerne

Det nye institut lå i lokaler, som var stillet til rådighed i den sydlige ende af Proviantgården, eller Provianthuset, som kong Christian den 4. havde ladet opføre i 1603–04 som en del af en flådehavn. Det

LØRDAG DEN 16. NOVEMBER 1957

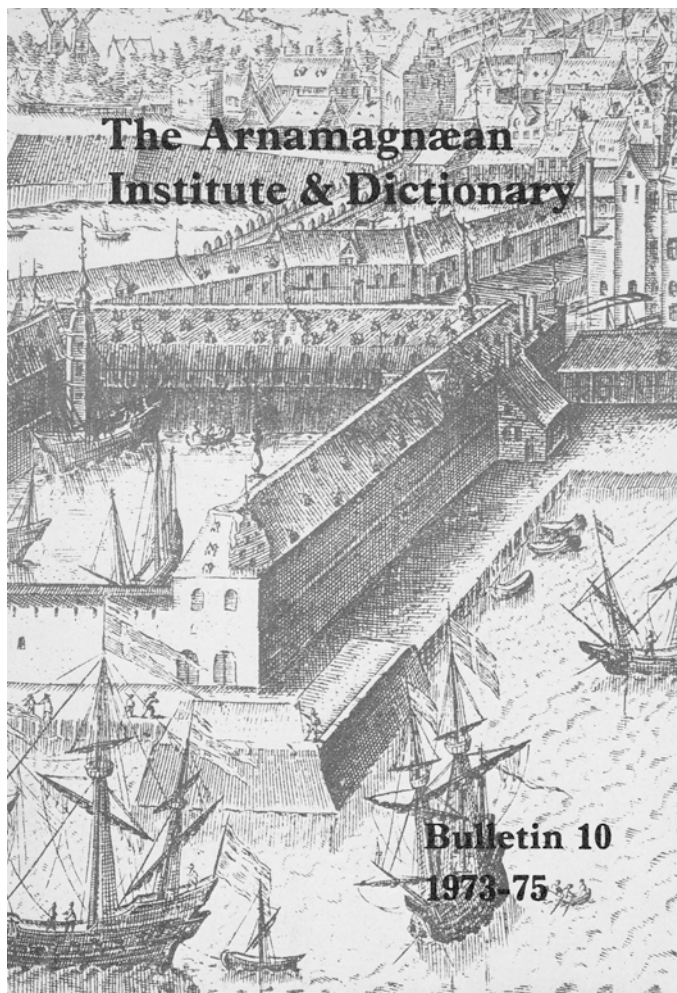
Professorerne N. E. Nørlund, Carsten Høeg, J. Brøndum-Nielsen og Jón Helgason betragter de største islandske klenodier udstillet i en ny montre.

De islandske haandskrifter nu bag 3 meter tykke mure

Den fornemme arnamagnæanske samling og dens forskere har faaet eget institut i Proviantgaarden

Fra en avisomtale 16. 11. 1957 af instituttets indvielse.

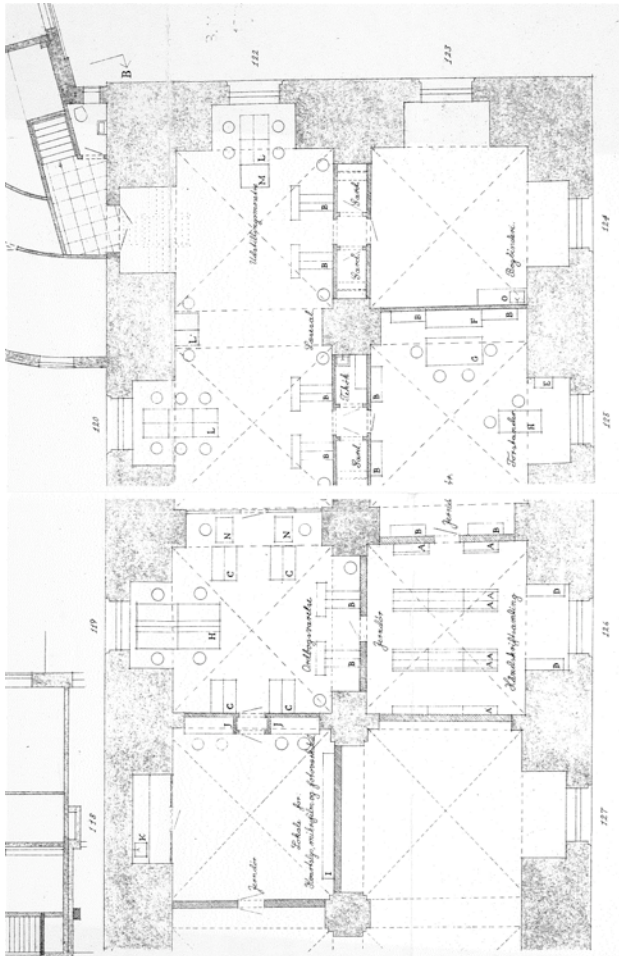

Proviantgården. Detalje af kobberstik fra 1611 af Jan Dircksen.

blev nabo til Det kongelige Bibliotek. Meget bekvemt var det for håndskriftstudier, for man kunne lige gå over og hente næsten alle de Suhmske og Thottske håndskrifter, man havde brug for, men finere håndskrifter, i hvert fald Flatøbogen og Codex Regius med eddadigtene, blev, efter forudgående forhandlinger, med en vis højtidelighed bragt over af bibliotekets betjente.

Af de syv hvidkalkede hvælvinger optog læsesalen to, mens de øvrige var fordelt med en til konserveringsværkstedet, en uden vinduer til fotografiske aktiviteter, bl. a. uv-optagelser, en til Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog, en til forstanderen og endelig, og det var nok det vigtigste, en til håndskriftsamlingen. Den var udstyret med jernskodder for vinduet og to pansrede, dirkefri og angiveligt også brandsikre jerndøre, hvoraf den ene gav forstanderen adgang til håndskrifterne, den anden ordbogen. På arkitekttegningen det ses hvordan.

Adgang til instituttet skete udefra gennem det tilstødende forbindelseshus til ministerialbygningen (oppe t. h. på tegningen), iflg. arkitekt Havning for at det kunne stemme med 'den anseelse, man ønskede at give samlingen'. Det var jo også praktisk, at man ikke skulle inden om ministerialkontorer. Kommet vel gennem en grønmalet indgangsdør i hjørnet bag det berømte morbærtræ og en lille græsplæne nåede man ad en lille trappe op til en repos foran glasvæggen, der afskærmede instituttets læsesal. Herude på ølandsfliserne var der plads til et sofabord med en PH skrivebordslampe og en lille sofa-bænk, der gav udsigt til instituttets toilet.

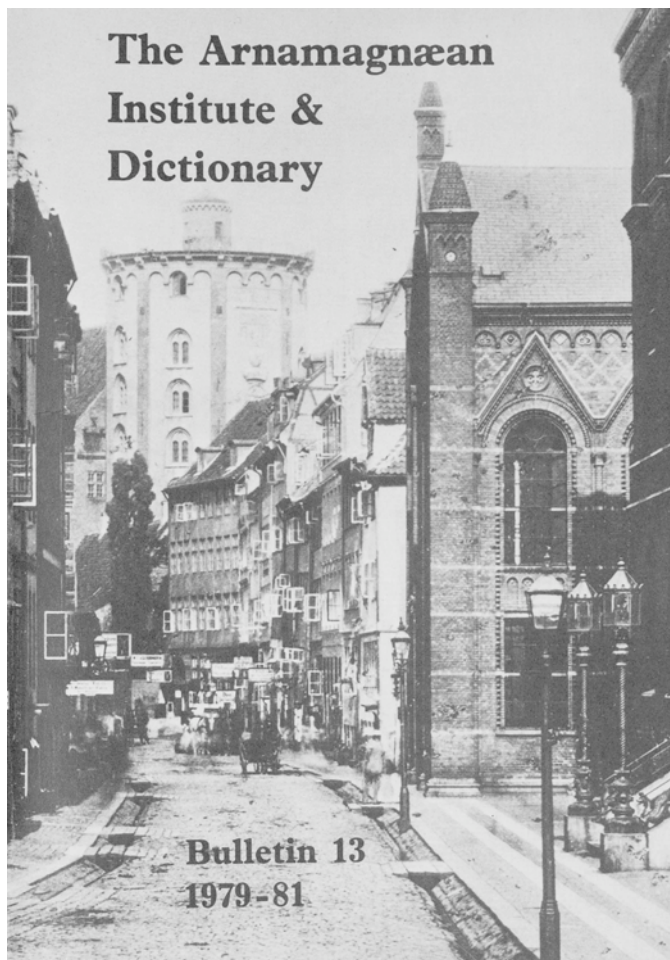
Arkitekt Thomas Havnings plan for indretning af Det Arnamagnæanske Institut i Proviantgården.

Før

Før indflytningen havde håndskriftsamlingen befundet sig i Universitetsbibliotekets bygning i Fiolstræde. Den smukke og interessante bygning var opført til biblioteket i 1861, og da håndskrifterne sammen med bogsamlingen blev flyttet derhen fra bibliotekssalen over Trinitatis Kirke, har det alt sammen været nyt og herligt. Der var i øvrigt ikke så langt imellem de to huse. På fotografiet fra o. 1870 ses de begge fra Krystalgade.

Men knap 100 år senere, i 1953–54, havde man på Island i forbindelse med den løbende håndskriftsag gjort kraftigt opmærksom på, at sikkerheden omkring håndskrifterne var alt for ringe. De var jo stillet op på træhylder og i et snævert rum bag trævæggen for enden af bogsalen – det er det yderste vinduesfag mod gaden i stueetagen. Dertil kom, at der kun var tre arbejdspladser, og det lignede ingenting. Netop disse to ting, brandfaren og pladsforholdene, var de bærende argumenter i bestræbelserne for at nå frem til en hurtig og fremsynet løsning på opbevaringsproblemet. Det kan tilføjes, at rummet lige gav plads nok til, at et hold danskstuderende, der skulle følge Agnete Loths kursus i Oldislandsk, kunne klemme sig ind og få forevist håndskrifter op til jul.

Et udspil til løsning af håndskriftsagen fra 1953–54 fra undervisningsminister Julius Bomholt byggede på en ide om, at håndskrifterne skulle være fælleseje for Danmark og Island. Det forudsatte et udstrakt dansk-islandsk samarbejde og regnede bl. a. med oprettelsen af et håndskriftinstitut både i Reykjavík og i København. Forslaget viste sig i marts 1954 at være politisk ufremkommeligt på grund af islandsk modstand, og det blev officielt aflivet i en pressemeddelelse til Ritzau den 17. marts, men der var efterfølgende i Danmark politisk

Krystalgade o. 1870, t. h. Universitetsbiblioteket (1861), bag Runde Tårn et glimt af Trinitatis Kirke.

vilje til at oprette et arnamagnæansk institut ved Københavns Universitet. På grund af røret på Island omkring håndskrifternes opbevaringsforhold gjaldt det for politikerne om hurtigst muligt at sørge for at få håndskrifterne anbragt under betryggende forhold og samtidig få skabt plads til et internationalt orienteret forskningsmiljø. Tanken om et arnamagnæansk institut har tilsyneladende rumsteret før Bomholts forslag. Rigsbibliotekar Svend Dahl har antagelig været involveret, med spor tilbage til 1946.

Udsigten til en flytning af håndskrifterne til mere tidssvarende og sikre forhold og til ordentlige arbejdsforhold med plads til en styrket udgivelsesvirksomhed og moderne hjælpemidler må helt sikkert have aktiveret Jón Helgason. Et klogt samspil med de politiske kræfter førte snart til, at appelsinen faldt i hans turban.

På et tidspunkt har der været kontakt mellem universitets rektor og undervisningsministeren, som har ført til en anmodning fra ministeren om et forslag til indretning af et arnamagnæansk institut. 'En kreds af særlig fagkyndige og interesserede' personer på universitet udarbejdede et velbegrundet forslag til etablering af et arnamagnæansk institut allerede dateret 30. april 1954, herunder en anbringelse i nogle lokaler i Proviantgården, der ville blive ledige efter Matrikeldirektoratets flytning. De interesserede og sagkyndige underskrivere er: Palle Birkelund, Kåre Grønbech, Louis Hjelmslev, N. E. Nørlund, Johs. Brøndum-Nielsen, Jón Helgason, Carsten Høeg, Kåre Olsen og Helge Topsøe-Jensen – alle står de også på gæstelisten ovf. Forslaget blev fremsendt af rektor (H. M. Hansen) til ministeriet samme dag. Ministeriet reagerede hurtigt og bad i oktober den kgl. Bygningsinspektør Thomas Havning om at udarbejde forslag til istandsættelse og indretning af lokalerne. Dette var færdigt i maj 1955 og blev fremsendt gennem universitetet i juni 1955. Paral-

lelt hermed havde et mindre udvalg på universitetet på opfordring af rektor den 22. oktober 1954 (efter opfordring fra ministeriet 5. oktober) præsteret et 'præciserende komplement' til det første forslag, der var blevet fundet for vidtgående og bekosteligt, og det blev i det store og hele fulgt i den videre procedure. Dette udvalg havde Carsten Høeg som formand og bestod derudover af Palle Birkelund, Paul Diderichsen og selvfølgelig Jón Helgason. Indstillingen, med budget, er underskrevet 28. marts 1955 og fremsendt til ministeriet af rektor den 7. maj. Andre placeringer havde været luftet undervejs, men uden at ville lægge sig fast på placeringen var det nok lokalerne i Proviantgården, udvalget gik ind for. En alt for kraftig plæderen for en bestemt placering kunne måske have bremset sagen. (Der havde også været peget på muligheden for en permanent placering i mellembygningen mellem universitetets festsal og Universitetsbiblioteket, der husede Filologisk Laboratorium. Det ville næsten være i Universitetsbiblioteket!) Forslaget gik derefter sin gang gennem ministeriet og fik undervejs de obligate økonomiske beskæringer i Finansministeriet, inden det kom på Finansloven for 1956–57, der trådte i kraft den 1. april. Med oprettelsen af Det Arnamagnæanske Institut havde Danmark nået at redde ansigt – det var faktisk en hastesag –, og Jón Helgason havde fået sit internationale forskningsinstitut. Det ligner opfyldelsen af en for længst skrevet ønskeseddel. Håndskrifterne havde fundet en sikker havn, de dårligst medtagne kunne blive gjort i stand på Birgitte Dalls konserveringsværksted, der også var bestemt til at arbejde for Det kongelige Bibliotek, og de kunne blive fotograferet, således at originalerne kunne beskyttes mod slitage. Der var også penge til at foretage sikringsfotografering, til at købe kopier af islandske håndskrifter i andre samlinger – og ikke mindst penge til indkøb af en kvartslampe til anbringelse i fotografens mør-

ke hvælving. Jón Helgason havde i foråret 1954 fået demonstreret kvartslampen under et besøg på Politigården af kriminaloverbetjent Johan A. Jensen (som også står på gæstelisten ovf.) og fik hurtigt sat gang i en ny faksimileserie på Munksgaards forlag (også på gæstelisten), hvortil lampen blev brugt. Med dette træk bragte Jón Helgason sit nye institut ind i eliteklassen, for nu at bruge dagens ministeriejargon. Og så kom der også penge til at anskaffe et håndbibliotek og løbende bevillinger til udgivelse – måske det allervigtigste.

Og så

Og så går udviklingen ofte en anden vej, end man forestiller sig. Man holdt op med at tale om mellembygningen på Frue Plads, og placeringen i Proviantgården blev den permanente løsning – indtil 1976. 19 år blev det til. Væksten op igennem 1960erne i studentertallet og lærerstaben havde gjort tanken om en placering af instituttet i den gamle, ret håbløse mellembygning uaktuel, og i 1976 flyttede det til Det humanistiske Fakultets nybyggeri på Amager. Bemærk billedet: dette hus er snart historie. Københavns Universitets midlertidige udbygning på Amager hed det til at begynde med, forkortet KUMUA, og det lød sådan set ikke som nogen permanent løsning. Sådan kom det dog ikke desto mindre ret hurtigt til at se ud: Københavns Universitet Amager, KUA kaldet, kgl. bygningsinspektør Henning Koppels bygning. Men heller ikke det skulle holde alligevel. Huset står foran nedrivning inden for de nærmeste år.

Instituttet var siden o. 1960 i de mellemliggende år blevet større, staben af videnskabelige medarbejdere var vokset, og biblioteket havde opnået et betydeligt omfang. De nye lokaler på Amager blev indrettet efter instituttets behov og ønsker. Instituttet var nu længere

Professoren fik Politiets Hjælp

29.5.54

Det dramatiske Øjeblik i Mørkekammeret, da ultraviolette Straaler gjorde Skriften læselig

Baggrunden for Udsendelsen af den store nye Serie paa 20 Bind af islandske Haandskrifter

Med Københavns Politis Assistance ser det nu ud til, at der kan indledes en ny Æra i Studiet af de islandske Haandskrifter.

Naar det i Dag er muligt for Ejnar Munksgaards Forlag at udsende en ny Serie af Haandskrifterne, skyldes det først og fremmest den tekniske Bistand og Imsædekommenhed, Professor Jon Helgason mødte hos Politets tekniske Afdeling.

Sjældne Bøger

Munksgaards Forlag startede 1930 Udgivelsen af den første Serie islandske Haandskrifter. Der er kom-

Professor Jon Helgason studerer 1. Bind sammen med Forlagsdirektør, Fru Paula Thorning Christensen, med 19 Bind, og det afsluttende Bind 20 er paa Vej. Bøgerne er allerede

Endelig var Affotograferingen af Haandskrifterne paa Grund af den almindelige gængse Teknik ikke særlig tilfredsstillende.

Naar de islandske Haandskrifter er saa stærkt mottagne og svære at læse, skyldes det ikke mindst, at de i udstrakt Grad var Folkets Eje. De gik fra Haand til Haand, fra Slægt til Slægt. I Dag har man derfor store Vanskeligheder med at tyde Indholdet.

Til Politiet

Professor Jon Helgason var ved at forsvinde, da han en Dag under Studiet af „Vælvæns Spøgelse“ ikke kunde tyde nogle Linier. Han fik da den Ide at henvende sig til den tekniske Afdeling paa Politistationen.

Politiinspektør i Rigspolisstyrelsen, Videnskabsmanden i Forbindelse med Overbetjent i Kriminalpolitiet Johan J. Jensen, Sammen foreslog de ved Hjælp af Linsor og Lærper at tyde den læselige Skrift. Resultatet var nedslående. Man kunde ikke læse mere end med det blotte Øje.

Saa søgte Overbetjenten, at man ind i Mørkekammeret havde en Kvartslampe med ultraviolette Straaler. Det var da værd at prøve den.

Professoren og Overbetjenten gik ind i Mørkekammeret. Lampen blev tændt og kastede sine Straaler hen over det gulnede Manuskript. Det saa ud til at være fornuftigst.

Miraklet

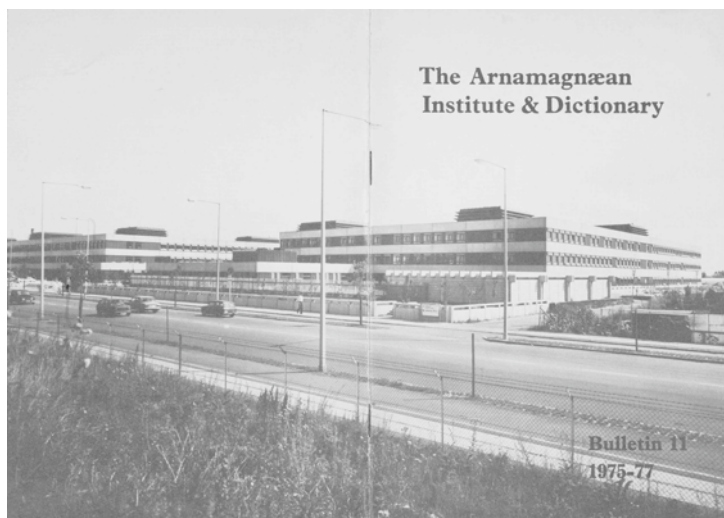
Men Overbetjent Jensen had Professor Helgason ventet et Øjeblik. Det tager altid lidt Tid, før Lampen bliver varm.

— Og pludselig skete Miraklet, siger Professor Helgason. De utydelige Linier opløstes. Det ene Bogstav efter det andet traadte frem. Jeg var helt overvældet af Resultatet.

Videnskabsmanden fik anskaffet en Kvartslampe og betynde Tydningen af de Haandskrifter, man hidtil havde opgivet at kunne læse. Ved en Lejlighed deklamerede han et Vers for en af sine Venner.

— Det var da interessant at høre en Strafe, du selv har dikteret.

Jón Helgasons lampe. Avisomtale 29. 5. 1954.

Det nøgne KUA i 1976.

fra Det kongelige Bibliotek, men til gengæld indgik det i en form for fællesskab med de øvrige humanistiske institutter, der var opstået i løbet af 1960erne og nu blev samlet under et tag. Lokalerne kunne indvies i november 1976, altså lige godt 20 år efter, at instituttet var kommet på Finansloven. Håndskrifterne havde nu fået en specialbygget boks med mekanisk klimaanlæg og topsikring. Udleveringen af håndskrifter til Island i overensstemmelse med loven af 1965 begyndte ganske vist de sidste år i Proviantgården, men det var på det nye sted i Njalsgade, det største arbejde med affotografering og konservering kom til at foregå, indtil den endelige afslutning i 1997. Jón Helgason, der gik af som professor i 1969, fik et kontor til disposition, hvor han arbejdede til sin død i 1986.

Men endnu en flytning stod for døren. Man tænker ikke længere på permanente løsninger. En politisk beslutning om opførelse af en hel ny bydel, Ørestaden, bag ved universitetet på Amager, åbnede mulighed for en total renovering af det 'gamle' byggeri fra 1970erne, men kun første fase af planen er endnu realiseret, heriblandt opførelsen af nogle nye huse, som Det Arnamagnæanske Institut og ordbogen flyttede til i 2002, efter 26 år i Koppels hus. Også denne gang var der mulighed for at få tilgodeset instituttets fysiske behov. Håndskrifterne, denne gang kun den del af samlingen, som er forblevet i København, står nu i en højsikret boks med såkaldt passiv klimastyring, og værkstederne råder over den mest moderne udrustning.

Kort efter, i september 2003, blev instituttet, i forbindelse med en almindelig omstrukturering af Det Humanistiske Fakultet, lagt sammen med Institut for Dansk Dialektforskning og Institut for Navneforskning i Nordisk Forskningsinstitut, hvor det nu udgør en afdeling, Den Arnamagnæanske Samling. På engelsk har samlingen

kunnet beholde sit internationale nom de guerre, The Arnamagnæan Institute.

1963

Da Arne Magnussen i 1963 ville være fyldt 300 år, oprandt den anden memorable fødselsdag. Der udgik, om ikke på selve dagen, så dog i løbet af jubilæumsåret ikke mindre end seks bøger i Editiones Arnamagnæanæ og en faksimileudgave fra Jón Helgasons institut. Der blev afholdt en udstilling om Arne Magnusson på Det kongelige Bibliotek, og en reception. Om denne fest er der berettet i instituttets allerførste Bulletin for 1963–64, en udgivelse, som uden tvivl er opstået af jubilæet og som sidste år udkom med nr. 25.

[1981]

Dette år er ikke regnet med ovenfor, men det må alligevel lige nævnes. Det drejer sig om markeringen af instituttets 25-års fødselsdag den 1. april 1981. Agnete Loth skrev i den anledning en lille artikel i instituttets Bulletin nr. 13 1979–81. Hun henviser bl. a. til, at håndskriftsagen havde ført til oprettelsen af et Arnamagnæansk institut i Reykjavík, 'with which we enjoy the best possible relations'. (Sådan har det heldigvis været siden). Hun kan derfor slutte med, at der er al mulig grund til at se frem til 'the Institute's golden jubilee in 25 year's time'.

Nu står vi så her, i det forjættede jubilæums gyldne dage, ser nye tider, aner nye muligheder, men mærker også de barske følger af et flerårigt stillingsstop. Det må dog snart lysne, så at vi kan arbejde videre med fortrøstning, frem mod nye runde fødselsdage.

Der er mange fødselsdage. Vi kan i dagens anledning godt tænke på, at Britta, der nu fylder tres år, var en lille pige meget tæt på at blive ti år gammel, da instituttet blev indviet.

Der kan i øvrigt henvises til:

Sigrún Davíðsdóttir, Håndskriftsagens Saga – i politisk belysning, Odense 1999 (fx s. 209, 158ff, og måske s.50)

RA, Undervisningsministeriet, 2. departement, 1. kontor, j.nr. 400/54

Den Arnamagnæanske Kommissions Arkiv, fasc. 31.

The Arnamagnæan Institute, Bulletin [1] 1963–64, s. 3–4, 5–6; Bulletin 10 1973–75, s. 9–10; Bulletin 13 1979–81, s. 20–21

Peter Springborg, 'Fra den gamle fabrik', i Jocoseria Arna-Marianiana ... til Mariane Overgaard 17. 12. 2001

Fotografierne på s. 188, 189, 192, 193, 195, 197: Elin L. Pedersen og Suzanne Reitz; på s. 202: Bent Mann Nielsen.

---

¹ Artiklen gengiver et foredrag på det nævnte seminar.

DE ISLANDSKE BØNNEBØGER

SVAVAR SIGMUNDSSON

En gruppe håndskrifter, som Árni Magnússon ikke interesserede sig særlig meget for, var bønnebøger. Størstedelen af de islandske bønnebøger befinder sig nemlig i andre håndskriftsamlinger end hans egen, men dér findes derimod enkelte bønner.

Den kristne kirkes ældste bønnebog var salmerne i Det gamle testamente, en fortsættelse af jødisk skik. Den danner grundlaget for breviariet og tidebønnen sammen med andre tekster fra Det gamle og Det nye testamente. I løbet af middelalderen kom der en række forskellige bønnebøger, der supplerede de bibelske bønner med bønner fra gudstjenesten, kirkefædrene og helgenerne. Bønnerne var tænkt for privatpersoner og er bevarede i små håndskrifter, ofte illumine-rede.

Bogen Hortulus animæ (d. v. s. Sjælens urtegård), udgivet i Lyon 1513, kan tages som et eksempel på en typisk katolsk bønnebog. Den har kalendarium, tider om Kristi passion fra Bonaventura (1221–1274), bønner om Jesu ord på korset, en bøn om Jesu fem sår, Passio og de syv bodssalmer. Så kommer forskellige bønner, aften- og morgenbønner, til treenigheden, om sakramentet, imod uvejr og pest, en bøn for rejsende, og til sidst en dødsbøn.

I islandske håndskrifter findes brudstykker af sådanne bøger. I Den arnamagnæanske samling findes i det mindste 8 håndskrifter

med bønner, bl. a. AM 241a, fol. med Gregorius bøn. Tre af håndskrifterne er i kvarto: 1) AM 673a, 4to, Den islandske tegnebog, om Jesu fem sår, fra det 15. årh. 2) AM 687c, 4to, ca 1500, med en almindelig kirkebøn, fadervor og Hel Maria, samt en begravelsesbøn. 3) AM 696, 4to, xxvii og xxviii, fra første halvdel af det 16. årh., henholdsvis ca 1500. Den førstnævnte indeholder sjaletider, afladsbøn og Fadervor; den anden bl. a. en befalingsbøn.

AM-håndskrifter i 12mo indeholdende bønner er bl. a. følgende:

1. Håndskriftet AM 428a, 12mo på pergament, kaldet Þorkell Guðbjartsson og Jón Arasons bønnebog, er skrevet delvis i det 14. årh. og delvis i 1690. Den indeholder Margrétar saga, men også en samling bønner, både folkelige katolske bønner og protestantiske. Der findes også Mariuvers. Blandt de gamle bønner er en vaskebøn, der begynder med følgende ord: Þvæ eg mér í dög og í dælum og í brúnabirtu þinni, drottinn minn. Þvæ eg af mér alla fjandmenn mína ... (Jeg vasker mig i dug og i vandhuller og i dine øjnes lys, min herre. Jeg vasker alle mine fjender af mig ... (min oversættelse)). En gammel aftenbøn fra håndskriftet er bl. a. trykt hos Jónas Jónasson (1961:375) og en anden aftenbøn, en dørbøn, hos Jón Árnason (1961:II:61).
2. I et andet håndskrift med Margrétar saga, AM 433c, 12mo, pergament, skrevet 1535–1544, findes Mariugrátur og en bøn for fødende kvinder. I nogle af de håndskrifter, hvor Margrétar saga er bevaret, mangler denne bøn, fordi den er blevet skåret ud af håndskrifterne for at blive lagt ved den fødende kvindes krop (Guðrún Ása Grímsdóttir 1989:184–185). En lignende historie om, at blade er blevet skåret ud af en bog med bønner, kan man læse i Jón Árnason (VI:15–16).

3. Det tredje af AM-håndskrifterne med bønner, AM 434b, 12mo, pergament, også fra ca 1500, indeholder Rosarium beate Marie og nogle islandske og latinske bønner. Disse tre håndskrifter i duodecimo blev ikke udleveret til Island. Det blev til gengæld
4. AM 461, 12mo, fra midten af det 16. årh., indeholdende bl. a. franciskanernes rosenkrans om Kristi liv, Ave-bønner (33 vers) og en beskyttelsesbøn.

I flere AM-håndskrifter findes enkelte bønner.

I andre samlinger end Den Arnamagnæanske findes derimod hele bønnebøger:

1. Pergamentshåndskriftet Thott 181, 8vo, fra det 16. årh., står indholdsmæssigt nærmest de katolske bønnebøger. Det begynder med Calendarium, og der er bl. a. Domine labia (Drottinn upp láttu mínar varir) begyndelsen til helligåndstiderne, Anima Kriste í móðurmáli, de syv bodssalmer, i alt 32 bønner.
2. Et håndskrift med lignende indhold er MS Iceland g.1. i Bodleian Library i Oxford, i 12mo, skrevet på pergament før 1577, med 45 bønner, bl. a. helligåndstiderne og bønner om Jesu pine.
3. Endnu en lignende bønnebog findes i Register House i Edinborg, pergament nr. CH 8/38, i 12mo, skrevet 1588 eller 1589, i alt 55 bønner, begyndende med Calendarium, bl. a. en bøn til treenigheden og om Kristi ord og en kortere version af Davids-salmerne.

4. Håndskriftet R:719 er fra ca 1525–1550 i Uppsala. Det er pergament, 7,4 × 6,0 cm. Der er bl. a. kongebønnen fra Kongespejlet, tekst også på latin, så den har sandsynligvis været oversat fra latin, uden at man dog har kunnet identificere den blandt latinske bønner. Her er også en Erasmus-bøn, der også findes i Add. 4895, 12mo i British Library.
5. Håndskriftet Oslo UB 58, 8vo er pergament, skrevet i den senere halvdel af det 16. årh. Det indeholder 20 bønner, men noget mangler af det oprindelige håndskrift.

Brudstykker af bønnebøger findes i ÍB 363, 8vo, og Þjms (Þjóðminjasafn) 619 (oprindeligt samme håndskrift fra ca 1550) og ÍBR 1, 8vo, fra efter 1555. Fælles for dem er bønner om Kristi pine, sakramentet, bekendelser, Gregorius' 5 bønner, og O bone Jesu.

Katolske bønner blev oversat til islandsk som i andre lande. Det har været gjort for dem, der ikke forstod latin, specielt for nonner. Krosstíðir er kendt på Island i det 14. årh., for i annaler står der ved år 1333: „kom út Herra Eiríkr ... með Krosstíðum, er páfi Johannes hafði diktað“ (Íslenzkir annálar, 238). Mange af bønnerne har været oversat fra latin og fra tysk og dansk, og ikke mindst svensk. De islandske bønnebøger er fattige på illustrationer, så de har ikke været lavet til bedrestillede folk.

Den ældste trykte bønnebog på islandsk er Guðbrandur Þorláksson's Bænabok / med morgum godum / og nytsamligum bænum nauðsynlig/um a þessum haskasamliga tíjma/ad bidia Gud og alu-arlíga a ad kalla / j aullum vorum nauðsynium / og haskasemdum. Til samans lesin og vt lögd af mler / Gudbrandi Thorlaks syne, ... Hólum 1576. Det eneste nu eksisterende eksemplar af 1. udgaven findes i Hamborg.

I bogen findes af gode grunde ingen katolske tider og færre katolske bønner end i nogen af de håndskrifter, jeg har nævnt; dog findes *Anima christi* og *O bone Jesu*. Desto flere bønner for individer findes der, f. eks. for sysselmænd, dommere, vantro, venner og uvenner, og bl. a. en bøn imod frådseri og drukkenskab. Hovedkilden til denne bønnebog er Peder Tidemands bønnebog fra 1563. I Gl. kgl. Samling 3426, 8vo (på pergament fra ca 1600) findes samme tekst som i Guðbrandurs bønnebog. Et skindblad, som William Carpenter fik af Jón Árnason bibliotekar 1879, nu Plimpton MS 35 Columbia University, viste sig at indeholde samme tekst, og er en del af samme håndskrift som JS fragm. 19. Carpenter troede at det drejede sig om en homilie om Fadervor fra det 15. årh. Det var denne tekst, der gjorde, at jeg begyndte at undersøge bønnematerialet. Jeg fik det som opgave under min tid som redaktør ved Ordbog over det norrøne prosasprog i København at excerpere den. Det lykkedes mig at bevise, at den ikke skulle med i ordbogen på grund af sin unge alder, og dermed blev kilderne til ordbogen én mindre. I alt kan man tale om i det mindste henved 25 håndskrifter indeholdende islandske bønner til ca 1600.

Mange af bønnebøgerne er skrevet for kvinder. Guðbrandurs bønnebog regner dog med begge køn. Der står „*Madur (Kuinna)*“, men alle bøjningsformer står dog i hankøn. Edinborg-håndskriftet er et af dem, der har været skrevet for en kvinde. Der står foran en af bønnerne, at „hvis en bonde skulle komme i besiddelse af denne bog, må han godt bede følgende.“ Bønnen går ud på, at manden beder om at blive styrket i sin rolle som ægtemand og husfar.

Bønnebøgerne, især de mindre, er ofte skrevet på palimpsest og har initialer, oftest røde, men også grønne findes. Árni Magnússon har som sagt også interesseret sig for de bønnebøger, hvor andre tek-

ster, som f. eks. Margrétar saga eller Mariadigtning, fandtes, men i mindre grad interesseret sig for bønnebøger som sådan.

Litteratur

- Guðrún Ása Grímsdóttir. 1989. *Saga Íslands IV*. Ritstjóri Sigurður Líndal. Reykjavík.
- Íslenzkir annðlar sive Annales Islandici ab anno Christi 803 ad annum 1430*. Hafniae 1847.
- Jón Árnason. 1961. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Safnað hefur Jón Árnason. Ný útgáfa. Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson önnuðust útgáfuna. I–VI. Reykjavík.
- Jónas Jónasson. 1961. *Íslenzkir þjóðhættir*. Einar Ól. Sveinsson bjó undir prentun. Þriðja útgáfa. Reykjavík.
- Katalog over Den Arnamagnæanske håndskriftsamling*. Udgivet af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. I–II. København 1889–1892.
- Svavar Sigmundsson. 1977. Handritið Uppsala R:719. *Opuscula septentrionalia*. Festskrift til Ole Widding 10. 10. 1977. Ed. Bent Chr. Jacobsen et al. Copenhagen, s. 207–220.
- Svavar Sigmundsson. 1983. Bænabækur. *Hugtök og heiti í bókmenntafræði*. Jakob Benediktsson ritstýrði. Reykjavík, s. 53.
- Svavar Sigmundsson. 1993. Prayer Books. 2. West Norse. *Medieval Scandinavia. An Encyclopedia*. Phillip Pulsiano & Kirsten Wolf (eds.). NY & London, s. 515.

MANGE — JA, TILMED EN MILLION — GODE NÆTTER

VETURLIÐI G. ÓSKARSSON

Ridder Torfi Arason, statholder på det nordlige og vestlige Island, fandt sin død i Bergen sommeren 1459. Han var gift med Kristín Þorsteinsdóttir (datter til lovmand Þorsteinn Ólafsson), Akra-Kristín, som levede længe efter sin mand og døde ikke førend 1490. I Torfis testamente, som han skrev ned eller lod skrive ned i Bergen den 26. august 1459, beder han i brevets slutning for en smuk hilsen til sin kone og venner. Hans hilsen er den følgende:

Segir ec Christino þorsteinsdottur oc ollum minum frendum
oc vinum a Islandi marga goda natt.¹ oc giorir vel oc bidr gott
fyrir mic oc minni sal

(DI V:191, trykt efter en afskrift fra 1720–40).

Man lægger her mærke til udtrykket „mange gode nat“. Hilsener af denne art er meget almindelig i nordiske tekster i 1400–1500-tallet og senere. I det norske diplomatarium finder man f. eks. dette eksempel (på dansk):

---

¹V.l. fra en anden afskrift: „kvediu guds og mina“.

lader Margrete sie ederss nade mange gode netther oc ville i
dag otte dage gange i kyrche effter sind vnge dotter

(DN VII:699, 1536).

Hilsenen er uden tvivl lånt til de nordiske sprog fra tysk (hvor udtrykket endnu bruges – tilmed i den moderne blogverden!²), men for nærværende har jeg ikke søgt specielt efter eksempler dér, hverken i (middel)højtysk eller i (middel)nedertysk. Det er måske tilstrækkeligt at nævne et eksempel fra 1523 i et brev fra Anna Lüneburg i Lübeck til hansekøbmand Matthias Mulich i Nürnberg, hvor hun afslutter med en slagfærdig hilsen:

Nych mer vp des tydt, men c[enties] m[ille]. gode nacht. [‘Nichts mehr zu dieser Zeit, als hundert tausend mal Gute Nacht.’]

(Historisches Seminar der Universität Kiel [2007]).

Her duer ikke mindre end hundrede tusind – og det ser faktisk ud som den enkle hilsen har været begyndt at tabe noget af sin styrke så tidligt som i 1400-tallet – i hvert fald ser man allerede dér nordiske eksempler på, at man har byttet „mange“ ud med et noget mere bestemt og større tal. I et islandsk originaldiplom fra kort før 1495, fra Jón danr Björnsson til hans svoger Páll Jónsson på Skarð á Skarðs-strönd, står således at læse:

Segit soluegu systur minni þusund marga goda nott firir mik

(DI VII:238).

---

² „Babyyyy ich wünsch dir eine miioonen tausend gute Nacht“ (<http://www.iphpbb.com/foren-archiv/14/867200/866200/gute-nacht-thread-19591907-50608-13.html>).

Solveig Björnsdóttir, Jóns søster og Páls kone, døde i 1495 og det er muligt at disse varme broderord har været Jóns sidste hilsen til hende.

I et andet brev i det norske diplomatarium forekommer et tilsvarende udtryk; muligvis er antallet af nætter vokset her, fra „tusindmange“ til „mange tusind“ – måske for at overtrumfe den ældre version – men det kan dog også være, at man her kun har med en mindre leksikalsk forskel at gøre:

Huadsomhelst ieg kand gøre ethers nade til villig oc ydmig
skald ieg altit redebon befindes. lader Margrette helse eders
nade met mange tusind gode netther

(DN 7:653, 1525).

Der findes mange andre eksempler med „tusind-udtrykket“. I en folkevise af Vedel, fra slutningen af 1500-tallet, „Herr Vernder vndkommer aff Lindholms Huss“, er vers 15 og 16 følgende (*Kalliøpe* [2007]):

For offuen den By, / begynte hand quæde en Vise aff ny:
Herr Verner hand huipper op met sin Hat, / i sige Frue In-
geborg tusind god nat.

Alt met sin Hat, / i sige Frue Ingeborg tusind gode nat:
Oc hør du Vecter paa Vacten staar, / du liuder alt til hure
Visen den gaar.

Senere i samme digt („Den Ottende Vise“, v. 36) står det:

De fulde Ranild aff Roskilde vd, / hand vred sine Hender saa
saare:
Alle de Fruer i Staden vaare, / de felder for hanem taare:
Hand bød dem alle Tusind god nat, / de bade hanem alle vel
fare.

Og videre i „Det springer nu saa vide om Land“ (v. 7) – og nu er det byer der ønsker hinanden god nat!

Oc de ledde Roskild aff Kiøbenhaffn vd, / Ringsted vred
 Hender saa saare:
 Alle de Veirmøller for Slangerup staa, / de felde for Holbeck
 taare:
 Nykiøbing bød Søborg tusind god nat, / Helsingør bad Helsingborg vel fare.

Man behøver ikke søge længe for at finde flere lignende eksempler. For eksempel slutter en svensk salme fra 1631, af Wivallius, „Min Gud du mig benåde“, på ordene „Vale tusend god natt“ (Wivallius 1957:54).

Året 1610 skrev Lyschander et digt om prins Christian. Der finder vi en ny version, hvor hilsenens vægt er øget betydeligt. Nu er det ikke tale om tusinde gode nætter; her er antallet fem gange så stort som hos Vedel og Wivallius (Lundgreen-Nielsen [2007]):

Fem Tusind god Nat.

Og når inflationen nu engang er startet, er der ikke meget som kan standse den. Derfor overrasker det ikke, når man i en lille svensk kærlighedshistorie fra 1600-tallet finder et kæmpestort – men alligevel dejligt – eksempel: I slutningen af et brev fra Gustav II Adolf fra 1614 eller 1615 – da den unge konge var 20 eller 21 år gammel – skrev han til den smukke grevinde Ebba Brahe:

utaf then, som Eder önsker många mål 1000000 goda nätter,
 och then som ther blifwer till sin död Eder

(SL II, s. 3).

Her er nætterne blevet ganske mange, må man indrømme, så mange at tankerne ledes hen mod vores tids moderne marketing: først bliver hilsenen mangfoldig, siden fordobles den med et passende tal – f. eks. op til fem tusind, som her ovenfor – men det duer ikke længere, og til slut er de gode nætter blevet til en million.

Jeg kan ikke være kong Gustav underlegen, når jeg nu sender fødselaren min hilsen: Segi eg þér miljónfalt góða nótt á afmælisdegi þínum, og sendi kærar þakkir fyrir kennslu og samstarf í tímans rás.

Kilder

Kalliope [2007]. Webservice:

<http://www.kalliope.org/ffront.cgi?fhandle=vedel> (senest besøgt den 3. 10. 2007).

DI = *Diplomatarium Islandicum* /.../ I–XVI. København og Reykjavík 1857–1972.

DN = *Diplomatarium Norvegicum* /.../ I–XXII. Christiania, Bergen, Oslo 1847–1992.

Historisches Seminar der Universität Kiel. [2007]. Das Mittelalter – nah und fern. Webservice: <http://www.histosem.uni-kiel.de/lehrstuehle/wirtschaft/lehre/2004WSVorlesung/20041027.pdf> (senest besøgt den 3. 10. 2007)

Lundgreen-Nielsen, Flemming, [2007]: Claus Christoffersen Lychander.

Forfatterportræt. *Arkiv for dansk Litteratur*. Webservice:

http://www.adl.dk/adl_pub/fportraet/cv/

ShowFpItem.xsql?nnoc=adl_pub&ff_id=45&p_fpkat_id=fskab

(senest besøgt den 3. 10. 2007).

SL II = *Sveriges litteratur II. Renässans och barock*. 1965. Red. Carl Fehrman og Magnus von Platen. Uppsala.

Wivallius, Lars, 1957: *Dikter i urval*. Udg. Erik Gamby. Uppsala.

SLÆGTSNAVNET FASTI

SUSANNE VOGT

Historikere gør ofte forsøg på at aflive myter, men opgaven synes håbløs, da folk jo elsker dem, ligesom julenisser (Helk 2005:108). Helks artikel har titlen: *H. C. Andersen og Christian 8. – endnu engang* og omhandler myten om forfatteren som kongebarn, men en tilsvarende konstatering kan anvendes om myten om oprindelsen til slægtsnavnet Fasti i Danmark.

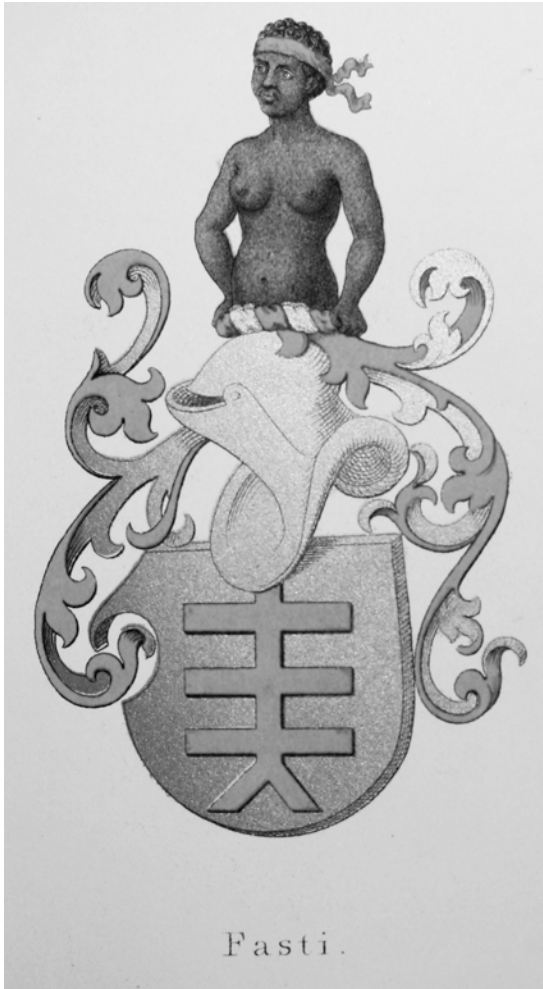
Her trives en gammel myte om, at to brødre i slægten udmærkede sig ved stormen på en fæstning, hvor den ene bad den anden sætte stormstigen “fast i”, så ville han selv først bestige den. Kongen hørte råbet “fast i” og gav ham derefter dette som tilnavn og en stormstige til våben (Thiset 1892:130). Genealogen Anders Thiset, der omtaler sagnet i fortalen til sin stamtavle over slægten Fasti i Danmarks Adels Aarbog 1892, gør samtidig opmærksom på, at man ikke kender navnet Fasti før fra det 15. årh., og at navnet i ældre tid som oftest skrives “Fasse” eller “Faszi”. Også Knud Prange nævner (1977:47) myten, men med tilføjelsen: I de fleste tilfælde er der meget ringe grund til at fæste lid til sådanne våbensagn, der i reglen blot er en senere tids forsøg på at forklare et våbens udseende.

En stormstige er en stige med kun en enkelt vange, hvorpå trinene sidder ud til begge sider. Den har i Fasti-våbenet en kløftet fod, som tjener til at stabilisere den. I nogle tilfælde afbildes stigen med

en hage øverst; det skulle dog ikke have været tilfældet på Fasti- eller Skram-seglene, men nok på de senere Splid-segl. De sidstnævnte slægter ses at have fælles udspring og have hjemme i Sydvestjylland, uden at man dog helt kan bestemme det nøjagtigt. Skram'erne med stormstige i våbenet var kun på mødrene side af den fornemmere slægt Skram med en enhjørning i våbenet. De kaldes derfor "Stihage-Skram'er", idet stihage betegner en stormstige (af middelnedertysk stihake, egentlig stichhake, af: stigen = (be)stige). ODS henviser i sin behandling af ordet "stihage" netop til Thiset 1892 og til P. B. Grandjean: Heraldik fra 1919, og den middelnedertyske ordbog (III:sp. 478) fremhæver, at ordet kun bruges om et våbenmærke. Prange (1977:48) foreslår med støtte i de tidligste segl, at der oprindeligt kan være tale om et bomærkesegl, der med enkelte strengtilføjelser er blevet til en stormstige.

Den gamle navnymte bliver pudset af af Christian Hau i artiklen: En heraldisk loftsbjælke (Personalhistorisk Tidsskrift 2005.1: 36 f): "Et gæt på slægten Fastis mærkelige navn i forbindelse med stigevåbenet er et forsøg værd: Der vil altid i forbindelse med militære operationer kræves en veltilrettelagt kommandostruktur. Det gælder også for at storme en fæstningsmur. Først må stormstigen bringes frem og på plads og sikres til muren. En kort og præcis ordre fra den, der fører kommando, til de ventende stormtropper, der fortæller dem, at dette er sket, og de derfor kan begynde at entre op ad stigen, kunne være: "Fast i"! Det ville være en logisk og plausibel forklaring på dette mærkelige slægtsnavn". Den efterfølgende note om sagnet henviser til Thiset 1892 og til Prange 1977 som ovenfor nævnt.

Men han burde nok have lagt mere vægt på Thisets udsagn om navneformen Fastis unge alder i forhold til de ældre former Fasse

Fasti-våbenet efter Danmarks Adels Aarbog 1892

og Faszi, set i lyset af at det ældste segl med stormstigen forekommer allerede 1361. Danmarks gamle Personnavne betoner de tidlige former med -ss- og -sz- og har to forslag til navnet. Det kan være en form af et tilnavn Fas, som ofte skrives Faas eller Fass, og som skal være en kortform af fornavne som Bonifatius eller Gervasius eller Servatius (DgP II: sp. 261). For dette forslag taler, at den hellige Bonifatius (biskop, død 754) er Tysklands apostel – ligesom Ansgar er Nordens –, så det er sandsynligt, at denne kortform af navnet er vandret over grænsen til det sydvestlige Danmark. Hvor den så ikke er blevet særlig populær. Men navnet kan også være et sjældent nordisk navn Fazi eller Fasi, som også kendes fra svensk, og som betyder ”rædsel”, ”skræk” eller ”frygt” (DgP II: sp. 263) (SmP 2: sp. 14). En forbindelse til det gamle nordiske navn Fasti eller Faste er der på grund af den sene overlevering af formerne med -t- ikke noget, der tyder på.

De tidligste (1473 og 1508) former af navnet stavet Vasti og Fasti båret af danskere er begge fra udenlandske universitetsmatrikler. I Danmark er det ikke muligt at finde andre former af navnet end Fasse, Fassi, Fassy eller samme former med -sz- eller -ssz- ved gennemgang af de gængse kildesamlinger som de udgivne Herredagsdombøger, Danske Dømme, Kronens Skøder, Danske Kancelliregistranter, Kancelliets Brevbøger og Peder Hegelunds Almanakoptegnelser før tidligst i midten af 1500-tallet og da kun sporadisk. En enlig svale er formerne Mogens Phassti og Christiern Phasti i 1532 (FrIReg: 424). En tredje bror, mester Splid Fasti, kaldes næsten udelukkende Fasse eller Fassi. Christen Fasti kaldes kun en enkelt gang i 1542 Fasti (Da. Mag. 3.6.:340), ellers kaldes han så konsekvent Fassy eller Fassi, at Danske Magazin 3.6. anvender denne form i registret. Det bedst kendte medlem af familien, sønnen Thomas (Christensen) Fa-

sti til Vennergård (død 1600), optræder det meste af livet uden -t. Først 20/11 1590 kaldes han Thomas Fasti i Kancelliets Brevbøger, og siden bliver denne form enerådende. Senest optræder navnet Fasti som fornavn i slægten Staverskov (Glambek-linjen) (DAA 1894: 135) og (Vogt 1991: 72). Navnebærerens mormor var af slægten Fasti, og tidspunktet for navngivningen kendes ikke med sikkerhed, men må ligge omkring 1560. Fasti Staverskov (død 1607) havde en søn af samme navn, der døde ugift allerede 1616, men herefter var navnet definitivt uddødt i dansk. Da de danske eksempler på formen Fasti er så relativt nye, er der også sandsynlighed for en metatase af Fazi (udtalt fatsi) til Fasti, og enten det nordiske navn eller en tysk kortform må anses for at være navnets egentlige udspring. For denne teori taler også, at navnet er blevet givet som fornavn i en fra kvindelinen nedstammende slægt, selv om den mødrene slægt endnu ikke var uddød, hvilket netop er tilfældet med slægtsnavne dannet af oprindelige fornavne (Vogt 1991:93). Den militære udråbsteori kan afskrives som usandsynlig, men ender nok med at være den, der huskes.

Litteratur

DAA = Danmarks Adels Aarbog 1884 ff, udg. Dansk Adelsforening, relevante årgange.

Da. Mag. = Danske Magazin 3. række ff. København 1843 ff.

Danske Domme 1–8 = Danske Domme 1375–1662. De private domssamlinger I–VIII. København 1978–87.

Danske Kancelliregistranter 1535–50, udg. af Kr. Erslev & W. Møllerup. København 1881–81.

DgP = Danmarks gamle Personnavne I–II, udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby. København 1936–64.

- FrIReg. = Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. af Kr. Erslev & W. Møllerup, København 1879.
- Hau 2005 = Hau, Christian: En heraldisk loftsbjælke, i *Personallhistorisk Tidsskrift* 2005:1. S. 23–44.
- Helk 2005 = Helk, Vello: H. C. Andersen og Christian 8. – endnu engang, i *Personallhistorisk Tidsskrift* 2005:1.
- Herredagsdombøger = Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid, I–II. Udg. af Troels Dahlerup. København 1959–69.
- Kancelliets Brevbøger 1551–1660, udg. af C. F. Bricka m.fl. København 1885–2005.
- Kronens Skøder I–V, udg. af L. Laursen m.fl. København 1892–1955.
- Middelnedertysk ordbog = *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Begründet von A. Lasch und C. Borchling, bd. III, udg. Dieter Möhn, Neumünster 1959–2005.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog. Grundlagt af Verner Dahlerup I–XXVIII. København 1919–56.
- Peder Hegelunds Almanakoptegnelser 1565–1613 I–II. Udg. af Bue Kaae. Historisk Samfund for Ribe Amt 1976.
- Prange 1977 = Prange, Knud: *Heraldik og Historie*, 2. udvidede udgave. København 1977. Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger.
- SmP = Sveriges medeltida Personnamn 1 ff. Uppsala 1967 ff.
- Thiset 1892 = DAA 1892, Stamtavle over familien Fasti. S. 130–37.
- Vogt 1991 = Vogt, Susanne: Mødrene slægtsnavn brugt som første fornavn i dansk adel, i *Studia anthroponymica Scandinavica*, Uppsala 1991. S. 61–99.

DET SKULLE VEL ALDRIG VÆRE

“SÆLLANDSK”?¹

PORBJÖRG HELGADÓTTIR

Kære Britta

Da jeg forleden fik en e-mail om at du snart fyldte 60 år og at man pønsede på et festskrift til dig – helst med bidrag om noget østnordisk – tænkte jeg at det kunne jeg vist ikke være med til. Ordet østnordisk findes ikke engang i mit modersmål; i det mindste ikke hvis jeg slår op i de islandske ordbøger jeg har til rådighed. Og så er østnordisk ikke mit fag, hvis man kan sige det sådan. Men jeg tænkte at jeg da kunne kigge i *ODS* og se hvad der dér måtte stå om østnordisk. Og det lyder: **øst-nordisk**, *adj. (sprog.) som hører til den gruppe af sprog, der tales i det østlige Norden, sproggruppen østnordisk ɔ: fællesbenævnelse for svensk og dansk (mods. vestnordisk). Saaby. (Aarb.1872.209). Dahlerup. SprH.16. Sandfeld.S.²231 (ODS 27 sp. 1745).*

Af dette kan man se at ordet østnordisk tilhører det sprogvidenskabelige sprog. Den første litteraturhenvielse kunne jeg umiddelbart regne ud måtte være til en artikel i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*

---

¹ Nu går jeg ud fra at dette bliver et pænt og anstændigt festskrift så jeg undlader at skrive med store bogstaver det som man nok ville sige (med store bogstaver) på Island: Er þetta ekki bara einhver helvítis dönskusletta?

og *Historie*. Og ganske rigtigt. I årgang 1872 fandt jeg en artikel af Viggo Såby under overskriften: "Om sprogformen i de sællandske love." På side 209 står så bl. a. følgende: *iæc* – *æc* (*ac*). Modsætningen mellem *iæc* i E. og *jæj* i Nysællandsk på den ene side og *æc* (*ac*) i J., *æ*, *a* i Nyjysk på den anden side kan ifølge det ovenfor bemærkede ikke lade os i tvivl om, at *æc* og *ac* i V. ere jyskheder. Disse former, som rigtignok i det hele ere sjældne (Lyngby, A. T. s. 245) kunne ikke påvises i et eneste skrift af utvivlsom sællandsk herkomst. Ifølge Lyngby findes næppe heller i svensk skrift formen *ek* undtagen i "den noget apokryfiske Hednalag" (anførte afh. s. 246), medens omvendt det af Gislason Frp. s. 17 anførte *iak* er en ren undtagelse i norsk-islandsk litteratur (sammesteds s. 245 anm. 1). Modsætningen mellem den ubrudte og den brudte form af 1ste persons stedord er altså, som den ifølge Lyngby er et af de ældste, så også et af de fasteste skælnemærker mellem Vest- og Østnordisk, og Sællandsk slutter sig her afgjort til det sidste.²

Nu blev jeg med det samme distraheret af denne henvisning til Gislason og den enestående forekomst af *iak* i det norsk-islandske. Frp. måtte være Konráð Gislasons *Um frum-parta íslenzkrar túngu í fornöld* fra 1846, og helt rigtig på side 17 i den bog står: *fyrir ek (á gotn. ik) finnst jak* (sæ nu huart *iak* scal hafa rað þín 655 *Fragm. XXIX á 7.6*), *j a g á sænsku*.

Men kan Konráð have ment at *iak* i denne tekst var svensk? Jeg blev helt hed om ørerne og det gav et sæt i mit vestnordiske hjerte. Hans henvisning kunne jeg se var til AM 655 XXIX 4°. Ifølge Kå-

---

² Her er nogle forkortelser som du selvfølgelig med det samme kan gennemskue og jeg derfor ikke vil komme nærmere ind på eftersom du er eksperten på dette område.

lund et fragment bestående af 4 blade med tekst fra *Alexanders saga* (*Alex*) og dateret af ham til ca. 1300 (Kålund 1894 65–66). I ONP's *Registre* kan man se at Jón Helgason har gjort fragmentet lidt ældre, eller fra ca. 1280 (*Registre* 495). Nu var jeg selvfølgelig spændt på at se om Finnur Jónsson havde brugt dette fragment i sin udgave af *Alex* og det havde han selvfølgelig, som varianttekst "C". Så måtte han da sige noget om fragmentet i sin indledning til udgaven. Det gør han da også på side ix–x og efter en kort beskrivelse af fragmentets tilstand siger han kort og godt: Dette engang prægtige hds. er uden tvivl islandsk (Finnur Jónsson *Alex* 1925 x). Jeg blev helt lettet. Men hvad så med dette svenske *iak*? Typisk for Finnur ikke at give sig tid til at beskæftige sig med sådan en banalitet. Herregud, et enkelt lille svensk *iak* i et pureislandsk håndskrift.

Jeg ned på Instituttet for at kigge i Håndskriftbenyttelsesregisteret (uh, sikke et langt ord!) og dér fandt jeg en henvisning til en artikel af Ole Widding, "Håndskriftanalyser. Én eller flere skrivere", i *Opuscula* I 81–93. På siderne 82–84 behandler Ole AM 655 XXIX 4° og siger bl. a.: Den beskrivelse Finnur Jónsson giver af håndskriftet er overmåde knap; uden nærmere motivering hævder han, at håndskriftet uden tvivl er islandsk. Det kræver ikke stor fordybelse i håndskriftets ortografi at fastslå, at det skyldes to skrivere. Den ene, der kaldes hånd A, har skrevet blad 1–2r27, den anden, der kaldes hånd B, har skrevet fra 2r27–4v ... Stiller man de to skrivehænders vaner op imod hinanden er det ikke svært at karakterisere dem i forhold til hinanden. Hånd A har den islandske skrifters kendetegn, hånd B derimod er norsk eller norskpræget. Det er hos B at sprogformen *iak* for *ek* forekommer (Widding 1960 83). Nå, nu er dette *iak* altså ikke længere svensk men norsk, Gud ske lov!

Og nu begynder det at dæmre for mig. Hvordan var det egentlig da vi redigerede pronomenet *ek* til ONP 3? Var der ikke flere forekomster af formen *iak* end denne ene i *Alex*? Og jo, ganske vist. Slår man op på *ek* begynder artiklen således: **ek, jak** (ÓTOdd 111²⁵, var. *Alex* 139¹⁹: AM 655 XXIX 4° „C“, DN I ([c1370?]) 312², cf. Seip 1954 220–224) ... (ONP 3 sp. 816). Her stikker vi ikke noget under stollen. Formen *jak* har vi givet en fornem plads, simpelthen gjort den til sideform, og alle forekomster inden for vores periode opregnes. Herligt.

Jeg straks i Odds *Óláfs saga Tryggvasonar* (ÓTOdd), hvor Finnur Jónsson igen er udgiver. Formen *jak* befinder sig i hovedteksten, som Finnur har fra AM 310 4°, dateret ca 1250–1275, og som han kalder “A”. I indledningen til ÓTOdd siger Finnur bl. a. om “A”: hds. har været bundet sammen med AM 68 fol ... Da A er skrevet af en Nordmand – hvorom nedenfor – og da 68 er skrevet af en Islænder, må enten A have været i Island eller 68 i Norge. Det sidste bliver bevisligt ved de norskskrevne randbemærkninger, som 68 indeholder (Finnur Jónsson ÓTOdd 1932 iv). Finnur er igen kortfattet og sikker i sin sag. Håndskriftet er skrevet af en nordmand i Norge. Men, her har Stefán Karlsson senere kastet grus i maskineriet.

Stefán skrev en artikel i *Maal og Minne* 1978 under overskriften “Om norvagismer i islandske håndskrifter”. Der siger han bl. a. (her citeret fra hans festskrift *Stafkrókar* 2000): Som eksempler på håndskrifter, hvis skrivernationalitet har været omdiskuteret, kan vi nævne de to kongesagahåndskrifter AM 310 4to, Oddr Snorrasons saga om Óláfr Tryggvason, og AM 47 fol., Eirspennill. Lad os følge hovedtrækkene i diskussionen omkring det førstnævnte håndskrift (Stefán Karlsson 2000 179). Og så gennemgår Stefán udgiverhistorien. Udgiverne i *Fornmanna sögur* X 1835 anså håndskriftet sand-

synligvis skrevet i Norge. P. A. Munch i 1853 var helt sikker på at det var skrevet af en nordmand i Norge. Konráð Gíslason, som udgav håndskriftets sidste side, skrevet med en anden hånd end hovedteksten, i 1860, anså det skrevet på Island. P. Groth konkluderede i sin udgave i 1895 at håndskriftet nok var norsk, nærmere østlandsk. Finnur Jónsson mente som sagt i sin udgave fra 1932 at skriveren var norsk og at han skrev i Norge men efter et islandsk forlæg. Anne Holtsmark mente i sin faksimileudgave af håndskriftet fra 1974 at det kunne være skrevet i Bergen mellem 1230 og 1250. Stefán nævner også at de norske sprogforskere, Hægstad 1934 og Seip 1954 (tidligere 1938), har analyseret sproget i håndskriftet og er kommet frem til at det må være sydvestnorsk/østnorsk. Endelig omtaler Stefán en artikel af Ole Widding fra 1952 hvor Ole behandler dette håndskrift sammen med to helgensagafragmenter og hvor han kommer frem til den konklusion, at der evt. har været en norsk skrivervirksomhed på Island i sidste halvdel af det 13. århundrede og at de norske sprogformer i de håndskrifter han har under behandling dels må stamme fra skriveren og dels fra deres forlæg (sydøstnorsk?) (Stefán Karlsson 2000 179–181).

Stefán fører som bekendt tanken en tand videre og forestiller sig at de islandske skrivere endda har tillagt sig norvagiserende skriftsprog dels fordi det ansås for fint at efterligne norsk og dels fordi de skrev for det norske bogmarked. I det 14. århundrede bruger islandske diplomskrivere meget norvagismer og især dem som er tilknyttet bispestolene og klosteret på Þingeyrar (Stefán Karlsson 2000 184–185). Så ud fra Stefáns betragtninger kan både AM 655 XXIX 4° og AM 310 4° være skrevet på Island af en islandsk skriver efter et islandsk forlæg men med eksport til Norge for øje. Det kan vi islændinge godt lide!

Men så mangler vi det tredje eksempel på *jak* som vi henviser til i ek artiklen i *ONP* 3. Og det er fra det norske diplom *DN I* ([c1370?]) 312–313. Det er skrevet i Akershus i Oslo ca. 1370 og senderen af brevet er en dame ved navn Margareta. Og hvad for en Margareta kan det være? Det kan ikke være andre end den senere Margrete den første, dronning af Norge. Hun var den danske kong Valdemar den fjerdes og hans dronning Hedvigs yngste datter. Seks år gammel blev hun forlovet med den norske Håkon den sjette og kom til det norske kongeslot Akershus. I 1370 fødte Margrete sit første og eneste barn, drengen Oluf. Margrete var født i 1353 så i 1370 var hun 17 år. Nu har Margrete selvfølgelig ikke med egen hånd skrevet dette brev. Hun har haft en skriver og denne kunne f. eks. have været fra østegnen i Norge, en østlænding, som har været påvirket af sin egen udtale i sit skriftsprog. Men hun har vel dikteret hvad der skulle skrives og kunne *jak* ikke lige så godt genspejle hendes “sællandske” udtale? Se, nu er jeg ikke eksperten i det østnordiske, men hvad tror du? Jeg vil citere lige begyndelsen af brevet så du med egne øjne kan se sproget: Jdhir min aldrakærasta herra, helsar jak Margareta jnn-erligha med gudh, kungor iak ider at jak ma væll gud late mik thet sama till ider spøria, vita skulin j thet min kære herra, at jak ok mine thiænara liidhum stora noodh, vm mat oc dryk, swa at hwargæ iak ælla the fangom vara noodthorfft (*DN I* ([c1370?] 312)). Det lader ikke til at den unge dronning har det alt for godt eftersom hun må tigge sin kære husbond om mad og drikke.

Til allersidst kan jeg ikke lade være med at citere en vidunderlig fodnote i Viggo Såbys artikel som jeg henviste til i starten og som var årsagen til al den her foregående snak. Såby er fra den tid hvor man åbenbart i en videnskabelig artikel kunne tillade sig at være lidt poetisk og vidtløftig i sit sprog. Fodnoten kommer i forbindelse med

at han argumenterer for at jo ældre en afskrift er og dermed tættere på originalen desto mindre er den virkelige sprogforskel, og lyder således i sin helhed: Man træffer ofte den anskuelse, at sproget ved 1300 var i en "opløsningstilstand"; det gamle var i færd med at svinde, det ny endnu ikke trængt igennem. Men det er aldeles urigtigt. Den, der selv har sit stade i Nydansk og tager det andet udgangspunkt i "Oldnordisk", og som tilmed betragter Skånsk, Sællandsk og Jysk under et, kan det vel forekomme så. Men dette synspunkt er urigtigt. Lad os – om vi kunne – rykke de to yderpunkter nærmere sammen, f. eks. til en afstand af 100 år, og holde os til en bestemt sprogart, så ville vi finde en jævn overgang, men rigtignok – i hin det danske sprogs ungdomstid – bevægelsens puls nogle slag hurtigere end nu. Som den ungdommelige puls altid slår raskere end den ældre og den hæftighed er et udtryk for livets rastløse stræben henimod det endnu ikke nåede modenhedspunkt, hvor først en relativ ro er at finde, således ere sprogets raske bevægelser et udtryk for, at det endnu ikke har nået den modne manddomsalder, ti denne indtræder først, når det afsætter et fælles skriftsprog og vinder skikkelse i en litteratur, hvorved bevægelsen nødvendig sagtnes (Såby 1872 225).

Jeg håber, Britta, selvom du er ved at nå det "modenhedspunkt, hvor først en relativ ro er at finde", at din "ungdommelige puls" vil slå længe endnu. Og især i din beskæftigelse med det "sællandske". Hjertelig til lykke med fødselsdagen og mange gode år fremover.

DOBBELTE ORDSTAMMER I SWAHILI

ÖRN ÓLAFSSON

Der er en vis tradition for at i sådanne små festskrifter behandler folk emner der ligger udenfor deres ekspertise, nogle gange langt udenfor. Jeg følger denne tradition endnu en gang, og skriver om et fremmed sprogs lexicologi.

Det kan være spændende at lære et fremmed sprog at kende, og dermed andre synsvinkler på velkendte fænomener. Jeg har før omtalt swahili i et lignende festskrift, til Þorbjörg Helgadóttir. Det skrift udkom vistnok kun i ét eksemplar, så jeg lagde mit indlæg (*Kupiga simu*), lidt udvidet, på min islandske weblog.¹ I den kan der hentes lidt oversigtskundskab om sproget, men yderligere oplysninger er nemme at finde i oversigtsværker, også på nettet. Swahili er 5–10 millioner menneskers modersmål, men tales af ca. 80 millioner i nogle østafrikanske stater, og det er det officielle sprog i Kenya, Tanzania og tidligere også i Uganda.

Udtalen

Udtalen er for det meste som i engelsk, af f. eks. th, sh, ch, j og y. Dobbelt vokal betegner lang vokal, *gh* betegner blødt g (som i is-

---

¹ <http://oernolafs.blogspot.com> Der kommer også en islandske version af denne artikel.

landsk *dagur*). I nogle bantusprog er r og l samme fonem, det mærkes nogle gange i veksler mellem disse konsonanter i swahili.

Noget af det mest interessante ved swahili er det daglige sprogs metaforer. En skuffe hedder f. eks. *mtoto wa meza* = et bords barn. Her skal jeg dog ikke omtale det emne, men kun gentagelser i sprogets ordstammer. De virkede ganske almindelige, da jeg lærte sproget at kende. Naturligvis findes sådan noget også i andre sprog, i dansk kendes f. eks.: "Jeg hører at Hanne danser." "Mener du at hun danser-danser?" Altså, om hun tager dans alvorligt. Læserne vil nok kunne finde flere eksempler og såmænd bedre. Men jeg mener at dette fænomen er meget mere udbredt i swahili. Det er slående allerede i så almindelige ord som betegnelser på nærmeste slægtninger og personlige pronominer: *dada* (søster), *kaka* (bror), *baba* (far) og *mama* kendes fra de fleste sprog. Jeg formoder at disse gentagelser kommer fra børnesprog, ligesom personfornavnene *mimi* = jeg, *wewe* = du, *ye-ye* = han/hun: *sisi* = vi, til gengæld: *ninyi* = I, *wao* = de. Godt nok bruges disse personlige pronominer langt mindre end i de germaniske sprog, for sædvanligvis bøjes verber i person, tal og tid ved særlige præfikser, hvorved objekt også udtrykkes: *A-na-cheka* = hun ler, *Wa-me-cheka* = de lo (jeg tilføjer bindestreger for klarhedens skyld). Jeg mener at f. eks. dobbeltstammer i fransk børnesprog på det tidligste stadium bestyrker denne teori om oprindelse i børnesprog: *mama, papa, bébé, myamyam, pipi, kaka, dodo* (i rækkefølge: mor, far, barn, mundgodt, tisse, skide, sove), det ordforråd udtrykker effektivt barnets hele univers.

Jeg brugte først *A standard Swahili-English Dictionary*, som først udkom i 1939 og ofte siden. Den bygger på Madans pionerarbejde fra 1903, men er meget udvidet, 550 sider i lille format. Der er ikke nogen oplysninger om opslagsordenes antal. Denne ordbog kalder

jeg forbrugerfjendtlig, for navneord opregnes under verbalstammer, og når man slår et ord op henvises der som regel til et beslægtet ord, tit med anden stammevokal. Dette forklarer en anden ordbogs titel: *Den venlige ordbog* (The friendly ...). Den har 13.300 opslagsord på 206 sider, deriblandt enkelte ords forskellige bøjningsformer. Der findes nogle swahiliordbøger på nettet, men endnu er de ganske ufuldkomne.

Jeg samlede dobbeltstammer fra *Den venlige ordbog* og søgte derefter tilsvarende enkeltstammer i den større ordbog. Det blev tit til formodninger (markeret med #). Derved fandt jeg nogle flere dobbeltstammer, men har sikkert overset en del. Jeg tror heller ikke at en udtømmende opsamling kan laves. For i en roman har jeg fundet eksempler, som ikke fandtes i ordbøgerne, *pekuapekua* (af *pekua* = undersøge), *kushikashika* (af *shika* = gribe, *tazamwatazamwa* (at blive betragtet), så man kan formode at der er tale om en levende tendens i sproget, at folk frit laver sådanne fordoblinger efter behov. Denne formodning styrkes når man ser at ordbøgerne nogle gange opgiver samme betydning for en enkelt stamme og dens fordobling. Er den sidste så til markering, eftertryk, eller for at indikere små vægelselser? Det må overlades til en indfødt at bedømme.

Jeg undlod ord hvor gentagelsen skyldes bøjningspræfiks eller præfiks som udtrykker størrelsesorden, som f. eks. *jiji* = stor by (*mji* = by, *kiji* = landsby). De vigtigste bøjningsgruppers præfiks er (ental–flertal): *m-wa*; *m-mi*; *ki-vi*, *ji-ma*. Ligeledes undlod jeg ord hvor gentagelsen hidrører fra suffiks, f. eks. *okoka* = blive reddet, af *okoa* = redde; *onana* = ses, af *ona* = se; *kokote*, *popote* = hvor som helst, hvor ordets begyndelse bestemmes af bøjningsgruppen. Således præger gentagelser i højere grad sprogets klang end dets betydning, men lignende fænomener findes i andre sprog, f. eks. i islandsk

tillit til; yfirsýn yfir, o. s. v., dansk: *tilhøre til, aflede af*, o. s. v. Men islandsk har mig bekendt ikke gentagelser af samme art som swahili, mens de er ganske almindelige i italiensk, til eftertryk.

Når der var flere ord af samme stamme og lignende betydning, tog jeg kun ét. Resultatet blev godt 220 ord ud af 13.300 i *Den Venlige*, som jo opgiver forskellige bøjningsformer af samme ord. På det grundlag må dobbeltstammerne altså udgøre i det mindste ca. 2 % af ordforrådet. Selvfølgelig kræves der en grundigere forskning for at afgøre det, men jeg må overlade til eksperter at vurdere om dette er et højt procenttal i forhold til andre sprog.

Med samme forbehold m. h. t. indsamling skal det oplyses at af disse dobbeltstammer udgjorde navneord hovedparten, $\frac{3}{5}$ (129 ord), verber knap en fjerdedel (53), mens adjektiver (21) og adverbier (20) udgjorde knap en tiendedel hver især. Jeg har desværre ikke nogen oplysninger til sammenligning om disse ordgruppers frekvens i sproget i det hele taget. Det ville da også være af større interesse at vide noget om deres frekvens i enkelte udsagn, på tryk eller i tale. Det véd jeg heller ikke noget om, men til sammenligning kan nævnes at en undersøgelse af ordfrekvens i forskellige islandske tekster (*Íslensk orðtíðnibók*, s. 1145) viste at i gennemsnit udgjorde navneord $\frac{2}{3}$, adjektiver $\frac{1}{6}$, verber $\frac{1}{14}$. Ikke at jeg kan udlede noget af de oplysninger.

De vigtigste grupper

Først må det nævnes at det også forekommer at en stamme er tredoblet; især hvis den er meget kort, én konsonant plus énvokal: *fofofo, kakaka, mashushushu, sisisi, wowowo*. Det er ikke til at se at betydningen her skulle spille en rolle, *kakaka* er bare navnet på en grøntsag. De øvrige tredoblinger kunne bestemmes af eftertryk; *wowowo*

betegner en kvinde med stor røv, og det beundres vistnok generelt i Afrika. Ordet *mashushushu* betegner en sikkerhedsvagt, mens *sisisi* betyder bogstavelig og *fofofo* fuldstændig. Eftertryk bestemmer nok gentagelser som *hapahapa* (*hapa* = her) og *papapapa* (*papa* = der). I stedet for at banke på en dør (eller samtidigt med det) siger man *hodi*, og det gentages gerne: *hodihodi*. Dette må anses for tilfældigt, ligesom gentagelsen af glædesråbet *hoi*: *hoihoi*. Et eksempel på naturlig gentagelse er *sabasaba* (syvsyv), for det betegner den syvende juli. Det samme gælder *chuchu* = brystvorter (af *#chua* = gnide) og *dodo* (en ung piges bryster), idet der foreligger en dobbelthed i det som ordet henviser til. Og da er *nyonyo* (sut) nærliggende.

En dobbelthed i det som der henvises til kan ses i mindst en tredjedel af eksemplerne. Det er naturligt om glimt: *metameta/meremeta*, *cheche* (af *chea* = dages) og om tordnen, *titima*, ligesom om en kilde, *chemchem* (af *chemka* = boble). Det forekommer naturligt at se dobbeltstamme brugt om en gruppe, især i bevægelse; *dudu* (insekter), *vivuvu* (frugtfluer), *vimulimuli* (ildfluer), *kumbikumbi* (termitter på flyvestadiet, "meget velsmagende stegt", oplyser *Den Venlige*), *kিপিলিपिलি* (fisk), *papa* (haj) og græs af forskellig slags: *fefe*, *kimbugibugi* (af *bugia* = proppe i munden? blev spist i hungertider). Endvidere er der navne på forskellige grøntsager: *felefele* (en slags millet-korn) og *kifumufumu* (en slags kassava-rodknolde).

Her er der også forskellige fugles navne, de kvidrer jo eller kagler bestandigt; *kuku* (høns), *gogota* (spætte), andre fugle: *kitotoro*, *kororo*, *hondohondo*.

Ligeledes er der ord om gentagelser i folks opførsel: *nyoanyoa* (plukke), *katakata* (skære i små stykker, af *kata* = skære), *engaenga* (forkæle), *zozo* (skænderi), *lengalenga* (snøfte), *kichefuchefu* (kvalme), *ombaomba* (trygle, af *omba* = bede), *kidomodomo* (kværulderen

af *mdomo* = læbe), *kilnilini* og *fununu* (sladder, af *funua* = afdække), *payapaya* (vrøvle), *nyanyaso* (tirren), *kimasomaso* (skaberi, forstillelse), *kizaazaa* (nervøsitet), *kigeugeu* (ustadig, af *geuka* = bøjle), *legalega* (vاكلende af *lega* = skælve), men om skælven er der en del dobbeltstammer: *papa*, *tapatapa*, *mtetemo*, *kiherehere*. I nærheden er *sulisuli* (svimmelhed, af *sulika* = blive svimmel), *demadema* og *wayawaya* (stavre, *waya* betyder at få kløe), *zururuka* (drive, sløse, *zuruka*, samme betydning), *randaranda* (strejfe), *hemahema* (puste, af *hema* = trække vejret), *misukosuko* (besvær), *kimoyomoyo* = inderste tanker (af *moyo* = hjerte). At stamme hedder *babaka*, og det er nærmest lydmaleri, i nærheden er *kekevu* (hikke). Ligeledes er der navne på en del sygdomme. Muligvis medfører de en regelmæssig rysten eller andre ukontrollerbare rytmiske bevægelser. Det skulle man spørge en læge om, helst en der kan swahili: *kipindupindu* (kolera), *matubwitubwi* (fåresyge), *kisonosono* (gonorrhoea), *mamunyumunyu* (kløen i benene), *fifia* (blive svækket, af *#fa* = dø).

Rytmiske gentagelser præger jo også fester: *lelemama*, *mangamanga*, *tangatanga* (*tangamano* = forsamling), og trængsel: *hekaheka*, *pilekapilika*, *msukomsuko*. Pandemonium hedder *mpwitompwito*, uorden hedder: *hobelahobela* og *shagalabagala*. Ophidselse hedder *kindumbwendumbwende* og *mkikimkiki*, men *chugachuga* betyder at være urolig, bekymret. *Dukuduku* og *wasiwasi* (bekymringer, af *wasia* = advare). *Kimbelembele* (fræk pågaaenhed, af *mbele* = frem).

Her findes også ord om hurtigt: *wanguwangu* og *chapuchapu* (*#chapa* = slå), og om langsomt, omhyggeligt: *polepole* (af *pole* = tilkendegivelse af sympati/høflig). Her kommer vi til skældsord om folk: *mbumbumbu* (dum), *zezeta* (idiot), *vigogo* (højrøvede mænd, af *gogo* = træstamme), *mwayamwaya* (prangen), men også andre karakteristika: *zeruzeru* (albino).

Nogle gange tjener gentagelsen til overførsel til anden ordgruppe. Således betyder *juu* op, *juujuu* overfladisk. Vand hedder *maji*, *maji-maji* betyder da våd. Adjektivet *-tamu* (sød) har forskelligt præfiks alt efter navneords bøjningsgrupper, men af det afledes også navneordet *tamutamumu* = slik. Samme gælder *-dogo* (lille), af det afledes navneordet *dogodogo*, som ifølge *Den Venlige* betyder: en sød ung pige, forfulgt af slemme mænd (“a sweet young girl sought after by nasty men”)! Underligt er at se ordet for skrald: *takataka*, thi som enkeltstamme kender jeg kun *taka* = ønske, begære.

Dette materiale viser efter min mening betydelig opfindsomhed i at præcisere variationer på en enkel måde. For yderligere behandling kræves nok en indfødts sprogfølelse.

Tak til ordbogsredaktør Helle Degnbol for sproglig vejledning i dansk.

Kilder

A standard Swahili–English Dictionary, Nairobi 1990.

Baba Malaika: The friendly Modern Swahili – Modern English Dictionary, Nairobi 2001.

Íslensk orðtíðnibók, Rvík 1991.

